

AKADEEMIA

SAKSA-YENE ULLATUSED - - - - -	ED. LAAMAN
TERRITORIAAL-OMAVALITSUSED - - - - -	
SÕJAST JA AJALOO MÖTTEST - - - - -	R. NURKSE
HEGELI DIALEKTIKA - - - - -	A. KOORT
SÕJAS KASYAB RAHU SEEME - - - - -	V. ADAMS
DEMOKRAATIAST PRAEGUSEL HETKEL - - - - -	A. O.
TEATER UHISKONNA TEENISTUSES - - - - -	E. REINING
MARKSISM JA RAHVUSKÜSIMUS - - - - -	M. LAOSSON
KAS SEADUSANDLUSE KRIIS! - - - - -	V.
ILMAR TÖNISSON † - - - - -	J. OTS
SAKSA KULTUURISUHETEST TEISTE MAADEGA - - - - -	T.
ULIÕPILASELU KROONIKAT	

JNE.

NR. 5/6 · SEPTEMBER-OKTOOBER · 1939

Reserveeritud

AKADEEMIA

NR. 5/6 (19/20) SEPTEMBER-OKTOOBER 1939

SAKSA-VE NE ÜLLATUSED

Praeguse Euroopa sõja algus seisab Saksa-Vene kokkuleppe-üllatuste tähe all.

Kui lääneriikide kindralstaablerid alles Moskvas viibisid, kirjutati seal 23. augustil alla Vene-Saksa mittekallaletungilepingule. Ja kohe tõusis Saksa-Poola pinge kliimaksisse: järgmisel päeval kuulutas Förster end Danzigi riigipeaks. 31. augustil ratifitseeriti Vene-Saksa leping, — ja järgmisel päeval algas Saksa-Poola sõda. 17. septembril läksid Vene väed üle Poola piiri. Seega on Poola vastupanu lõpulikult murtud.

Vene välispoliitika äkiline pöörang tekitab hulga küsimusi selle motiividest, laadist, sihtidest ja ulatusest, mis tähtsad sõja edasisele käigule ja Euroopa tulevasele kujunemisele. Katsume neid selgitada Saksa ja Nõukogude Vene seniste vahekordade valgusel.

BREST

22 aasta jooksul on need vahekorrad olnud väga muutlikud, v ä g a suure kõikumisamplituudiga, mis ulatub otsesest sõjast kuni peagu sõjalise liidu koostööni. Kuid üks joon käib neist vahekordadest ikka läbi: Saksamaa on ikka aktiivsem pool, kes algatab ja määrab vahekordi. Ning ta teeb seda mitte niivõrd Venemaa enda pärast, kui oma vahekordade pärast lääneriikidega. Läänes asuvad jõud, milledega Saksamaa heitleb. Venemaas näeb ta ruumi, mida ta ses heitluses püüab ära kasutada, — kord hirmu, kord armu abil.

Nõukogude Venemaa aktiivsus neis vahekordades on rohkem piiratud. Iseseisvamalt on see avaldunud maailmarevolutsiooni teostamiskatsetes. Poliitilisest ja majanduslikust küljest on see rohkem olnud — Saksamaa sekundeerimine, Euroopa agraarse perifeeria koostöö industrialiseeritud Kesk-Euroopaga.

Nii käib see Nõukogude valitsuse tekkimisest peale. 1917 suvel paneb sõdiv Saksamaa Venemaale ette eraldi rahu teha. Kerenski valitsus lükkab selle tagasi ja langeb, sõjas tüdinud rahvast maha jäetud, kelle õiul tõuseb võimule nõukogude valitsus esimese ülesandega — teha rahu.

Rahuläbirääkimisi tahab Lenin ära kasutada maailmarevolutsiooni

ofensiiviks. Seks nõuab ta 6-kuulist vaerahu ja avalikke rahuläbirääkimisi erapooletul pinnal, rahvaste vaba enesemääramise põhimõtte alusel.

Vastupidine on Saksamaa huvi: võimalikult kiiresti likvideerida idarinne, haarates seal võimalikult suuremaid käsipante, et siis kõigi jõududega otsustada sõda läänes.

Kui rahvaste enesemääramise viiside üle Brestis vaidlused lõpmatukseni venida ähvardasid, ilma et kokkuleppele oleks jõutud, esitab kindral Hofmann uue piiri sõjakaardi alusel.

Selle ettepaneku arutamisel pörkavad siis enamlaste keskkomitees 21. ja 22. jaanuaril 1918 vastamisi revolutsiooniline romantika revolutsioonilise olupoliitikaga. Ühed soovivad revolutsioonilist sõda, Lenin — kapituleerumist. „Ükski marksist,“ ütleb ta, „ei saa eitada, et sotsialismi huvid käivad üle rahvaste enesemääramise õigusest, ja et järelikult Poola, Leedu ja Kuramaa huvid tuleb ohvriks tuua.“

Trotski esineb kompromiss-ettepanekuga: sõda lõpetatuks kuulutada, kuid rahu mitte alla kirjutada. Brestis ta seda teebki. Kui aga siis sakslased sõjategevust uuesti alustavad, viib Lenin kapitulatsiooni läbi.

Järgnenud „hingetõmbuse“ ajal püüavad mõlemad pooled oma kaugemaid sihte teostada. Saksamaa valmistab 1918 suvel interventsiooni-retke Venemaa pealinnadesse, et seal enamlasti kukutada ja asendada valgete valitsusega, kes astuks sakslastega lähemasse vahekorra, võib-olla ka sõjalisse liitu. Kuid äpardused läänerrindel ei anna Saksamaale enam mahti neid kavatsusi teostada.

Saksamaa kokkuvarisemise järel on Nõukogude Venemaa käes kord alustada revolutsioonilist sõda Saksamaale. Kuid see jääb peatuma piiri-riikides, kes ta tagasi löövad. Berliinis surub Noske kolm enamlaste mässi maha. Ungaris ja Baieris likvideeritakse nõukogude valitsused. Seega on maailmarevolutsiooni esimene ofensiiv läbi. Ta lõpeb piiri-riikide barjääri loomisega Vene ja Saksamaa vahele ning Saksamaa toimimisega kokkuvarisemise esimesest segadusest.

RAPALLO

Versailles' rahuleping viib sakslased raskesse depressiooni; sama segased on esialgu ka nende vaated Nõukogude Venele. Kommunistide kõrval on „rahvuse namlased“ äärmisel paremal tiival, kes Poola-Vene 1920. a. sõja aegu taotlevad liitu Nõukogude Venega. „Saksamaa peab kas või kuradi endaga liituma, et Versailles' lepingut purustada“ — see on saksa parempoolse nooruse hüüdsõna. Baltlane Dr. Ernst von Seraphim ütleb („Deutsch-russische Beziehungen 1918—25“, Berlin, 1925, lk. 14):

„Nad lasksid end düpeerida vene fraasidest: venelased, kui nad Poolale langenud endistele saksa maaaladele jõuaksid, seaksid seal jälle jalale status quo ante ega puutuks maa sisemist struktuuri. Kui aga nad Soldausse ja Strassburgi saabusid, oli nende esimeseks mureks, saksa kommunistide abil nõukogude valitsust sisse seada. Siis alles avanesid, vähemalt Ida-Preisimaal, sakslastel silmad lahti.“

Seraphim omalt poolt arvab, et ainult ühel eeldusel oleksid saksa rahvuslikud juhid võinud ennenägematut julgeda ja kuradile kätt ulatades Moskvaga liitu sõlmida entente vastu: kui oleks olnud vankumatu sise- mine ühtlus võimutahtega — igat mässu, igat konspireerimist välise vaen- lasega halastamatult maha suruda. Kuid see ühtlus ja võimutahe olevat siis sakslastel täielikult puudunud — nii oleks liit Nõukogude Venemaaga tähendanud sakslastele enesetapmist.

Need rühmad, kes Saksamaa 1919. aasta enamlaste mässudest pääst- sid, s. o. sotsiaaldemokraadid ja väejuhid kindral Gröneri ja Schleicheri ümber, seisid järsult vastu lähenemisele Nõukogude Venega. Kindral Hofmann jutlustas koguni oma elu lõpuni sõjakäiku Venemaale enamlaste kukutamiseks.

Samad ringid otsisid pääseteed lähenemises lääneriikidega, erifi Prantsusmaaga, kus esialgsed lootused Inglismaa suhtes osutusid liial- datuks.

Aegamööda hakkasid aga ikka enam Venemaaga lähenemisele kal- duma p a h e m p o o l s e d r i n g i d j a s u u r t ö ö s t u r i d, kes olid huvitatud vene kontsessioonidest ja kaubavahetusest. Need kaks ring- konda saidki Saksamaal Rapallo-poliitika algatajaiks.

Kodusõja laastamiste järel oli 1921 mässude ja nälja aasta Vene- maale kõige raskem. Et Venemaa jaluleaitamiseks väliskapitali juurde meelitada, oli Lenin 23. novembril 1920 lubanud välismaalastele anda k o n t s e s s i o n e soodsail tingimusil. Esimese säärase kontsessiooni saigi 1921 veebruaris saksa suurtööstur Stinnes Brjanski metallurgiatehas- tele ning hiljem ka kaevandustele. 18. veebruari 1921 lepinguga said saksa ettevõtete omanikud Venemaal õiguse pöörduda tagasi oma endi- sele tööle. Edasi läks asi seda kiiremini, et 1921 märtsis sõlmiti Vene- Inglise kaubaleping ja kuulutati Venemaal välja „nep“, s. o. „uus majan- duspoliitika“, mida osalise tagasipöördumise tõttu kapitalistlike majan- dusviiside juurde hakati kutsuma „vene thermidooriks“. Siit peale läks lahti Venemaa suhtes Inglis-Saksa võistlus, mida enamlased igati õhufasid.

Et enamlastega jõuda laiemale kokkuleppele, kutsus Lloyd George 1922. a. G e n u a s s e kokku maailma majanduskonve- rents'i Nõukogude Venemaa osavõtmisel. Enamlased arvati juba nii otsas olevat, et neile arvati võidavat igasuguseid tingimusi ette kirjutada. „Euroopa konsortsium“ pidi võtma enda hooleks Vene- maa majanduse uuestiülesehitamise, saades seks nõukogude valitsuselt mitmesuguseid kapitulatsioonioigusi, umbes selliselt, nagu euroopla- sed neid Hiinalt on saanud.

Et kapitulatsioonidest pääseda, püüdsid enamlased Lloyd George vastu Saksamaad välja mängida. Toetatud suurtöösturite esindajast Stre- semannist, valmistas Berliini välisameti idaosakonna direktor parun v. Maltzan majanduslepingut Moskvaga. Kuid välisminister Rathenau kahtles veel, lootes kokkulepet reparatsioonide asjus lääneriikidega. Kui aga lääneriikide poolt pakuti enamlastele osavõttu Saksa reparatsiooni mak- sudest Versailles' lepingu § 116 põhjal, siis Rathenau ka pöördus. 16. ap- rillil 1922 kirjutati Rapallos alla lepingule, millega N. Venemaa loobus

Versailles' lepingu § 116 õigustest, alustas viibimata diplomaatlikke ja konsulaarsuhteid Saksamaaga ja andis talle enamsoodustuse õigused.

Rapallo lepingu sõnastus oli peamiselt majanduslik, tema poliitiline tähtsus aga palju laiem. Ta võttis lääneriikidelt võimaluse isolatsiooni ähvardusega Moskvale ja Berliinile survet avaldada. Ta ajas nurja Genua konverentsi. Ta liitis Maailmasõja mõlemad suuremad löödud riigid ühisriinidesse võitjate vastu.

Siitsaadik tihenevad Saksa-Vene suhted. Saksa suursaadikuks Moskvasse läheb krahv Brockdorf-Rantzau, endine välisminister, kes loobus Versailles' lepingule alla kirjutamast. Nõukogude suursaadikuks Berliinis saab Krestinski, Lenini poliitbüroo liige.

Saksa suurtöösturid saavad kontsessioone Vene raudteede, tehaste ja isegi põllumajanduse ülesehitamiseks. 1922. a. lõpuks on 85% Vene tellimisist antud sakslastele. Krupp saab kontsessiooniks määratud põllumaad Donimail ja Wirth — miljon hektaari metsa Põhja-Venemaal. Volgamaa saksa asunikud saavad 1923 detsembris autonoomia.

Koostöö ulatub ka sõjalisemale alale. Krupp hakkab valmistama Venemaale kahureid. Saksamaa, kellele Versailles' lepinguga sõjalennukid ära keelatud, hakkab neid valmistama Venemaal. Saksa ohvitserid aitavad Vene riigikaitset ja punaväge reorganiseerida.

Seda koostööd häiris aeg-ajalt kominterni tegevus. See oli ajajärk, kus nõukogude väliskomissariaadi („NKID“) ja „era-asutuse“ — kommunistliku internatsionaali (kominterni) liinid olid teataval määral teineteisega tasakaalus: üks ajas nõukogude riigi, teine — maailmarevolutsiooni asju, mõlemad loeti aga Moskvas kaugemas väljavaates teineteisega seotud olevat.

Kui Prantsusmaa 1923. aastal reparatsiooni maksude pandiks Ruhri kaevandusrajooni okupeeris ning Saksamaa passiivses vastupanus pankroti ja kodusõja äärele langes, arvas komintern revolutsiooniks Saksamaal aja kätte jõudnud olevat. 1923 detsembris nõudis Brockdorf-Rantzau väliskomissar Tšitšerinilt, et see talle teataks Radeki aadressi, kes oli kominterni peavolinikuks saksa kommunistide juures. Kui Tšitšerin põiklevalt vastas, Radek olevat reisul, ähvardas Rantzau suhete katkestamisega.

Teine vahejuhtum oli 3. mail 1924, kui Preisi politsei, ajades taga üht kommunisti, otsis läbi Vene kaubandusesinduse Berliinis. Siis katkesidki kaubandussuhted. Seda katkemist soodustas Saksa majandusringide peffumus Vene majanduspoliitikast. Nad olid lootnud, et Saksamaa saab Venemaad varustada tööstussaadustega, saades sealt vastu tooraineid: tööstusriigi koostöö agraarriigiga. Kuid Nõukogude Venemaa taotles selle asemel iga hinna eest omaenda maa industrialiseerimist, et aegamööda muuta enda majandust autarkseks ja Saksa tööstuse koostööd teha ülearuseks.

Need peffumused ja vahejuhtumised viisid suhted niikaugemale, et mõne aasta pärast vajati Rapallole uut täiendavat lepingut, seda enam, et Saksamaa siis Stresemanni eestvõttel ka oma suhteid lääneriikidega oli ümber korraldamas.

LOCARNO

Inglismaal tuli 1924. a. võimule töölispartei valitsus, kes alustas läbirääkimisi ühest küljest de jure tunnustamiseks ja majanduslepingu sõlmimiseks Nõukogude Venega, teisest küljest suhete stabiliseerimist Saksamaaga. See asetask Saksamaa hädaohtu, et ta võib oma kaubandusliku monopoli Venemaal kaotada.

Siis summutati Vene Berliini kaubandusesinduse vahejuhtum ja 1924 novembris alustati läbirääkimisi kaubalepingu üle, mis kestsid ligi aasta.

Sakslased tunnustasid põhimõtteliselt Vene väliskaubanduse monopoli („Wneštorg“), kuid püüdsid üksikeranditega sellest mööda pääseda. Enamlastele oli aga väliskaubanduse monopol üks „sotsialistliku majanduse komandeeriv kõrgus“, mida nad mingi hinna eest ei tahtnud loovutada.

Enamsoodustuse põhimõtte järjekindla teostamise nõudele vastasid enamlased, tehes sellest erandeid enda mõjualustele Aasia riikidele: Türgile, Pärsiale, Afganistanile, Hiina Turkestanile ja Välis-Mongooliale.

Ei neis ega teisiski küsimusis ei jõutud kummaltki poolt kuigi kaugemale. Kuid Saksamaa oli lääneriikidega Locarno lepinguid sobitamas; seks tahtis ta näidata, et ta ei ole Venemaa poolt isoleeritud. 12. oktoobril 1925 sõlmiti Saksamaa - Venemaa majandusleping, millega Venemaa sai Saksalt 300 miljonit marka kaubakrediiti. Leping taskus, sõitsid sakslased Locarnosse.

Inglismaal oli töölispartei asemel Baldwin-Chamberlaini konservatiivne valitsus, kes Locarnot ette valmistas võimule tulnud, tänu „Zinovjevi kirjale“, kus paljastati kominterni revolutsiooni-urgitsusi. Austin Chamberlain sihtis seepärast ka Locarno poliitika Vene vastu. Ühes Briti välisameti memorandumis seletati, et Vene probleem jääb alaliseks ähvarduseks Euroopa tuleviku kohal. Praegu olevat Venemaa kui kõuepilv Euroopa idakaarel, ähvardav ja läbipaistmatu, kuid igatahes isoleeritud. Homme võib-olla saab aga Venemaa otsustava tähtsuse mandri tasakaalus. Järelikult Venemaa pole mitte ainult stabiliteedi tegur, vaid koguni „kõige ähvardavam meie ebakindluse teguritest“. Seepärast tuleb julgeoleku poliitikat formuleerida Venet arvestamata, võib-olla isegi Venemaa pärast („in spite of Russia, perhaps even because of Russia“).

Locarno tagatislepingud pidid Saksa suhteid lääneriikidega normaliseerima — inglaste mõttes seks, et Saksamaad Venest ära lahutada. Seepärast pani nõukogude valitsus ägedalt nende sõlmimisele vastu: „Locarno või Rapallo“ seadis ta alternatiiviks, ähvardades lähenemisega Poolale. Ja Moskva argumente toetas Rantzau, kes siis paaril korral lahkuda ähvardas. Sidudes end nii tugevalt lääneriikidega, kaotavat Saksamaa enda iseseisvuse.

Läänderiikide ülejõu tõttu vajas aga Saksamaa nendega püsivamat modus vivendit. Ta vajas aga ka Venemaad — juba seks, et lääneriike vastu kaalustada. Locarno tagatislepingutes tunnustas Saksamaa oma läänepiire lõplikult, oma idapiiride kohta lubas aga ainult, et nende revii-

deerimine toimub rahulikult teel. Oma piiride revideerimiseks Poolaga vajab Saksamaa Vene abi.

Locarno lepingutega kaasus Saksamaa astumine Rahvasteliitu. Selle põhikirja § 16 häiris aga Venemaad kõige enam: kõik rahvasteliidu liikmed kohustati seal kaasa aitama aktsioonis riigi vastu, keda tunnistatakse kallaletungijaks. Vene pealekäimisel laskis siis Saksamaa selle §-i kohustust enda kohta pehmendada, „fähele pannes Saksamaa geograafilisi ja militaarseid eritingimusi“. Ühtlasi kirjutati 24. aprillil 1926 alla Saksa-Vene Berliini leping, millega kinnitati, et mõlema maa suhted jäävad Rapallo alusele. Mõlemad töötasid teineteisele erapooletust kolmanda riigi kallaletungi korral ning keeldusid osa võtmast teineteise vastu sihitud koalitsioonidest ja majanduslikest või rahanduslikest boikottidest. Saksamaa Rahvasteliitu astumise järel dused paralüseeriti seega Venemaa kasuks.

Locarno lähendas Saksamaa läänele, kuid ei katkestanud tema suhteid Venega. Kui Chamberlain 1927. a. juunis tegi ettepaneku — hukka mõista enamlaste propaganda ja sundida neid oma võlgu maksma, ajas Saksamaa ettepanekud nurja. Desarmeerimiskomisjonis toetas Saksamaa Vene ettepanekuid, nagu ta ühes Venega toetas Leedu nõudmisi Vilno kohta.

Ka nüüd jätkus vahekordades konarlust. Kui enamlased hakkasid talurahvast kollektiviseerima, sattusid peagu kõik saksa asunikud „kulakuteks“, kellelt vili ja vara ära võeti. Kui esimene hulk asunikke 1929 lõpul Hamburgi saabus, tõusis Saksamaal suur häire enamlaste vastu ja järgmist partiid taheti juba Moskvast tagasi pöörduma sundida, mis Saksamaal veelgi ägedamat agitatsiooni ja proteste välja kutsus.

Majanduslikult kõvenedes tundis Saksamaa nüüd end vähem riipuvat Venemaa suhtes. Kaubeldes uusi järeleandmisi läänelt, kasutasid sakslased seks kordamisi kas ähvardust Venega liitu teha, või lubadust katkestada Venega suhted. Viimast jutlustas eriti saksa suurtööstur Arnold Reichberg — tingimusel, et Saksamaa vabastataks reparatsioonimaksudest ja saaks tagasi oma asumaad, hiljem, 1930. a. lõpul kindralid Gröner ja Schleicher — tingimusel, et Prantsusmaa nõustuks relvastuse võrdsusega ja Danzigi koridori ärakaotamisega.

Ometi 1931. a. aprillis sõlmiti Saksa-Vene uus kaubaleping; Venemaa sai uusi kaubakrediite ja Saksamaa kõvendas Venemaal oma spetsialistide positsioone, kellele viimasel ajal ameeriklased olid saanud võistlejaiks.

Rapallo-poliitika kestis seega Locarno kõrval edasi. Mis andis ta mõlemale poolele? Venemaa päästis ta isolatsioonist, Saksamaale aga pakkus seljatuge lääne vastu.

Kumb pool sellest enam võitis? Näib, et Saksamaa.

Poliitikas jäi täide minemata Lenini lootus, et Vene koostöö Saksamaaga aitab seda bolševiseerida. Vastuoksa: Saksamaa kaldus ikka enam paremale poole.

Sõjaliselt aitas Venemaa Saksamaad relvastada, kuid ei saanud saksa suurfirmadelt nende tootmissaladusi, mida oli lootnud. Vorošilovi tunnis-

tuse järgi tuli venelastel pärast Rapallo likvideerimist oma sõjatööstust uuesti peagu algusest peale ehitama hakata.

12 Rapallo aasta jooksul vedas Saksamaa Venemaale kaupasad üle 3 miljardi kuldmarga eest ja sai ise sealt 2¹/₂ miljardi eest. Vene tellimised loeti sakslastele keskmiselt 40% puhastulu andvat.

IDAPAKT

24. juunil 1931 kirjutasid Saksa- ja Venemaa alla protokollile, millega Berliini 1926. a. leping pikendati tähtajatult. Kuid protokollid ratifikatsioonid vahetati alles ligi kaks aastat hiljem. See viivitus märkis Rapallo suhete jahenemist, mille põhjus on Saksamaa meeleolude muutuses.

Venemaa seisukord läks sel ajal raskemaks nii sisemiselt kui väliselt. Sisemiselt teeb ta läbi uue revolutsiooni, nimelt „nepi“ lõpu ja talurahva kollektiviseerimise, millele järgneb tootluskiitsikus ja terav kriis kommunistlikus parteis endas.

Väliselt satub ta Kauges Idas silma silma vastu Jaapaniga, kes 1931. a. hakkab okupeerima Mandšuuriat ja üksvahe ähvardab otse sõjaga ka Siberi idapiire. Venemaa on sunnitud koondama sinna poolmiljonilise punaväe ja kähku hakkama oma läänepiiril pingesid lödvendama.

Samal ajal lähevad aga majanduskriisi süvenedes Saksamaal rahvus-sotsialistid ühelt võidult teisele. Prantslased katsuvad veel sakslastega kokku rääkida: 1931. a. teevad Brüning-Curtius Laval-Briandile vastastikku külaskäike, mis aga Saksa nõuete kasvamise tõttu jäävad tulemus-teta.

Prantsusmaa parafeerib siis Venega 21. augustil 1931 mittekallale-tungilepingu, mille kohustub mitte alla kirjutama enne, kui samasugune leping on sõlmitud ka Poola ja Vene vahel. Poola omakorda teeb enda allkirja sõltuvaks Rumeenia ja Balti riikide mittekallaletungilepingutest Venega, mis siis 1932. a. jooksul sõlmitakse.

Venemaale annavad seejuures hoogu kaks ettepanekut, mida teeb von Papeni parempoolne valitsus 1932. aastal. Lääneriikidele paneb Pa-pen ette nõustuda, et Saksamaal seataks jalule absoluutne monarhia. Ja Prantsusmaale teeb ta ettepaneku — sõlmida sõjaline liit Nõukogude Vene vastu. Mõlemad ettepanekud jäävad vastu võtmata, mille peale Papeni valitsus varsti langeb. Kuid parempoolne reaktsioon Saksamaal ei kahane, vaid kasvab aina.

1933. a. tuleb võimule Hitler. Moskva „Isvestijas“ küsib Radek: „Kuhu läheb Saksamaa?“ ja tuletab meelde Hitleri „Mein Kampf“ peatükke, kus Saksamaa ekspansiooni tahetakse suunata itta, slaavlaste alaväärtusliku tõu vastu, niisama Alfred Rosenbergi raamatut Saksa välispoliitika tulevikust, kus liidus iseseisva Ukrainaga plaanitse-takse vallutada Poolat ja Venemaad, kuna Inglismaa ja Itaalia peavad samal ajal tungima kallale Prantsusmaale. Neile rahvus-sotsialismi juhti-dele tõi Radek vastukaaluks kindral von Seeckti, kes ka natsidelgi ei leidnud mingit tõsist põhjust olevat muuta senist Rapallo-koostööd Ve-nega, kuna Hitleri lootused Inglise toetusele olevat ebareaalised.

Radek annab mõista, et Venemaa on küllalt iseseisev, hoolimata Rapallost, ka mittekallaletungilepinguid Prantsusmaa ja Poolaga sõlmima. Versailles' leping olevat küll imperialistlik, kuid seda revideerida fašistlike valitsuste soovidel oleks veelgi imperialistlikum.

Hitler püüab nõukogude valitsust rahustada, seletades, et võitlus marksistide vastu on ainult Saksamaa siseasi, Moskvaga tahab ta aga sõprussuhteid edasi jätkata. Tõenduseks vahetab ta 5. mail 1933 Saksa-Vene 1931. a. 24. aprilli protokollid ratifikatsioonidega seega jõustub Rapallo pikendamine määramatuks ajaks.

Kuid uued vahejuhtumised rikuvad suhteid. Mais 1933 seletab Alfred Rosenberg Londoni banketil Inglise parempoolsetele poliitikategelastele ja ajakirjanikele, inglased peaksid nõustuma Saksamaa relvastumisega, sest see on sihitud Nõukogude Venemaa vastu: Ukraina lahutatakse Venemaast ja jaotatakse Poola ja Saksa mõjuringkondadesse. Poola annaks Saksale tagasi koridori ja saaks selle eest Leedu ja Meemeli.

Inglise äärmised parempoolsed „Die-Hards“ plaksutasid Rosenbergele, ametlikud ringid suhtusid aga külmalt ja avalikkus vaenulikult.

Veelgi suurema mulje tegi Londoni majanduskonverentsil 17. juunil 1933 Saksa majandusministri H u g e n b e r g i nõudmine, et Saksamaale lubatakse ekspansiooni asumaadele ja Ida-Euroopasse. „On piirid igasugusel donquihotismilgi,“ vihastas selle puhul Moskva „Pravda“: „Härrad natsid võivad lõbutseada, kuidas neile meeldib, kuid meile on neist naljadest küllalt“.

1933. a. keskel on Rapallo kaaslaste lõhe täielik. 1933. a. juulis alustab Nõukogude suursaadik Dvoglevski Pariisis läbirääkimisi läheneemisest Prantsusmaaga. Herriot ja Pierre Cot külastavad Venemaad.

Desarmeerimiskomisjonis hakkab Venemaa toetama lääneriikide seisukohti ja 3. juulil 1933 kirjutab Londonis oma naabritega alla kokkuleppele, millega täpsemalt määratletakse kallaletungija mõiste Rahvasteliidu mõttes.

Rahvasteliidu põhimõtete alusel liiguvad ka läbirääkimised Prantsusmaaga. See on regionaalne vastastikuse abiandmise leping, nn. Idapakt või „Ida-Locarno“, mida tahetakse luua: Venemaa, Saksamaa, Poola, Tšehhoslovakkia ja Balti riigid kohustuksid seal loobuma sõjast ja üksteist aitama selle kohustuse rikkumise korral. Sellele lisanduks Vene-Prantsuse tagatisleping: Prantsusmaa garanteeriks Venemaad idapakti rikkumiste juhul, Venemaa omakorda astuks juurde Prantsusmaa garanteerijaile Locarno lepingus.

Inglismaa ja Itaalia pooldavad seda kavatsust, takistus tuleb aga Poolalt ja Saksamaalt. Poola ei taha lasta võõraid vägesid üle oma pinna, nagu vastastikuse abiandmise kohustus seda nõuaks. Peale selle vaidleb ta vastu Leedu ja Tšehhoslovakkia osavõtule idapaktist. Saksamaa on üldse multilateraalsete lepingute ja kollektiivse julgeoleku põhimõtte vastu. Ega taha ta ka mingit lepingut Venemaaga.

Idapakt kuivab seega kokku mõneks üksikuks lepinguks, mille üle läbirääkimised venivad pikale. Saksamaa ase-

mele, kes 1933. a. sügisel Rahvasteliidust lahkub, võetakse järgmisel sügisel sinna vastu Venemaa. Ometi läheb veel vaja, et Saksamaa 16. märtsil, Versailles' lepingu vastaselt seab sisse üldväeteenistuse, — siis alles kirjutatakse 1935. a. 2. mail alla Vene-Prantsuse vastastikuse abiandmise lepingule, millele varsti järgneb samasugune leping Vene ja Tšehhoslovakkia vahel.

Vastuolu Saksa ja Venemaa vahel teravneb niivõrd, et kui Prantsusmaa pika viivituse järel lepingu Venega viimaks ratifitseerib, võtab Saksamaa selle põhjuseks, et tühistada Locarno lepingut 7. märtsil 1936, et selles määratud Reinimaa demilitariseeritud vööndisse oma vägesid viia ning 1936. a. 24. augustil tõsta sundväeteenistuse aega ühelt aastalt kahele. Kui 1936. a. juulis Hispaanias puhkeb kodusõda, siis toetavad nii Vene, kui Saksamaa seal vastaseid teine teisel pool barrikaadi.

MÜNCHEN

Vene ja Prantsuse vaated oma koostöös hakkasid varsti lahku minema. Venemaa kartis, et Saksamaa, ehitades kindlustuste-liini Prantsuse piirile, pöördub siis ida vastu. Seepärast ootas Moskva Prantsusmaalt otsustavamalt poliitikat ja tahtis abiandmislepingut arendada sõjaliseks liiduks, nagu see oli olnud sajandi algul.

Prantsusmaa aga, seotud Inglise vastuseisuga igale vahelesegamisele Hispaania kodusõjas ja kartusega Abessiinia sõtta läinud Itaaliat sootuks Saksa rüpe tõugata, kõikus mitmes mõttes. Pahemal tiival nõudis radikaalide, sotsialistide ja kommunistide blokk, nn. rahvarinne, lepingu edasiarendamist Venega ja otsustavamalt tegevust Saksamaa ja Itaalia vastu. Paremal tiival loeti aga Vene lepingu väärtust küsitavaks ja nõuti selle asemel lähenemist Itaaliaga.

Viimasele voolule andis vastuargumente Vene 1936./37. a. sisekriisi puhastustega kommunistliku partei ja punaväe tippudes, mille jooksul reeturitena hukka mõisteti marssal Tuhhatševski, endine rahvakomisaride esimees Rykow, endine kominterni esimees Buhharin jt., neile süüks pannes riigipöörde katset Saksamaa kaasabil, kellele tasuks olevat lubatud suuri osi Venemaa territooriumist. Neid puhastusi loeti ilmsiks märgiks Vene juhtivate kaadrite sisemisest nõrkusest.

Samal ajal kui Prantsusmaal ja Inglismaal kestsid vaidlused, kas minna ühes Venega või mitte, sõlmis Saksamaa 25. detsembril 1936 Jaapaniga nn. k o m i n t e r n i - v a s t a s e p a k t i, millega 6. novembril 1937 liitus ka Itaalia, ühtlasi lahkudes Rahvasteliidust, nagu seda varem olid teinud tema lepinguosalisedki.

Ses olukorras ei olnud väga üllatav, et kui pärast Austria liitmist Saksamaaga 1938. a. sügisel kord tuli sudeedi sakslaste kätte, siis Prantsuse-Vene lahkumineku avaldusid ka tegelikus poliitikas. Kuna Venemaa ütles end valmis olevat igal juhul täitma oma abiandmise kohustusi Tšehhoslovakkia vastu, soovitasid Prantsus- ja Inglismaa Tšehhoslovakkiale järele anda.

„Meie toetame rahvaid, kes sattunud kallaletungi ohvriks ja kes võitlevad enda isamaa iseseisvuse eest“, ütles Stalin oma aruandes kommu-

nistliku partei konverentsil 1939. a. märtsis: „Sõda peavad agressiivsed riigid, igati pigistades mitteagressiivsete riikide huvisid, need viimased aga taanduvad, tehes agressoritele ühe järeleandmise teise järel“.

MITTEKALLALETUNGILEPING SAKSAGA

Kui Saksamaa võttis Tšehhoslovakkia oma protektoraadi alla, tegi Venemaa ettepaneku kutsuda kokku agressiooni-vastaste suurriikide konverents. Selle asemel soovitas Inglismaa esineda nende riikide poolt ainult deklaratsiooniga, et antakse abi igale riigile, kes satub kallaletungi ohvriks.

Märtsi lõpul teeb Saksamaa Poolale lõpliku ettepaneku: pikendada mittekallaletungileping 25 aastaks, kui Saksamaa saab Danzigi ja eksterriitoriaalse teeriba läbi koridori. Poola vastuettepanekud 26. märtsil: ühine protektoraat Danzigis ja ühendussoodustused koridoris. Selle peale annab Inglismaa 31. märtsil tagatise Poola iseseisvusele, mis 6. aprillil muudetakse vastastikuse abiandmise lepinguks. Andnud veel tagatise Kreekale ja Rumeeniale, alustab Inglismaa 14. aprillil tagatisläbirääkimisi Venega.

Nende läbirääkimiste jooksul tehti Vene poolt kaks seeriat ettepanekuid, mis lääneriikidelt mai ja juuni algul tagasi lükati, kuigi viimasel korral Prantsusmaa nende vastuvõtmist pooldas. Mai lõpul nõustusid lääneriigid otsetagatisega Vene territooriumile ja vastastikuse abiandmise põhimõttega. Juuni lõpul nõustusid nad Venet aitama ka sel korral, kui rünnatakse Balti riike. Vene tahtis aga abi ka kaudse rünnaku puhul Balti riikidele, s. o. mõne sisemise pöörde korral, millest aga lääneriigid, kui Balti riikide siseasjusse segamisest loobusid.

Omalt poolt ei tahtnud Venemaa tagada Hollandit, Sveitsit ja Luksemburgi, keda ta pole tunnustanud; peale selle arvas, et tagatislepingu juurde peaksid kuuluma ka samasugused Vene lepingud Poola ja Türgiga. Inglismaa vastus 5. juulil oli: non possumus.

Litvinov, kes juhtmõttel „rahu on jagamatu“, oli toetanud kollektiivse julgeoleku põhimõtet, lahkus 3. mail väliskomissari kohalt ja asendati seal rahvakomissaride esimehe Molotoviga, kes 31. mai kõnes Liidu ülemnõukogule kurtis, et lääneriigid ei taha lugeda Venet võrdseks suurriigiks ja tuletas meelde Stalini sõnu tegelastest, kes harjunud kastaneid tulest välja tooma võõraste kätega.

Molotovi soovil peetakse veel läbirääkimisi Inglise ja Prantsuse sõjameestega. Nagu Worošilow seletab, sattunud need ummikusse selle tõttu, et Poola ja Rumeenia ei taha Vene vägesid läbi lasta.

21. augustil järgneb üllatus: teatatakse, et Vene-Saksa mittekallaletungileping on valmis. See erineb märksa senistest Vene mittekallaletungilepinguist: seal puudub klausel lepingu lõppemisest, kui lepinguosaline kolmanda riigi vastu sõda alustab. Lepinguosalised jäävad alalise kontakti oma poliitika asjus. Seega ületab leping märksa tavalise mittekallaletungilepingu.

Mis ajast on lepingu üle läbirääkimisi peetud? Ühede arvates — aprillist saadik. Teiste arvates on Berliini tõsisemad ettepanekud tehtud

juunis. 11.—13. augustini kooskõlastati leping Itaalia huvidega. Jaapanile sai ta teatavaks alles lepingu avaldamisega, mis seal siis tõi valitsuse vahetuse.

Lepingut alla kirjutades tuletas v. Ribbentrop meelde, et Vene- ja Saksamaal on ajaloos hästi läinud, kui nad on sõpruses olnud ja halvasti, kui nad on tülitsevad. Sedasama kordas ka Molotow. Hitler kinnitas, lepinguga olevat Vene-Saksa tülide võimalus alatiseks kõrvaldatud. Venelased nii kaugeist perspektiivist ei rääkinud.

Lepingust ennustas Ribbentrop paranemist Vene-Jaapani suhetele. Tõepoolest — seal algasid läbirääkimised ja kui Mandžukuo-Mongoolia piiri kokkupõrgete üle kokkuleppele jõuti, läksid Vene väed järgmisel päeval, 17. septembril Ida-Poolamaale, põhjendades Poola valitsuse ärakadumisega ja vajadusega kaitssta suguvendade lääne-ukrainlaste ja valge-venelaste elu ja vara ning aidata poola rahvast ümber korraldada omariiklust ja välja jõuda õnnestust sõjast.

Demarkatsioonijoon Vene ja Saksa vägede vahel, mille üle aegsasti kokku lepitud, jagab Poolamaa, isegi tema pealinna pooleks. Seega on nii Saksale kui ka Venele kindlustatud ühesugused võimalused Poola tulevikus kaasamääramiseks. Hitleri sõnadest järeldades võiks see olla puhverriik, kelle piirid revideeritud ja välispoliitika piiratud mõlema naabri poolt.

*

Hiljem tõmmati see demarkatsioonijoon enam ida poole, umbes nn. Curzon-liinile, mis poolakate maa-alad lahutab valge-venelaste ja ukrainlaste omadest. Viimased jäeti Vene hooleks, poolakate korraldamine aga täielikult Saksa hooleks. Saksa lehed andsid mõista, et mõlema suurriigi kokkuleppesest oleneb ka strateegilis-välispoliitiline ümberkorraldus Baltimail.

*

Poolamaa jaotamised XVIII sajandi lõpul sidusid Venemaa Saksaga sõprusse 132 aastaks. Lootus praeguse lepingu samasugusele mõjule näib põhjustavat ka Hitleri sõnu, et Vene ja Saksamaa enam iial ei tõsta teineteise vastu relva.

Pisut teissugusem on Trotski arvamine: Vene ja Saksamaa võivad jääda sõpradeks ainult seni, kui neil pole ühiseid piire.

Nende kahe äärmuse vahel liiguvad muud ennustused. Kui asja vaadelda Saksa seniste suhete valguses Nõukogude Venega, siis peab arvama, et areng suurelt jaolt näib olenevat ka Saksa suhetest lääneriikidega.

Ed. Laaman

TERRITORIAAL-OMAVALITSUSED

Territoriaal-omavalitsuse mõiste määratlemisel on seni tarvitusel peamiselt kaks teooriat. Esiteks nn. ühiskondlik teooria, mille järgi omavalitsus seisneb selles, et kogukond ise korraldab oma puht-kogukondlikku valitsemisala, jättes üldriiklikud asjad riigi keskvalitsuse korraldada.

Teine nn. riiklik teooria ei tee vahet üldriiklike ja kogukondlike ülesannete vahel. Selle teooria järgi omavalitsused teostavad ainult riigi poolt neile pandud üldriiklike ülesandeid.

Et kogukondlike ja riiklike ülesannete vahel ei ole mingit tegelikku vahet, võib rääkida ainult ühisest valitsemisalast. Riiklikust korrast ja selle teostamise viisidest oleneb, kes seda valitsemisala korraldab. On riike, kus peaaegu tervet valitsemist teostab keskvalitsus ise oma ametnike kaudu, on neid, kus osa riigivalitsemist teostatakse, kas avalikult või varjatult, valitseva ainupartei kaudu ja viimaks on neid riike, kus teatavaid valitsemisalasid korraldavad tõelised omavalitsused.

Omavalitsuse mõte seisneb selles, et kohalikku valitsemisala teostataks võimalikult vastavalt kohalikkudele nõuetele ja tingimustele. Selleks on aga kohalik rahvas oma avalik-õiguslike koondiste näol moraalselt ja tihti ka tehniliselt sobivam kui harilikult eemalt kohale paigutatud riigiametnik.

Omavalitsus on üks rahvalitsusliku korra aluseid. Omavalitsuste kaudu saab rahvas ühenduse riigi oluga ja veendub, et riik on terve rahva omandus, mille vastu igal üksikul on mitte ainult õigused, vaid ka kohused.

Sõna omavalitsus üksi ei ütle midagi. Kõik oleneb sellest, milline on tema organisatsioon ja pädevus. Organisatsioonist oleneb omavalitsuse suhe rahvaga ja keskvalitsusega. Esimest vahekorda määrab korraldavate organite organisatsioon. Korraldavad organid seisavad seda lähemal rahvale, mida laiemad hulgad tegelikult (mitte ainult seaduse järgi) vabalt ja võrdsetes tingimustes, saavad nende kujundamisest valimiste teel osa võtta. Korraldavad organid, kui omavalitsuse esinduskogud, avaldavad seda enam rahva tõelikke soove ja meeleolusid, mida vabamalt nad saavad küsimusi arutusele võtta ja oma otsuseid täide viia.

Täitval organil, tema töö edukuse mõttes, peab olema esinduskogu ja kohaliku rahva täielik usaldus. Seepärast peab ta olema esinduskogu poolt valitud. Oma tegevuses peab ta olema sõltumatu keskvalitsusest.

Juhul, kui esinduskogud on piiratud küsimuste arutusele võtmises ja oma otsuste täideviimises nõnda, et tegelikult nende osa piirdub peaaegu ainult mittekohustusliku nõuandega täitvale organile, kui viimane on kujundatud kas otsese või kaudse määramise teel, keskvalitsuse poolt ja kui täitva organi isikliku koosseisu vahekorra keskvalitsusega määrab peaaegu samasugune alluvusvahekord, mis on hariliku riigiametniku ja valitsuse vahel, omavalitsust kui niisugust üldse polegi, sest tegelikult rahvas ise niisuguse organisatsiooni juures kohalikku valitsemisala ei korralda.

Niisugune kord on lihtsalt haldustehniline võte. Paremal juhul võiks öelda, et keskvalitsus teostab kohapeal valitsemist rahva teataval kaastegevusel. Säärane omavalitsuse korraldus näitab, et keskvalitsusel enesel ei ole kohaliku omavalitsuse vastu usaldust, kuid et poliitilistel põhjustel on tarvilik sellenimelisi asutisi pidada ja sallida.

Mis puutub omavalitsuse pädevusse, siis sel on küll oma tähtsus, kuid siiski mitte niisugune kui organisatsioonilisel küljel, sest pädevus võib olla küll piiratud, kuid normaalse omavalitsusliku organisatsiooni juures jääb tõelik omavalitsus siiski. Seevastu võib pädevus olla vägagi suur, kuid kui organisatsiooniliselt on nn. omavalitsus täielikus sõltuvuses keskvalitsusest, pole omavalitsust tõelikult olemas.

Olulise tähtsuse omab veel järelevalve korraldus. On õige, et omavalitsused peavad olema järelevalve all ja nimelt järelevalve nende tegevuse seaduslikkuse ja otstarbekohasuse üle, kuid see järelevalve ei tohi omavalitsuse tegevust lämmatada. Järelevalve seaduslikkuse üle peaks toimuma kohtu korras. Otstarbekohasuse üle keskvalitsuse poolt.

Kokkuvõttes tõelikuks territoriaal-omavalitsuseks võib nimetada kohaliku valitsemisala teostamist riigi teataval territooriumil asuvate inimeste avalik-õiguslike koondiste kaudu, mille organid on vabalt valitud kohaliku rahva poolt ja kes oma tegevuses on keskvalitsusest sõltumatud.

Meie kehtiva Põhiseaduse järgi teostab rahvas riigivõimu muuseas ka kohalikkude omavalitsuste esinduskogude valimisega. Põhiseaduse kohaselt peab kohaliku valitsemisala korraldamine toimuma omavalitsuste kaudu.

Linna-, Valla- ja Maakonnaseadused loetlevad neid valitsemisalasid, mis on antud omavalitsuste korraldada. Nende seaduste kohaselt on üldjoontes tähtsamad omavalitsuse ülesanded: oma administratiivpiires toitlustamise, korteriolude, puhtuse, arstiabi, hariduse, kõlbluse, isikliku ja ühiskondliku julgeoleku ning avaliku korra eest hoolitsemine; haridusliku ja kultuurilise taseme tõstmine, teede, kanalisatsiooni, liiklemise ja valgustuse korraldamine; kaubanduse ja tööstuse ning maal põllumajanduse ja metsanduse edendamine; elukalliduse, töötaolu, tulekahjude ja looduslike õnnetuste vastu võitlemine ning muud valitsemisalad, kuivõrd need seadusega ei ole pandud teistele asutistele (LS II, VS 10, MS 8)¹⁾.

Põhiseaduse järgi on meil kaheastmelised omavalitsused. Esimese astme omavalitsustena on linnad ja vallad ning teise astme omavalitsustena maakonnad. Linnaseaduse järgi on meil 33 linna. Neist on Tallinn pealinn. Ülejäänud linnad, olenevalt rahva arvust, jagunevad kolme astmesse. Esimese astme linnadeks loetakse linnad elanike arvuga üle 50000, teise astme linnadeks linnad elanike arvuga 10000—50000 ja kolmanda astme linnadeks linnad elanike arvuga alla 10000. Valdu on meil 248 ja maakondi 11.

Seaduse kohaselt on omavalitsuste organitena: l i n n a d e s: 1) linnavolikogu, 2) linnapea või linnanvanem, 3) linnavalitsus ning 4) revisjonikomisjon; v a l l a d e s: 1) vallavolikogu, 2) vallavalitsus ja 3) revisjonikomisjon; m a a k o n n a d e s: 1) maavolikogu, 2) maavanem, 3) maavalitsus ja 4) valla- ja linnanvanemate täiskogu (LS 20, VS 17, MS 16).

¹⁾ Allpool märgitakse Linnaseadus — LS, Vallaseadus — VS ja Maakonnaseadus — MS. Linna- ja maakonnaseadused on avaldatud R. T. 1938, 43, Vallaseadus R. T. 1937, 32.

Volikogud on omavalitsuste esinduskogud ja koosnevad vastavalt linna-, valla- ja maavolinikest. Olenevalt elanike arvust on linnavolinike arv 12—60. Vallavolinike arv 10—20 ja maavolinike arv 11—25. Enne valimiste väljakuulutamist määrab Siseminister linna- ja maavolinike ning maavalitsus vallavolinike arvu (LS 21, 23, 24, VS 18, 21 ja MS 17, 18).

Linna- ja vallavolikogud valitakse hääleõiguslike kodanikkude poolt üldisel, otsesel, ühetaolisel ja salajasel hääletamisel linnades piiratud enamusvalimise (nn. limiteeritud) ja valdades enamusvalimise põhimõttel viieks aastaks.

Maavolikogu valitakse maakonna valla- ja linnavanemate täiskogu poolt viieks aastaks (MS 19, 28).

Valimisi, nii linnades kui valdades ei toimetata neis valimisringkondades, kus on üles seatud sama arv kandidaate, kui tuleb valida volinikke (LS ja VS 49).

Maavolikogude valimisi ei toimetata neis maakondades, kus valdade arv ei ületa 11 (MS 22).

Volikogude valimiseks moodustab oma administratiivpiires iga linn 1—8 ja iga vald 1—5 valimisringkonda. Valimisringkondade arvu ja nende piirid määrab linnas Siseminister linnavalitsuse ja vallavanem vallavalitsuse ettepanekul. Valimisringkonnad jagatakse häälte andmiseks jaoskondadesse (LVS ja VVS 1 ja 2).²⁾

Valimisi toimetavad:

1) linnades linnakomitee ja valdades vallakomitee;

2) jaoskonnakomisjonid (LVS ja VVS 8).

Linnakomitee on neljaliikmeline ja koosneb: juhatajast, kelleks on linnapea või linnavanem või nende abid, ning kolmest liikmest linnavolikogu valikul.

Vallakomitee on samuti neljaliikmeline ja koosneb: juhatajast, kelleks on vallavanem või vallavanema abi vallavanema määramisel, ja liikmetest, kelledeks on vallasekretär ja kaks liiget vallavolikogu valikul (LVS ja VVS 11).

Linna- ja vallakomitee ülesandeks on muuseas:

1) volinike arvu määramine valimisringkondadele;

2) valimistagajärgede kokkuvõtmine (LVS ja VVS 12).

Jaoskonnakomisjonid koosnevad vastavalt linna- või vallakomitee poolt määratud juhatajast ja kolmest liikmest (LVS ja VVS 16).

Jaoskonnakomisjonide ülesandeks on: 1) valimissedelite vastuvõtmine, 2) valimistel antud häälte arvu esialgne kindlakstegemine, 3) kehtivaks ja kehtetuks tunnustatud häälte arvu esialgne kindlakstegemine ühes kehtetuks tunnustamise põhjuste fahendamisega, 4) saadud andmete edasitoimetamine vastavalt linna- või vallakomiteele (LVS ja VVS 17).

Volikogu valimiseks peavad linna- ja vallavalitsused volikogu valijate nimekirju, kuhu kantakse kodanikud, kes on hääleõiguslikud vastava volikogu valimistel (LVS ja VVS 20 ja 22).

Seadus teeb vahet elanike ja kodanike vahel. Elanikeks loetakse isikud, kes vastava omavalitsuse üksuse piires elavad.

Kodanikeks loetakse aga üldreegli alusel ainult need, kes on vähemalt 18 a. vanad ja kahe aasta kestel omavad omavalitsuse üksuse piires kas püsiva elu- või töökoha (LS ja VS 7).

Linna- ja vallavolikogude valimistel on hääleõiguslik iga kodanik eeltähendatud mõttes, kes linna- ja vallavolikogude valijate nimekirjade täiendamise ja parandamise ajaks on saanud 22 a. vanaks ja on olnud vahetpidamata vähemalt 3 a. Eesti kodakondsuses (LVS ja VVS 4).

Hääleõiguslikud ei ole kodanikud: 1) kes on tunnustatud nõdra- ja hullumeelseks; 2) kes pimedatena, kurtummadena või pillajatena on hooldamise all; 3) kes seaduse alusel hoolealusena saavad riigi või omavalitsustest või muul teel hoolekandekorras isiklikku alalist ülalpidamist ja 4) kes on võetud sundhooldamisele. Hääleõigusest jäävad ilma mõningat liiki karistatud kodanikud. Valimistest ei võta osa: 1) kodanikud, kes kohtuvõimude poolt on vahistatud; 2) kodanikud, kes narkushaigetena seaduslikus korras on eraldatud, 3) hääletamise ajal sõjaväes ajateenistuses olevad kodanikud.

²⁾ Allpool Linnavolikogude valimise seadus LVS ja Vallavolikogude seadus VVS.

Linna- ja vallavoliniku kandidaadiks võidakse üles seada ainult sama linna- või vallavolikogu valijate nimekirja võetud kodanikku, kes kandidaatide ülesseadmise tähtajaks on saanud 25 a. vanaks (LVS ja VVS 30).

Iga kandidaat võib kandideerida ainult ühes valimisringkonnas. Kandidaadid seatakse üles valimisringkondade järgi ja neid võivad üles seada ainult sama valimisringkonna valijate nimekirja võetud hääleõiguslikud kodanikud (LVS ja VVS 31), esitades iga kandidaadi kirjalikult seaduses ettenähtud vormi järgi, linna- või vallakomiteele hiljemalt 20 päeva enne valimiste esimest päeva (LVS ja VVS 32). Kandidaadi esitamiskiri peab olema alla kirjutatud pealinnas ja esimese astme linnades vähemalt 15, teise astme linnades vähemalt 10 ja kolmanda astme linnades ning valdades vähemalt 5 hääleõigusliku kodaniku poolt, kes on võetud linna- või vallavolikogude valijate nimekirja selles valimisringkonnas, kust kandidaadi esitamiskiri esitatakse. Need allkirjad antakse 3 päeva jooksul linna- või vallavalitsuse poolt määratud ruumides ja nad peavad olema linna- või vallavalitsuse poolt tõestatud (LVS ja VVS 34, 36).

Kandidaadi esitamiskirjale allkirjutajate allkirjade tõestamist alatakse pärast seda, kui kandidaadi esitamiskirja esitaja on esitanud vallavalitsusele kandidaadi teadustuse, et ta on nõus selles valimisringkonnas kandideerima, ja kviitungi või selle tõestatud ärakirja, et esitamiskirja esitaja on maksnud vastavalt linna- või vallavalitsuse nimele kautsjoniks pealinnas ja esimese astme linnades 30 kr., teise astme linnades 20 kr. ja kolmanda astme linnades ning valdades 10 kr. (LVS ja VVS 35, 42).

Valimised peavad toimuma vähemalt 25 päeva enne volikogu volituste lõppu, või kui volikogu on hajutatud, siis seaduse eeskirjade kohaselt määratud ajal kahe päeva jooksul.

Õigus valida on kodanikul ainult selles valimisjaoskonnas, kus ta on võetud linna- või vallavolikogu valijate nimekirja. Linna- ja vallavolikogu valimised toimuvad valimissedelite isikliku andmise teel kodaniku poolt. Iga valimissedel sisaldab kõigi vastavas valimisringkonnas ülesseatud linna- või vallavolinike kandidaatide perekonnanimed ja nimed perekonnanimede tähestikulises järjestuses ning iga kandidaadi perekonnanime ette peab olema trükitud tühi ruut. Linnades kandidaatide arvu ülemmääraks, kellele valija võib anda hääle, on valimisringkonnast valida tulevate linnavolinike arv vähendatud $\frac{1}{4}$ võrra (LVS 59).

Valdades võib valija anda hääle nii mitmele valimissedelil tähendatud kandidaadile, kui palju vallavolinikke valimisringkonnast tuleb valida (VVS 59). Mõlemal juhul valija märgib valimissedelil kandidaatide perekonnanimede ees olevas ruudus ristiga need kandidaadid, keda ta soovib valida (LVS ja VVS 59).

Kui valimissedelil on märgitud rohkem kandidaatide nimesid, kui valijal on õigus valida, loetakse valimissedel kehtetuks.

Valimiste tulemuste andmetel koostab vastavalt linna- või vallakomitee iga valimisringkonna jaoks valimistel hääli saanud kandidaatide nimekirja nende poolt saadud häälearvu vähenevas järjestuses. Võrdsete hääle-arvude puhul otsustab komitee kandidaatide nimekirja võtmise järjekorra liisuga. Nõnda koostatud nimekirjast tunnustab komitee volikogu volinikeks valitaks nii mitu esimest kandidaati, kui palju sellest ringkonnast tuleb valida volinikke, kuna teised jäävad volinike kandidaatideks nimekirja järjekorras. Linna- ja vallavolikogude valimised kinnitatakse järelevalveasutise poolt (LVS ja VVS 79).

Linna- ja vallakomitee otsuste peale valimiste tagajärgede kokkuvõtmise asjus võivad kandidaatide esitamiskirjade esindajad esitada proteste valimisi kinnitavale asutisele. Viimase poolt tehtud otsuste peale võivad volikogu valimistel hääleõiguslikud kodanikud kaevata administratiivkohtu korras.

Pärast valimiste kinnitamise otsuse jõustumist koostab vastavalt linna- või vallavalitsus volikogu volinike nimekirja.

Eeltähendatud kautsjon maksetakse kandidaadi esitamiskirja esindajale tagasi: 1) esitatud kandidaadi surma puhul, 2) kui kandidaat on valitud või on saanud vähemalt $\frac{2}{3}$ samast valimisringkonnast kõige väiksema hääle arvuga valitud kandidaadi hääle arvust või 3) kui kandidaat mõne linna- või vallavoliniku volituste lõppemise puhul kutsutakse linna- või vallavolinikuna linna- või vallavolikogu koosseisu. Muudel juhtudel läheb kautsjon vastavalt linna- või vallavalitsuse kasuks (LVS ja VVS 44).

Maavolinikeks võidakse valida maakonna valdade vallavanemaid ja kolmanda astme linnavanemaid (MS 19).

Valla- ja linnavanemate täiskogu kutsub kokku maavanem Siseministri poolt määratud päevaks. Valimisi toimetatakse sedelitega hääletamisel. Valituks tunnustatakse kandidaadid, kes on saanud kõige suurema häälte enamuse, mis ei või olla vähem kui kõigi koosolijate absoluutne häälteenamus. Ei saa vajalik arv kandidaate seesugust häälteenamust, võetakse esimesel hääletamisel hääli saanud kandidaatide vahel, kes veel pole valitud, ette teiskordne hääletamine ning valituks loetakse kandidaadi, kes saanud kõige rohkem hääli. Uhesuguse häältearvu juures otsustab liisk (MS 22).

Neid valimisi kinnitab Siseminister (MS 23).

Pärast valimiste kinnitamist koostab maavanem maavolinikeks valitud isikute nimekirja.

Linna-, valla- ja maavolinike kohuste täitmine toimub tasuta. Linna- ja maavolinikud annavad enne oma kohuse täitmisele asumist ametiõotuse.

Linna- ja vallavoliniku volitused loetakse lõppenuks:

1) kui volinik keeldub andmast ametiõotust, 2) kui volinik kõrvaldatakse volikogust või ta volitused tühistatakse seaduse alusel, 3) kui ilmnevad asjaolud, mis võtavad temalt õiguse osa võtta sama volikogu valimistest, 4) kui volinik oma volituste aja kestel vabandava põhjusega puudub kolmel volikogu koosolekul 3), 5) kui volinik lahkub omal soovil, 6) voliniku surmaga (LS 27 ja VS 24).

Maavoliniku volitused loetakse lõppenuks: 1) kui ta lahkub enne volituste lõppemist kas surma läbi või omal soovil, 2) kui ta kaotab õiguse olla valitud maavolinikuks, 3) kui ta kõrvaldatakse maavolikogust, 4) kui ta puudub vabandava põhjusega järgimööda 3 maavolikogu koosolekust (MS 29).

Siseministril on õigus kõrvaldada linna-, valla- ja maavolikogust üksikuid volinikke kuni volikogu volituste lõpuni, kui nad oma tegevusega takistavad volikogu või vastavalt linna-, valla- või maavalitsuse tööd, või kui nende tegevus on kahjulik vastavalt linna-, valla- või maakonna või üldhuvile (LS 393, VS 205, MS 229).

Vabariigi Valitsusel on Siseministri ettepanekul õigus kohaliku omavalitsuse või riigi huvides laiali saata linna- ja vallavolikogusid ja kuulutada välja kas üksiku linna või valla kohta või kõigi linnade või valdade kohta riigis uued volikogu valimised, mis peavad järgnema linnas või linnades hiljemalt 4 kuu ja vallas või valdades hiljemalt 2 kuu jooksul sellekohase otsuse väljakuulutamisest arvates (LS 391, VS 203).

Vabariigi Valitsusel on Siseministri ettepanekul õigus seistada linna-, valla- ja maavolikogu tegevust, kui vastavalt kas linna-, valla- või maakonnaomavalitsus on saftunud niisugustesse maksuraskustesse, et nad enam ei suuda täita oma rahalisi kohustusi (LS 392, VS 204, MS 228).

Volikogude võimkonda kuulub muuseas:

1) l i n n a d e s: linnanõunike ja revisjonikomisjoni liikmete arvu kindlaks määramine, seaduses ettenähtud juhtudel linna valitavate ametnikkude valimine ja neile tasu määramine;

v a l d a d e s: vallavanema abide ja revisjonikomisjoni liikmete arvu kindlaks määramine, valla valitavate ametnikkude valimine ja neile tasu määramine;

m a a k o n n a d e s: maanõunikele tasu määramine ja nende valimine;

2) täitvate organite töökorra kindlaks määramine;

3) maksude ja koormatiste määramise otsustamine;

4) eelarve-ettepanekute vastuvõtmine ja valdades veel rahaliste ning naturaalkoormatiste määramise kavade läbivaatamine ja vastuvõtmine;

5) linnades ja maakondades eelarve täitmise ja tegevuse aruande heakskiitmine;

6) maksudest vabastamine;

7) omavalitsuse varade, asuiste ja ettevõtete valitsemise korra määramine;

8) kinnisvarade omandamise, võõrandamise, pantimise ja teatavatel tingimustel rendi- ja üürilepingute sõlmimise otsustamine;

3) Linnades järgimööda.

- 9) omavalitsuse eri kapitalide asutamise ja laenude tegemise otsustamine;
- 10) mittevõlgavate ametnike ja teenijate koosseisu kindlaks määramine;
- 11) linnades ja maakondades veel omavalitsuse heaks mitmesuguste tasunormide määramine ja määruste andmine;
- 12) muud seadustega volikogudele pandud ülesanded.

Linna-, valla- ja maavolikogude kodukorra määrab Siseminister. Linna-, valla- ja maavolikogu kutsuvad kokku tarviduse järgi vastavalt linnapea või linnavanem, vallavanem või maavanem (LS 29, 30, VS 26, 27, MS 32, 33).

Linna-, valla- või maavolikogu koosoleku päevakorra koostavad vastavalt linnapea või linnavanem, vallavanem või maavanem, misjuures nad otsustavad päevakorda võtmiseks esitatud asjade kuuluvuse volikogu võimkonda (LS 38, VS 33, MS 41).

Asjad võetakse päevakorda:

- 1) linnapea või linnavanema, vallavanema või maavanema enda algatusel;
- 2) linna-, valla- või maavolikogu otsusel;
- 3) järelevalveasutise nõudel;
- 4) eraisikute või -asutiste palvel;
- 5) linnades ja valdades revisjonikomisjoni ettepanekul;
- 6) linnades ja maakondades linna- ja maavalitsuste otsustel;
- 7) linnades vähemalt $\frac{1}{4}$ ja maakondades vähemalt $\frac{1}{5}$ volikogu seadusliku koosseisu ettepanekul ning valdades vähemalt 3 vallavoliniku ettepanekul (LS 38, VS 33, MS 41).

Kui need ettepanekud nõuavad uusi kulusid või kulude suurenemist või eelarves ettenähtud tulude vähenemist, siis ei võeta neid päevakorda ilma linna- või maavalitsuse nõusolekuta. Ettepanekute puhul, mis nõuavad uusi kulusid või kulude suurenemist või tulude vähenemist, peavad ettepanekute esitajad näitama reaaltululallikad, millest katta need kulud või tulude vähenemine.

Linna-, valla- ja maavolikogu võib koosoleku päevakorda täiendada või muuta asjade järjekorda vastavalt ainult linnapea, või linnavanema, vallavanema või maavanema nõusolekul. Järelevalveasutise nõudmisel muudetakse ja täiendatakse päevakord (LS 41, VS 35, MS 44).

Üldiselt juhatab pealinna volikogu koosolekuid linnapea, kui ülemlinnapea ei võta volikogu koosoleku juhatamist endale. Teistes linnades juhatab neid koosolekuid linnapea või linnavanem. Vallavolikogu koosolekuid juhatab vallavanem või ta abi. Maavolikogu koosolekuid juhatab maavanem.

Linna-, valla- ja maavolikogu otsused tehakse lihthäälteenamusega, välja arvatud mõningad seaduses eriti ettenähtud juhud.

Järelevalve teostamiseks saadetakse ära kirjad volikogu protokollidest ühes tarvilike lisadega 7 päeva jooksul arvates koosoleku päevast järelevalveasutisele (LS 382, VS 194, MS 219).

Linna-, valla- ja maakonnaomavalitsustele teostab järelevalvet siseministeerium, välja arvatud kolmanda astme mittemaakonnalinnad, kuivõrd seadus ei määra teisiti. Peale selle vallaomavalitsuste üle teostab veel järelevalvet maavalitsus ja maavanem (LS 376, VS 188, MS 213).

Järelevalve kinnitamisele kuuluvad linna- ja maavolikogude otsused järgmistes asjades:

- 1) volikogude poolt vastuvõetud eelarved ja eelarve täitmise aruanded ning omavalitsuse ametnikkude ja teenijate koosseisud;
- 2) seaduse alusel antavad määrused;
- 3) kinnisvarade võõrandamise ja pantimise otsused;
- 4) laenude tegemised ja teatavatel seaduses ettenähtud tingimustel tagatiste omavalitsustele võtmised;
- 5) seaduses ettenähtud lepingute sõlmimise otsused;
- 6) mõningad omavalitsuste heaks võetavad tasude määrad;
- 7) muud seaduses ettenähtud volikogu otsused (LS 379, MS 216).

Peale selle kuuluvad veel järelevalve korras kinnitamisele linnavolikogude otsused seaduses tähendatud erimaksude võtmise asjas ja maksude määrad (LS 379).

Vallavolikogu otsustest kuuluvad järelevalveasutiste kinnitamisele: 1) otsused maksude ja koormatiste määramises; 2) volikogu poolt vastuvõetud eelarved ja aruanded; 3) kinnisvara võõrandamised ja pantimised; 4) lepingute sõlmimised, mille kestus üle 10 aasta; 5) laenude tegemised; 6) vallamaja asukoha määramine, vallavanema abide tegevuspiirkondade ja nende kantseilise asjaajamiskorra määramine; 7) muud seaduses ettenähtud otsused (VS 191).

Kõigis neis järelevalveasutiste kinnitamisele kuuluvais volikogude otsuste asjus teostatakse järelevalvet nii seaduslikkuse kui otstarbekohasuse üle (LS 377, VS 189, MS 214).

Järelevalveasutiste kinnitamisele kuuluvaid otsuseid ei pöörata täitmisele enne nende kinnitamist. Kui järelevalveasutis ei ole ühe kuu jooksul otsuse või täiendavalt nõutud materjali kättesaamise päevast arvates antud asjas teatanud otsuse mitte-kinnitamisest, siis loetakse otsus kinnitatuks (LS 381, VS 193, MS 218).

Järelevalveasutiste kinnitamisele mitte kuuluvate otsuste üle teostatakse järelevalvet ainult seaduslikkuse mõttes.

Järelevalveasutiste kinnitamisele mittekuuluvad volikogu otsused pööratakse täitmisele, kui järelevalveasutis on teatanud, et ta ei vaidle otsuse vastu, või kui ta ei ole otsuse seistamisest teatanud 2 nädala jooksul otsuse või täiendavalt nõutud materjalide kättesaamise päevast arvates (LS 384, VS 196, MS 221).

Kui järelevalveasutis leiab, et järelevalveasutise kinnitamisele mittekuuluva otsuse vastuvõtmine volikogus ei toimunud seaduses ettenähtud korras või et otsus on sisuliselt seadusvastane, siis paneb ta otsuse täitmise seisma ja teatab sellest otsuse seistamise põhjendusega vastavalt linna- või maavalitsusele või vallavanemale 2 nädala jooksul protokollil ära kirja või täiendavalt nõutud materjali saamise päevast. Vastaval volikogul on õigus otsuse seistamise vastu kaevata administratiivkohtu korras (LS 383, VS 195, MS 220).

Järelevalveasutiste kinnitamisele mittekuuluvaid volikogu otsuseid võivad vastavalt linnapea või linnanvanem, vallavanem või maavanem seistada, kui nad leiavad, et volikogu otsused on vastuolus seadusega või kahjulikud vastava omavalitsuse või üldhuvile, ning anda asi volikogule uueks otsustamiseks. Sellest teatatakse järelevalveasutisele ühes protokollil ära kirja saatmisega. Kui volikogu ka asja teiskordsel arutamisel jääb endise otsuse juurde, pööratakse otsus täitmisele, kui järelevalveasutis ei ole täitmist seistanud (LS 36, VS 31, MS 39).

Juhtumil, kui asjaolud ei kannata viivilust ning ei ole võimalik linna-, valla- või maavolikogu kokku kutsuda, otsustab asja vastavalt linna- või maavalitsus või vallavanem oma abidega, teatades seesugusest otsusest järelevalveasutisele ning volikogule järgmisel koosolekul (LS 31, VS 62, MS 34).

*

Pealinna linnapead ja maavanemaid määrab ametisse Vabariigi President kuueks aastaks juhtimisvõimetega isikute hulgast, kes on vähemalt 30. a. vanad, omavad tarvilikku oskust ja vilumust valitsemise alal, ning kas kõrgemat haridust või pikaajalist staaži valitsemise alal.

Linnapäid esimese astme linnades ja abimaavanemaid määrab ametisse Vabariigi Valitsus Siseministri ettepanekul, linnapäid kuueks aastaks isikute hulgast, kes vastavad samadele nõuetele kui pealinna linnapea, ja abimaavanemaid maavolikogu kestuse ajaks maanõunike hulgast.

Linnapäid teise ja kolmanda astme linnades ning kolmanda astme linnade linnanvanemaid⁴⁾ valib linnavolikogu kuueks aastaks, teise astme linnades isikute hulgast, kes on vähemalt 30 a. vanad, omavad küllaldast oskust ja vilumust omavalitsuse tegevuse alal ning kõrgemat haridust või pikaajalist staaži valitsemise alal; kolmanda astme linnades juhtimisvõimetega isikute hulgast, kes on vähemalt 25 a. vanad ja omavad küllaldast haridust ning oskust ametiülesannete täitmiseks.

Vallavanemaid valitakse ametisse vallavolikogude poolt volikogu volituste kestuse ajaks valla elanike seast, kellel on õigus olla valitav sama vallavolikogu liikmeks ja kes on vähemalt 25 a. vana.

Linnanõunikud pealinnas, esimese ja teise astme linnades ning maavolinikud valitakse ametisse vastavalt linnapea või maavanema ettepanekul volikogu poolt volikogu kestuse ajaks juhtimisvõimetega isikute hulgast, misjuures pealinna ja esimese astme linnade linnanõunikud ning maanõunikud peavad omama kõrgemat erioskuslikku haridust ja tarvilikku oskust ning vilumust nende juhtimisele kuuluvatel aladel ja teise astme linnade linnanõunikud omavalitsusasjade juhtimise oskust ning vilumust ja küllaldast haridust nende ülesannete täitmiseks.

Pealinnas valib linnavolikogu ülemlinnapea ettepanekul temale abiks abilinnapea linnanõunike hulgast linnavolikogu kestuse ajaks. Pealinna abilinnapea kannab linnapea nimetust.

4) Maakonnalinnade hulka mittekuuluvais 3. astme linnades on linnanvanemad.

Esimese ja teise astme linnades nimetab linnapea enesele asetäitja linnanõunike hulgast juhuks, kui ta mingil põhjusel ei saa oma ülesandeid täita.

Kolmanda astme linnades ja valdades valivad linna- või vallavolikogud vastavalt abilinnapea või abilinnavanema või abivallavanema, esimesed kaks kuueks aastaks ja viimane vallavolikogu kestuse ajaks, isikute hulgast, kes esimese kahe kohta vastavad samadele nõuetele kui kolmanda astme linnade linnapead või linnavanemad ja viimase kohta kui vallavanemad.

Kõik need linnapeade, linnavanemate, vallavanemate, nende abide, linna- ja maanõunike valimised ning linnapeade asetäitjate nimetamised kuuluvad Siseministri kinnitamisele.

Kui Siseminister neid valimisi ei kinnita, korraldatakse uued valimised hiljemalt kahe nädala jooksul, arvates Siseministri otsuse saabumisest. Kui Siseminister ei kinnita ka teiskordsel valimisel valitud kandidaate või kui volikogu ei vali antud tähtajaks uusi kandidaate, määrab tähendatud linnapäid, linnavanemaid või nende abisid, linna- ja maanõunikke ametisse Vabariigi Valitsus Siseministri ettepanekul ning vallavanemaid või nende abisid Siseminister maavanema ettepanekul.

Siseministril on õigus tarbe korral määrata teise ja kolmanda astme linnapeade, linnavanemate, nende abide ja linna- ning maanõunike vabadele kohtadele asetäitjaid kuni alaliste ametnikkude kinnitamiseni või määramiseni.

Samuti on maavanemal õigus tarbe korral määrata vallavanema või ta abi vabale kohale asetäitja kuni vallavanema või ta abi kinnitamiseni või nimetamiseni.

Kui linna-, valla- või maavolikogud eeltähendatud valitavaid omavalitsuse ametnikke nende ametiaja lõppemisel või koha vabanemisel antud tähtajaks ei vali, määrab linnapea teise astme linnades, linnapäid või linnavanemaid kolmanda astme linnades või nende abisid ja linna- ning maanõunikke ametisse Vabariigi Valitsus Siseministri ettepanekul ning vallavanemaid ja tema abisid Siseminister maavanema ettepanekul.

Pealinna linnapea ja maavanemaid võib Vabariigi President ning teisi linnapäid, linnavanemaid, vallavanemaid, nende abisid ja asetäitjaid, linna- ning maanõunikke ja üldse kõiki omavalitsuse ametnikke ja teenijaid võib Vabariigi Valitsus ametist vabastada, kui nad leiavad, et tähendatud omavalitsuse ametnikkude tegevus on riigi- või omavalitsuse huvidele kahjulik.

Linnapeade ja maavanemate võimkonda kuulub muu seas:

1) omavalitsuse tegevuse üldjuhtimine ja ühtlustamine ning lähema järelevalve teostamine omavalitsusasutiste ja ettevõtete, omavalitsuse ametnike ja teenijate tegevuse üle; 2) seaduses ettenähtud juhtudel omavalitsusse nimetatavate ametnike ja teenijate ametisse nimetamine ja ametist vabastamine; 3) omavalitsuse esindamine; 4) volikogude päevakorra koostamine, volikogu koosoleku kokkukutsumine ja nende juhatamine; 5) linna- või maavalitsuste koosolekute kokkukutsumine ja nende juhatamine ning 6) muud ülesanded, mis neile peale pandud.

Peale selle kuulub veel maavanema ülesannetesse:

1) valla- ja linnavanemate täiskogu kokkukutsumine; 2) vallaomavalitsustele järelevalve teostamine; 3) linnaomavalitsustele, välja arvatud teise astme ja maakonnalinnad, järelevalve teostamine; sama linnaomavalitsuste määruste kinnitamine ja 4) järelevalve teostamine maakonna piires asuvates ametiasutistes, välja arvatud sõjaväe-, kohtu- ja maksuasutised.

Kolmanda astme linnades on veel linnapea või linnavanema ülesandeks:

1) linna korrastamine ja heakorra teostamine; 2) linnavolikogu arutamisele kuuluvate küsimuste ettevalmistamine; 3) linnavolikogu otsuste täitmine; 4) maksude vastuvõtmise, sissenõudmise ja edasiandmise korraldamine; 5) tulude laekumise, maksude sissenõudmise ning koormatiste täitmise eest hoolitsemine ja eelarve summade kasutamine seaduste, määruste ja volikogu otsuste kohaselt.

Vallavanema ülesandeks ja tema üksikotsustada on:

1) vallavolikogu koosolekute kokkukutsumine, koosolekul arutusele tulevate asjade ettevalmistamine ja volikogu otsuste täitmise korraldamine; 2) maksude vastuvõtmise, sissenõudmise ja edasiandmise korraldamine; 3) tulude laekumise, maksude sissenõudmise ja koormatiste täitmise eest hoolitsemine ning eelarve summade tarvitamine seaduste, määruste ja volikogu otsuste kohaselt; 4) vallaomavalitsuse teenistuses seisvate isikute tegevuse juhtimine ja järelevalve; 5) omavalitsuse varade valit-

semine; 6) vallavalitsuse esindamine ja 8) muud seadusega vallavanemale pandud ülesanded.

Linna- ja vallavanema ülesandesse kuulub veel:

1) administratiivkaristamine Kriminaalkohtupidamise seadustikus ettenähtud alusel; 2) mõningad toimingud, mis linnas või vallas ilmnenud ja neile teatavaks saanud süütegude jälitamine alal; 3) mõningate korralduste tegemine elanike vara kaitseks tule- ja looduslike õnnetuste vastu.

Linnavalitsus pealinnas koosneb ülelinnapeast ja 3—5 linnanõunikust, nende hulgas abilinnapea. Linnavalitsus esimese astme linnades koosneb linnapeast ja 3—5 linnanõunikust. Linnavalitsus teise astme linnades koosneb linnapeast ja 2—3 linnanõunikust. Maavalitsus koosneb maavanemast ja 1—2 maavolinikust. Peale selle kuulub maavalitsuse koosseisu maanõunikuna valla- ja linnanavanemate esindaja, kes valitakse maakonna valla- ja linnanavanemate täiskogu poolt üheks aastaks.

Vallavalitsus koosneb vallavanemast ja ühest või mitmest vallavanema abist.

Linnavalitsuse ülesanded kolmanda astme linnades kuuluvad linnapea või linnanavanema võimkonda.

Linna- ja maavalitsuse võimkonda kuulub:

1) linna- ja maakonna korrastamine ja heakorra teostamine; 2) linna- ja maavalitsuse ettevõtete ning varade valitsemine; 3) omavalitsuse eelarve-ettepanekute ja eelarve täitmise aruannete esitamine volikogule; 4) volikogu arutamisele kuuluvate küsimuste ettevalmistamine; 5) volikogu otsuste täitmine; 6) omavalitsuse heaks võetavate maksude määramine vastavalt seadustele ja volikogu otsustele; 7) omavalitsuse tulude laekumise, maksude sissenõudmise ning kooramatiste täitmise eest hoolitsemine ja omavalitsuse eelarve summade kasutamine seaduste, määruste ja volikogu otsuste kohaselt; 8) teatavate seaduses ettenähtud tingimustel kinnisvarade üüri- ja rendilepingute sõlmimise otsustamine; 9) vallasvara kohta käivate lepingute sõlmimine, kui võrd hangete seadus ei määra teisiti ja muud seadusega linna- ja maavalitsustele pandud ülesanded.

Kolmanda astme linnapea või linnanavanem otsustab ise loendatud ülesannete pp. 2, 3, 6, 8 ja 9 all tähendatud asjad, ära kuulates abilinnapea või abilinnanavanema arvamuse. Kui viimaste arvamused ei ühtu linnapea või linnanavanema arvamusega, võivad abid nõuda oma arvamuste protokollimist. Asjus, mis kuuluvad esitamisele linnavolikogule või järelevalveasutisele, lisandatakse linnapea või linnanavanema otsusele ka tähendatud arvamused.

Vallavalitsuse kollegiaalne tegevus avaldub õieti selles, et alljärgnevais asjus vallavanema otsused tehakse vallavanema ja ta abide ühisel koosolekul, millest peab osa võtma vallavanema abide enamus. Kui abide arvamused ei ühtu vallavanema seisukohaga, võivad nad nõuda oma arvamuste kandmist protokollis asjus, mis kuuluvad esitamisele vallavolikogule või järelevalve asutisele, lisandatakse vallavanema otsusele ka tähendatud arvamused.

Need asjad on: 1) vallaomavalitsuse eelarve-ettepanekute ja aruannete, maksude ja naturaalkooramatiste määramise kavade koostamine ja vallavolikogule esitamine; 2) vallavolikogule ettepanekute tegemine valla elu korraldamiseks ja vallaomavalitsuse teostamiseks; 3) vallavolikogu võimkonda kuuluvate asjade otsustamine, kui volikogu ülesanded on pandud vallavanemale, või kui vallavolikogu ei tule kokku, või kui asi ei kannata viivitamist või kui vallavolikogu on hajutatud, või kui vallaomavalitsuse tegevus on seistatud; 4) oma vallavalitsuse heaks võetavate maksude määramine maksnikele vastavalt seadustele ja volikogu otsustele; 5) külavanemate ametijärjekorra- ja piirkondade määramine, külavanemate ja nende asetäitjate ametisse määramine; 6) teatavatel seaduses ettenähtud tingimustel vallaomavalitsuse nimel lepingute sõlmimine ja rendile andmine ning võtmine; 7) vallaomavalitsuse nimel nõuete tõstmise otsustamine asjus, milles nõude hind ei ulatu üle 500 kr. ja 8) külavanema ja ta asetäitja kohustest vabastamine.

Juhtudel, kui asjaolud ei kannata viivitust ning ei ole võimalik linna- või maavalitsuse koosolekut kokku kutsuda, otsustab linna- või maavalitsuse võimkonda kuulava asja vastavalt linnapea või maavanem, teatades sellest järgmisel linna- või maavalitsuse koosolekul.

Linnapeal või maavanemal on õigus seistada vastavalt linna- või maavalitsuse

otsuseid, kui ta leiab, et need on vastuolus seadusega või kahjulikud omavalitsusele või üldhuvile, ja esitada asi Siseministrile otsustamiseks. Viimane otsustab, kas anda asi vastavalt linna- või maavalitsusele uueks otsustamiseks või määrata linna- või maavalitsuse otsus täitmisele.

*

Valla- ja linnanavemate täiskogu koosneb maakonna vallavanematest ja kolmanda astme linnade, välja arvatud maakonnalinnad, linnanavematest.

Valla- ja linnanavemate täiskogu võimkonda kuulub: 1) maavolinike valimine; 2) valla- ja linnanavemate esindaja valimine maavalitsusse; 3) maksude ja koormatiste asjus ettepanekute tegemine; 4) kogukondlike koormatiste jaotuskavade arutamine; 5) koolivõrgu ja teedevõrgu arutamine; 6) jaoskonna-, tervishoiu ja veterinaararstide asukoha asjus seisukoha võtmine; 7) kodukaunistamise kavade arutamine; 8) maavanema poolt arutada antud asjad.

Täiskogu päevakorra määrab maavanem, arvestades täiskogus esindatud omavalitsuste soove ja võttes täitmisele Siseministri ettepanekud.

Täiskogu astub kokku maavanema kutsel vähemalt kord aastas. Siseministri nõudel on maavanem kohustatud seda tegema. Täiskogu juhatajaks on maavanem.

*

Linna- ja vallavolikogud valivad volikogu kestuse ajaks volinike hulgast vähemalt kolmeliikmelise revisjonikomisjoni. Revisjonikomisjoni liikmed valivad endi seast oma esimesel koosolekul esimehe, kui see linnades pole valitud linnavolikogu poolt, ja kirjatoimetaja. Komisjoni otsused tehakse lihthääletamusega. Revisjoni tulemused kantakse ette volikogu koosolekul.

Nagu eeltoodust nähtub, võib meil omavalitsuse esinduskogude valimisest võrdlemisi laiad rahvahulgad osa võtta, kuid kandidaatide ülesseadmine on raskendatud.

Arvesse võttes linnade elanike arvu ja linnade astet, tuleb meil linnades valida kogusummas 553 volinikku — neist kokku 100 Tallinnas ja Tartus, 150 teise astme linnades ja 303 kolmanda astme linnades. Seaduse järgi peab neile 553 voliniku kandidaadile alla kirjutama vähemalt 4515 hääleõiguslikku kodanikku. Nende kandidaatide eest tuleb maksta seaduse järgi kautsjoni 9030 kr.

Valdu on meil 248. Võttes keskmiselt iga valla kohta 15 volinikku, saame kogusummas 3720 voliniku kandidaati, kelledele peavad soovitajaina alla kirjutama vähemalt 18 600 hääleõiguslikku kodanikku ja kellede eest tuleb maksta 37 200 kr. kautsjoni.

Seega, kui meil kandideeriks ainult niipalju isikuid, kui palju neid valida tuleb (olgu tähendatud, et niisugusel korral seaduse järgi valimisi üldse ei toimetata), siis tuleks üles seada umbes 4270 voliniku kandidaati, kelledele peavad alla kirjutama vähemalt umbes 23 000 hääleõiguslikku kodanikku ja kellede eest tuleb maksta umbes 46 000 kr. kautsjonit. Kuid niisugused arvud saame siis, kui esineb minimaalne arv kandidaate, mida tegelikult olla ei saa. Normaalne on, kui valimistel esineb vähemalt kaks gruppi, mille tõttu toodud arvud suurenevad vähemalt kahekordselt. Arvesse võttes, et ükski kandidaat ei piirdu harilikult minimaalse allakirjutajate arvuga, vaid et ta kogub neid omale vähemalt kolmekordselt, saame ainult allakirjutajate kodanike arvel umbes 130 000—150 000 hääleõiguslikku kodanikku, mis umbkaudselt võib olla üks kolmandik kõigist hääleõiguslike arvust.

Nende allkirjade kogumisele seltsib veel teine pahe. Igaüks püüab enesele võimalikult rohkem allkirju koguda, et sellega enese kasuks eel-

duksi luua. Tulemuseks on võidujooks allkirjade järele ja tegelikult kahekordsed valimised.

Meie omavalitsuse pädevus on õige suur. Neile on pandud palju riiklikult väga tähtsaid ülesandeid. Nende vaba tegevus, eriti esinduskogudel, on võrdlemisi piiratud. Keskne kuju omavalitsuse organisatsioonis on täitev organ, kes on varustatud väga suure võimuga, kuid samal ajal on ise veel suuremas sõltuvuses keskvalitsusest.

SÕJAST JA AJALOO MÕTTEST

Ta on niisiis seniiti jõudnud, see kummituslik äiksepilv täis püssirohusuitsu ja pommirahet, mille ähvardav hõljumine horisondil juba pooltosinat aastat on kollitanud kogu Euroopa rahvusvahelist elu. Kõik kompromissid on jäänud asjatuks, ükski järeleandmine pole suutnud rahuldada aina kasvavaid nõudmisi. Kõik läbirääkimised on äpardanud, ükski lepituskatse pole andnud tulemusi. Napilt veerand sajandit on möödunud viimase suursõja puhkemisest, mille haavadki veel pole täielikult kinni kasvanud, ja jälle on vägivaldal voli, jälle on sõna hävitusel.

Jälle tehakse ajalugu relvadega . . .

On mõtlejaid, kes sõdu ajaloos peavad loodusseaduslikuks, nähes neis mitteruududefavaid paratamatusi. On teisi, kes karmed on paratamatut heaga samastama ja leiavad siis sõjaki head olevat. On kolmandaid, kes neid vaatekohti ei jaga, ei tarimust ajaloost, milles inimliku tahte vabadusel pole kaasaraäkimisvõimalust, ammugi mitte tarimust sellest alles veel küsitavast paratamatusest kui headuse kriteeriumist. Nende seisukohalt sõdades peab nägema anakronismi, toore mineviku pärandust, millest areneval inimkonnal varem või hiljem tuleb loobuda.

Kellel on siin õigus?

Pealiskaudsel vaatlusel minevik ja paraku ka olevik näikse rääkivat esimeste poolt. Igatahes pole inimkonna senises ajaloos veel korda läinud leiutada vahendeid, mis oleks mõjuvalt rakendatavad sõjaliste kokkupõrgete ärahoidmiseks. Aga inimkonna ajalugu pole kaugeltki mitte lõpul. Astronoomide arvutused elamisvõimaluste kestmisest maakeral panevad koguni eeldama, et võimsalt domineeriv osa sellest alles ees seisab. Mineviku kui ajaloo väikse murdosa põhjal tuleviku kohta tehtud järeldustel ei saa niisiis olla kuigi sundivat tähendust. Et mingi asjaga seni pole toime saadud, ei tähenda veel kogunisti mitte, et sellega ei võidaks toime saada edaspidi.

Sõdade paratamatuse õpetusel on aga veel üks teinegi nõrk koht. Pole midagi sigrimigrilisemat ega hämmelduslikumat kui ajalooliste sündmuste rodu. Põidla pealepanemine teatavaile seikadele selles vooluses ja nende paratamatuks deklareerimine on kui mitte päris võimatu, siis vähemasti äärmiselt raske. Inimliku loomuse mitte-ettearvestatavus ei murra kusagil selgemini esile kui ajaloos: kui tihti pole isegi juhtivail isi-

---

kuil aimugi jubedate sündmuste iselaadist, enne kui need ehmatavalt nende ees seisavad! Siis muidugi küsitakse meeleheitel põhjuste järgi ja ei märgatagi, et need nende eneste hämmelduslikkuses pesitsevad ja et just nemad ise oma ette- ja läbinägematuses on aidanud sündmustel küpseda. Kuid kas võib seda nimetada paratamatuseks, kui ometi väga hõlpsasti mõeldav on, et mõni teine isik nende asemel oleks ehk olnud hoopis ettenägelikum?

Edasi. Meie nagu ei tahaks hästi leppida kujutlusega ajaloo juhuslikkusest, aga ometi meil on võimatu eitada sedagi fakti. Ajalooline sündmustik on fulvil juhuseid. „Mida vanemaks saadakse, seda enam veendutakse, et Tema Majesteet Juhus ajab kolm neljandikku selle viletsa maailma asjadest,“ arvas juba Friedrich Suur. Ja Napoleon ütles enese olevat kõige suurema asjade orja. Pidanud ta ju ometi pärast võitu Dresdeni all oma armeega tagasi tõmbuma ainult kõhukrampide pärast, mis oli saadud ühe raguu söömisest: 1813. a. kaotusele aga olnud sellega juba alus pandud. — Kas oli see paratamatus? Küllap ikkagi pigemini juhus.

Ometi oleks ka ajaloo seletamine ainult juhusega tohutu viga. Ajalooline sündmustik pole ei paratamatu ega ka juhuslik, ei täielikult ette- kavatsatud ega ka mitte hoopis ette- kavatsemata. Ta on komplitseeritud segadik nendest ja veel paljudest teistestki momentidest, millede proportsioone enamasti väga raske on kindlaks määrata. Sigrimigri fungist ja mõistusest, sihitusest ja sihiasetusest, valesst ja tõest, sundusest ja vabadusest, hullustusest ja tarkusest — sellisena ta näib otsekui trotsivat kõigi selgejoonelise ajaloolise „tõe ja õiguse“ otsijate püüdlusi.

Kõik see on maksev ka hiljuti puhkenud uue Euroopa sõja kohta. Vaevalt sedagi saab võtta kui absoluutset paratamatust, mida mingil juhul poleks võimalik olnud vältida. Aga vaevalt seda saab ka seletada kui mõlemalt poolt täiesti ette- kavatsatud ja soovitud lahendusviisi, hoolimata kõigest selle eel käinud relvastumisest. Ning kuidas ka arenekski vastas- poolte pingutused „sõjasüü“ tervenisti üksteise kaela veeretamiseks, on ometi enam kui tõenäone, et ka käesoleval korral mingi osa sellest süüst peab lõppeks oma kanda võtma „Tema Majesteet Juhus“.

Kuid olgu selle kõigega kuidas on, olgu käesoleva ajaloolise silma- pilgu hämmelduslikkuse elemendid omavahel suhtestatud nii või teisiti — sõda on käes, inimkond on taas asetatud raske katsumise, raskete kannatuste ette. Juba käiku lastud sõjavankrit pole enam nii kerge peafada. Võime veel ainult küsida: ons sellel kõigel ka mingit mõtet, mingit kau- gemat sihti, mille saavutamine tagantjärele kas või osaliseltki aitaks õigus- tada või heaks teha inimkonnal nüüd juba paratamatult taluda tulevaid suuri ohvreid. Võrratult kaaluvamana kui „sõjasüü“ probleem kerkib meie ees üles „sõja mõtte“, sõja eesmärkide küsimus.

*

Iga ajalooline silmapilk on ühtaegu fakt ja probleem, milles ajaline ja üleajaline, tegelikkus ja idee üha muutuvais vormides „maid jagavad“. Vaekauss võib kord ühele, kord teisele poole kalduda, aga ikka jääb püsima teatav distants tegelikkuse kui „oleva“ ja idee kui „olema pidava“

vahel. Nende vahekord on pidevalt ähvardatud tasakaaluhäiretest. Võib juhtuda, et ranges üldisuses ja üleajalisuses taritud idee pimedaks teeb ajaloolise silmapilgu konkreetsete vajaduste ja ülesannete jaoks. Võib aga ka juhtuda, et kaasakistus silmapilgu muljetugevusest pimedaks teeb selle jaoks, mis enam on kui paljas olevik, aga just selle tõttu olevikule tema mõtte annabki.

Nii on „ajaloo mõte“ õigupoolest taritav ainult üleajaloolise perspektiivis. Ajalool on „mõtet“ ainult sel määral, mil määral üleajalooline temasse sisse murrab, s. o. mil määral üleajaline idee kui vaimse korrastuse kandja jaksab ümberkujundavalt mõjustada ajalise tegelikkuse hämmelduslikkust.

Kummatagi mitte kõik ideed pole ühtviisi üleajalised. Väga paljud neist on just kitsalt ajalised, ja mitte ainult ajalised, vaid ka kohalised. Mõned on koguni põhiliselt vildakud, täis struktuuraalseid vastuoksusi; nii mitmedki piirnevad absurdusega. Kõik need ainult suurendavad segadust.

Mida ajaloolises virrvarris siis lõppeks võib pidada üleajaliselt mõtestatuks? Kas puhast ohvrimeelt ja heroismi ükskõik missuguse sihiasetuse teenistuses? Kindlasti mitte. Sest kangelaslikkus ja ohver, pühendatud vääridee teenimisele, see on ohver ebajumala altarile. Ka see ainult suurendab segadust. Aga missugused on siis need õiged jumalad? Kas võimsad riigid? Just ajalugu näitab, kui lühike on nende iga. Jah, näib koguni, nagu oleks see seda üürikesem, mida võimsamad nad on ja mida enam nad oma võimuküllust rakendavad. Kas kõrge kultuur? Ka seda võib tabada langus, ka see kuulub järelikult veel ajaloolise, s. o. mööduva hulka. Ainus asi, mis jääb, on inimese kui hingelis-vaimse indiviidi teadvus oma piiratusest ja igatsev tahe neid piire purustada.

Ainult see riikide ja kultuuride ajalistes kujundites võib pretendeerida üleajalisusele, mis arvestab inimliku indiviidi seda põhisituatsiooni. Nii pole riigid ja kultuurid üleajaliselt mõtestatud mitte iseenesest kui sellised, vaid nad võivad mõtestatud olla ainult oma sihiasetuse kaudu. Ainult need riigid ja kultuurid, mis oma sihiks on seadnud inimliku indiviidi hingelis-vaimse arenemise võimaluste säilitamise ja avardamise, kannavad üleajalise mõtestuse pitsarit.

Inimliku indiviidi hingelis-vaimne areng aga on võimalik ainult armastuse ja vabaduse suurte sümbolite tähe all. Mis hingele armastus, seda on vaimule vabadus — see alma mater, ilma milleta ei saa olla mingit arengut ega kasvamist. Nagu vihkamine hinge moonutab ja suretab, nii närtsitab ja tapab vaimu vägivaldne sundus. Mõlemad on mürgid, mille kahjulikkuses hingelis-vaimsele elule ei saa olla vähematki kahtlust. Ainult armastusest ja vabadusest lähtuvad tõeliselt loovad ja edasiviivad mõjud.

Euroopa tänapäeva ajalise kultuuri struktuuris esindavad armastuse ja vabaduse üleajalisi sümboleid kaks suurt hingelis-vaimset sünteesi: kristlus ja ratsionaalne humanism. Nende praeguses üksikasjalikus ülesehituses võib leiduda ajalisi puudusi ja ainult endaga piirduvaid ühekülgsusi (kui näit. ühelt poolt kristlus dogmaatilisel kujul küllaldast

vaimset vabadust ei võimalda või kui ratsionaalne humanism teiselt poolt mõnikord võib-olla liiga ükskõikne on hingelise armastuse vastu kristlikus mõttes), aga nende üldsuund ja -orientatsioon on üleajaliselt õige. Riiklikest organisatsioonivormidest põhjeneb neil alustel d e m o k r a a t i a. Ka tema praegune üksikasjalik ülesehitus võib ajalisi puudusi sisaldada, aga tema puhul ei või tekkida mingit kaksipidimõtet õige üldsuuna suhtes. Sest ainult armastuse ja vabaduse sümbolitest võrsuvate demokraatlike printsiipide põhjal on kujuteldav inimeste tõeliselt õiglane ja vastuoludeta kooselu kaasinimestega ning selle kooselu loovalt-progressiivne väljaarendamine.

Need seisukohad, mis alles mitte väga ammu peagu olid saamas kogu Euroopa ühiskondlik-kultuurilise elu ühiseks kandepinnaks, on viimasel ajal mitmelt poolt kahtluse alla tõmmatud. Mitmed rahvad on oma riiklikus organisatsioonis loobunud resp. loobuma sunnitud armastusest ja vabadusest väljakasvanud demokraatia printsiibist ning selle asendanud oluliselt vihkamiselt ja sundusel põhjeneva diktatuuriga. Seejuures nad eitavad energiliselt üleajalise mõtestuse momenti kristlik-humanistlik-demokraatlikus sünteesis ning ennustavad, just vastupidi, selle ajalise peatset lõpulejõudmist nende poolt püüeldavas „uues Euroopas“.

Nõnda on Euroopa vaimne ühtlus järsult lõhki kärjstatud, kusjuures see vaimne lõhestus on pealegi nii põhjalik, kuristik vastaspoolte vahel nii sügav, et ei näi enam mõeldavgi olevat selle ülesillutamine mingisuguste kompromissidega. Vaimses mõttes niisiis suur Euroopa sõda on käimas juba ammu enne tänavust sügist. Kas sellest vaimsest vastaklusest üksi oleks piisanud lõppeks ka tegelikult relvade järele haaramiseks, on küsimus, millele ma mitte ei julgeks vastata. Küll aga näib kindel olevat, et see siiski on moodustanud sugugi mitte alahinnata tuleva mõjuga kaasteguri sõja kasuks silmapilgul, mil ka puht võimupoliitiline pinevus küsimuses olevate suurriikide vahel oli jõudnud juba üsna plahvatuskraadi ligidale.

Siin on punkt, kus üleajaline sedapuhku ajaloosse sisse murrab, nii et võimalikuks saab kõnelemine „ajaloo mõttest“ ühenduses sellise õigupoolest igasuguse „ajaloo mõtte“ vastase sündmusega kui sõda. Kas ühes või teises maailma osas võimupoliitiliselt esimest viiulit mängivad inglased või sakslased või koguni hotentotid, sellel poleks iseenesest mingit üleajaliselt otsustavat tähendust, kui nad seda teeks samade printsiipide põhjal ühesuguste meetoditega. Igatahes pakuks sel korral nende vaheline võitlus mitteasjaosalistele võib-olla ainult puht sportlikku huvi. Et aga käesolevas sõjas võimupoliitiliste eesmärkide kõrval on teataval määral mängus ka kogu Euroopa ühiskondlik-kultuurilise arengu iselaad ja suund, et see peale riigipiiride muutuste tõenäoselt kaasa toob ka kaotaja poole riigisüsteemi varisemise ja „tasalülituse“ võitja omaga, siis annab see sellele sõjale hoopis erilise pinevuse ka üleajalises mõttes.

*

Üleajalis-vaimne moment sõja eesmärkides on ühe sõdiva poole poolt ka ametlikku allakriipsutust leidnud (C h a m b e r l a i n: hitlerismi hävitamine ja vägivalda kõrvaldamine rahvusvahelisest elust), kuna vastas-

pool seda peab vaid propagandaliseks suitsukaffeks, mis on määratud varjama sõja nende arvates puhtalt võimupoliitilisi tegelikke sihte. Era-pooletu kõrvalseisjana asjale lähenedes näib mõlemal poolel omajagu õigust olevat. Oleks kindlasti naiivsus uskuda, nagu puuduks demokraatlike sõdijate sõjasihetides täiesti igasugused võimupoliitilised sugemed. Oleks aga samasugune naiivsus mitte näha ka nendes kätkevate vaimlis-ideoloogiliste elementide küllaltki suurt osatähtsust.

Selles ühenduses tahan siin meelde tuletada üht Prantsuse-Inglise ühendatud maavägede ülemjuhataja kindral Gamelin'i kõnet, peetud juba 4 aastat tagasi, nimelt 1935. a. sügisel Elsassis, mitte kaugel Saksa piirist. Selles kõnes kindral G a m e l i n ütles muuseas:

„Kui Descartes'i õpilased ja ka sünnipärasest kalduvusest tunnetuse probleemide vastu me asume vaatekohal, et suur küsimus nüüd nagu ennegi selles seisab, kuidas loogilist ja tegelikku kokkukõlasse viia. Igasugustele dünamismi liikidele, põlvnegu nad muistsest ürgajast või märatsevast loodusest, meie seame vastu oma mõistusliku humanismi. Kui Pascal'i pojad me kordame, et kogu meie aulikkus selles seisab: hästi mõtelda ja üleüldlikku taas inimliku külge siduda. Küll oleme individualiseeritud, seega individualistlik maa, pealegi tihedasti seotud oma maise alaga, aga sellegipärast me pole kunagi loobunud püüdlusest rahvuslikku mõtlemist universaalsega ühendada.“

Nõnda Descartes'i ja Pascal'i patronaazi all edasi arendades iseloomustust vaimseist positsioonidest, mida Prantsusmaa tunneb end kohustatud olevat kaitsma, kindral lõpetab vihjega ohvritele, mida see võiks nõuda, ja valmisolekuvajadusele neid ohvreid tuua, kuna ju selles maailmas vaevalt midagi suurt ilma ohvrimeeta võimalik olevat. Kui Gamelin siis piirikindlustusi, millede kontuure ta oma kõnepuldilt võib aimata, võrdleb vana-rooma piirivalli *limes'*ega, siis saab prantsuse olemuse vaimukas kujutus, mis kultuurne ja filosoofiliselt koolitatud ülemjuhataja ette võtab, esmajärguliseks rahvuslik-ajalooliseks manifestatsiooniks, millel aga siiski, arvesse võttes nii kõnelemispaika — endist Weiszenburgi (Wissembourg) lahinguvälja — kui 75 Elsassist päritoleva kõrgema ohvitseri kohalviibimist, ei puudu ka teatav ülerahvuslik ja üleajaloolinegi tähendus.

Järsult vastasleeri asudes igasuguste dünamismi liikidega, põlvnegu nad kust tahes, on prantslaste ülemjuhataja-filosoof sellega juba 1935. a. vaimses mõttes sõja kuulutanud kõigile neile looduse või inimliku tungide-maailma sügavikest esilekerkivaile jõududele, mis ka rahvaste ja riikide elu võivad liikvele panna, ilma et nad seejuures ometi esindaksid täpselt piiriteldavaid ja mõistusega taritavaid ideid.

Meil tarvitseb Gamelin'i avalduste kõrvale seada vaid mõned laused ükskõik missugusest saksa tänapäeva ideoloogia vaimus koostatud kõnest või artiklist, et sedamaid veenduda, kui sügav ja otsustav on tegelikult vaimne kuristik, mis neid rahvaid käesoleval silmapilgul üksteisest lahutab. Olen sellekohaseid avaldusi teisest leerist omale noteerinud terve trobikonna, kuid panen siia üles ainult üheainsa, iseäranis iseloomuliku oma lapidaarse sirgejoonelisuse poolest:

„Iialgi ei saa meid rahuldada ratsionaalne maailmaseletus. Iialgi meie ei või leppida puhtmõttelise selgusega. Ikka ja alati me peame olulisemaks hingelist sügavust. Selles hingeruumis aga kerkisid muiste kujutlused jumalatest ja vägilastest, sealt ammendasid müütide kirjapanijad oma teadmised.“ (E. R u p r e c h t, Was ist Mythos, DAZ 1938).

Meie näeme: see, mida teisel pool just püüeldakse, on siin kategooriliselt tagasi tõrjutud. On märgatav mingi, kui nii võib väljendada, otsekui „ajalooaenuline“ hoiak, kuna oma jõuallikaid arvatakse tunnetatavat ühes hoopis sügavamas kihis kui ajalooline elu senises mõttes — alateadliku, tungipärase ja tumedalt irratsionaalse sügavikes. Ajalugu kui teadliku selguse, vaba tahte ja sõltumatu vaimu tegevusväli likvideeritakse täiesti; selle asemele astub „muistsest ürgajast“ kerkivate müütiliste kujutelmade tanner. Inimliku indiviidi armastuse ja vabaduse sümbolite suunas arenev hingelis-vaimne elu kaotab tähtsust; esiplaanile nihkuvad rahva resp. rassikollektiivi endamaksmapanek ja võimulevitus. Ajalugu muutub mingiks „rassiloo pildiraamatuks“. Üleajalised ideed nii hingelisel kui vaimsel alal asendatakse ajalistega, millede peaülesandeks seejuures pole mitte niivõrd üleajalise olemuslikkuse tabamine kui kollektiivi „dünaamiliste jõudude“ ülesvirgutamise sedapuhku tarvilikuks peetavaks aktsiooniks.

Et need ajalised ideed, mida küll õigem oleks aktsiooniparoolideks nimetada, alati sugugi mitte ka vastava „rahva-“ resp. „rassihinge“ olemuslike iseloomujoontega ei pruugi ühte langeda, sellele vihjamiseks olgu siin lubatud väike kõrvalehüpe. Kes ei teaks, kui suurt rolli saksa tänapäeva ideoloogias mängib t r u u d u s e mõiste. Truuduse arendamisele juhtide vastu on seal koondatud ka kogu hingelise kasvatuselisele peaarõhke. Seesama pime truudus, mis öeldakse olevat üks germaani hingelaadi põhilisemaid omapärasusi, on aga teatavasti märksa varem ja ka hoopis lopsakamalt välja arenenud kollast rassi Kaug-Ida rahvaste juures. Ja nüüd tuleb kõige see põnevam. Oma huvitavas raamat-essees maailmakirjanduse kohta („Was bleibt?“, Leipzig 1928) tuntud saksa rahvuslane prof. E d. E n g e l muuseas analüüsib ka põhjuseid, miks jaapani dramaatiline luule sakslastele vastuvõetav ei ole, ja leiab peateguri selleks peituvat just jaapanlaste liiga ülepingutatud truuduse mõistes, millega eurooplane midagi ei oskavat pihta hakata. Et nüüd jaapani draama tulipunkti peagu eranditult moodustab hommikumaise väärtusteredeli kõige ülemist pulka oma käes hoidva pimedate truuduse konflikt teiste, nende arvates madalamate väärtustega, siis jätkvat kogu jaapani dramaatiline luule õhtumaalasele paratamatult igava, vahel aga koguni eemalepeletavalt võika mulje. Mida sellest järeldada? Kas on ehk see saksa tõsirahvuslik professor siin rängasti eksinud ja oma võibolla kristlik-humanistliku vaimumaailma poolt „rikutud“ isikliku maitse ülekohtuselt kogu rahvale külge projitseerinud? Vaevalt küll. Sest hoolimata režimi poolt energiliselt teostatavast pimedate truuduse propagandast ja Berliin-Tokio poliitilisel „teljel“ baseeruvast hiljutisest kultuurilise läbikäimise tihenemisest nende rahvaste vahel pole ometi midagi kuulda olnud jaapani lavateoste suurenenud menust saksa teatrites. Tuleb

ikkagi oletada, et sakslased, kõigest hoolimata, on rohkem õhtu- kui hommikumaalise hingelaadiga, ja küllap nende kuulus „germaani truuduski“ on õigupoolest mitte pime, vaid „nägija“, s. o. mõistlik truudus. Propageeritav pime truudus poliitilise juhtimise vastu aga pole mingi, ütleme kas või rahva hingelisest iselaadist välja destilleeritud, üleajaline idee, vaid ainult aktsiooniparool, mille ülesandeks on kollektiivi ajaliste lähis-eesmärkide saavutamise hõlbustamine.

Aga kuidas lugu sellega ka olekski, mis meid siin peamiselt huvitab, on võetud hingelis-vaimsete hoiakute nii põhjalik vastaklus sõdivate poolte vahel, et seda paremangi tahtmise juures võimalik pole ainult võimupoliitilistele vastuoludele tagasi viia. Ja mida suuremaks ühe või teise poole võidu korral kujunevad võimupoliitilised nihked, seda suuremad vaimsedki „ümberistumised“ saavad paratamatuks suurtes maailma (või vähemalt Euroopa) osades. Selle poolest käesoleval Euroopa sõjal näib olevat tohutu vaimne tähendus. See on lahing, milles ühtaegu võimupoliitiliste probleemidega otsustatakse ka kogu Euroopa kultuuri lähema tuleviku suund.

*

Algteesi juurde tagasi pöörates, mille järgi ajalool on mõtet ainult nii pikalt, kui pikalt üleajaline sellesse sisse murrab, tuleb konstateerida: käesolevas sõjas on vastamisi kaks leeri, milledest üks seda sissemurdmist tunnustab ja isegi alla kriipsutab, teine mitte. Nii võib seda sõda teatava määrani vaadelda ka kui võitlust ajaloo mõtte pärast. See teeb ta äärmiselt põnevaks igale vaimset elu elavale inimesele, ka neile erapoole-tutele, keda selle sõja võimupoliitilised eesmärgid muidu absoluutselt ei huvitaks.

Rein Nurkse

HEGELI DIALEKTIKA

1.

Väga paljudes tänapäeva filosoofilistes ja ideoloogilistes vooludes ning vaimuteaduslikes teoorias tarvitatakse dialektikat kui mingit eri meetodit. Võiks isegi öelda, et dialektika on tänapäeval peaaegu moe-asjaks saanud. Kuid olgu kohe märgitud, et kaugeltki mitte kõik, mis moes on, ei tarvitse olla mööduv ja kaduv. Moesolevad mõttevoolud ja mõtlemismeetodid sisaldavad küll sagedasti mõningaid ebakriitilisi liialdusi. Dialektika puhul tuleb see asjaolu nähtavale arvamusel, et dialektika olevat ainuõige filosoofiline meetod. Põhjalikum süvenemine asjasse näitaks vististi, et dialektika pole mitte ainus ja õige meetod, kuid et ta on siiski üks tähtsamaid ja olulisemaid filosoofilisi meetodeid. Põhjalikum süvenemine näitaks, et on esemeid ja nähtusi, millede olemuse selgitamine viib paratamatult dialektilise meetodi rakendamisele.

Dialektika tähendab algselt vaitlemisostkust ja läbirääkimisostkust. Sõnaga dialektika on üldkeeles ühendatud mingi halvustav kõrvaltähendus, mis on tekkinud dialektika kurjastitarvitamisest paljude filosoofide

ja filosoofiliste koolkondade poolt juba antiikajast alates. Tarvitseb ainult meenutada sofistide, kellede juures dialektika kujuneb palja näivuse õpetuseks, väleteadmiste ja pettejärelduste õpetuseks. Küll tõstetakse dialektika antiikajal uuesti kõrgele aujärjele Sokrates'e ja Platon'i poolt. Esimene käsitab dialektikat kui kõrget läbirääkimisoskust, mis ühismõtlemises peab viima uute mõistete ja tõdede avastamisele. Kuid uuemal ajal on veel Kant sunnitud teravasti arvustama dialektikat. Dialektika olevat kujunenud loogika sofistlikuks kurjastitarvitamiseks ja siin tahetavat paljaste mõistusjärelduste kaudu ilma kogemusteta tunnetada asja iseeneses.

Dialektika tänapäeva filosoofias on lahutamatu seotud Hegeli idealistliku metafüüsikaga. Temal on dialektika filosoofiliseks põhimeetodiks. Hegeli idealistlikus metafüüsikas on kindlasti palju vastuvõetamatut ja rahuldamatut. Kuid dialektilises meetodis näib ta saavutanud olevat midagi püsivat ja elujõulist, mille tunnustamisega ei tarvitse kaasas käia tema idealistliku filosoofia eelduste omaksvõtmine. Et dialektiline meetod on lahutatav idealistlikest eeldustest, see nähtub kõige ilmsemalt sellest, et Hegeli poolt arendatud dialektilist meetodit on rakendanud ühiskondlik-majanduslike suhete vaatlusel ka K. M a r x ja F. E n g e l s, kellede maailmavaateline hoiak teravasti erineb Hegeli omast. Marxi järgi dialektika seisneb selles, et olemasoleva positiivne mõistmine hõlmab ühtlasi ka selle negatsiooni, selle paratamatu hävimise mõistmist. Ja F. Engels on arvamisel, et dialektika tähendab asjade vaatlust nende seostuses; nende liikuvuses, nende tekkimises ja hävimises.

Alljärgnevas me peatume Hegeli dialektika käsitlemisel. Millisel kujul see dialektika esineb marksismis, selle käsitlemine, mis muide võrduks ühe huvitavama vaimuajaloolise nähtuse käsitlemisele, ei mahu kahjuks käesoleva kirjutise raamidesse.

2.

Milles seisneb Hegeli dialektika olemus ja kuidas tuleb seda iseloomustada? Esimene asjaolu, mis meenub vastuse otsimisel sellele küsimusele, puudutab dialektika formaalset skeemi. See skeem koosneb kolmest sammust: tees, antitees ja süntees. Tees viib paratamatult antiteesile; tees osutub puudulikuks ja vastuoluliseks ning viib meid paratamatult antiteesile. Teesi ja antiteesi ü l e t a t a k s e (Aufhebung) sünteesis, mis on kõrgemal kui kaks esimest.

Kuid selles formaalses skeemis pole kaugeltki tühjendatud Hegeli dialektika olemus. Ja võiks isegi öelda, et see skeem võib pigemini tumestada kui selgitada dialektika olemuse õiget mõistmist. Ja olukord on seda kummalisem, et me isegi Hegeliilt endalt ei leia selget ja kindla-piirdelist dialektika määratlust. Kui ligemalt jälgida Hegeli teostes läbi-viitud dialektilisi arutlusi, siis võib näha, et nende formaalne skeem pole kaugeltki mitte ühtlane. See skeem on liiga abstraktne selleks, et dialektika asjalikku sisu nähtavaks teha. Hegel oli geniaalne dialektilise meetodi rakendaja. Ta rakendas seda meetodit, kuid ta ei ütlenud, kuidas ta seda teeb ja milles ta olemus seisneb. Nii nagu geeniused üldse, nii ka Hegel on suur avastaja ja nägija. Aga see ei tähenda, et ta oma mee-

todist. pidi täielikult teadlik olema. Meetoditeadvus, teadmine meetodist, on avastajate juures sagedasti sekundaarne; ta tekib alles tagantjärele ja nõuab pilgu pöörmist esemelt teadvusele. Alles epigoonid huvituvad meetodi saladustest. Kuid siis ilmneb sagedasti, et epigoonide kätes meetod formaliseeritakse ja järele jääb luustik, vere ja lihata. Nii juhtus ka Hegeli järglastega. Suur enamik Hegeli õpilastest võtab omaks dialektika formaalse skeemi ja püüab seda rakendada kõigile esemeile, igal pool ja alati. Nii muutub dialektika tüütavaks, viljatuks ja logisevaks ning satub varsti tõsiste uurijate põlu alla.

Meetodil on kõige olulisem see viis, kuidas ta esemele ligi pääseb ja teda haarata suudab. Meetod kasvab välja vahetust kokkupuutest esemega. Meetod osutub viljakaks ainult siis, kui ta põhineb kogemusel. Eseme omapära on määrav ka dialektilise meetodi viljakusel. Hegeli dialektika muutub viljatuks sääl, kus ta kaotab kontakti kogemusega, ta muutub ebatõeseks mõistetega mänglemiseks niipea, kui ta rakendus orienteerub ainuüksi formaalsel skeemil. Dialektika põlu alla sattumises varsti pärast Hegeli surma on osaliselt süüdi ka meetodi autor ise. Sest Hegel rakendab oma dialektikat ka esemeil, kus eseme laad nõuab teisi meetodeid. See väide kehtib kindlasti dialektilise meetodi rakendamise kohta loodusfilosoofia alal. Hegel oli eelkõige vaimse elu uurija. Tema meetod ja tema mõtlemise kategooriad olid kujunenud tegelemisel vaimse elu nähtustega. Kui ta ka looduses nägi vaimu väljendusi ja looduse nähtusi käsitas vaimse elu nähtuste analoogial, siis ta õigustamatult kandis meetodi esemeile, milledele see ei sobinud. Selles asjas Hegel tahtmatult alistus kaasaegse idealismi ja romantika tendentsile, mis oli sihitud looduse vaimsustamisele. Ja on arusaadav, et just Hegeli loodusfilosoofia on see osa tema õpetusest, mis on leidnud kõige vähem poolehoidu ja tunnustust ja mis andis põhjust dialektilise meetodi diskrediteerimiseks. Tema loodusfilosoofia ebaõnnestumine ei saa aga varjutada tema dialektilise meetodi saavutisi vaimse elu filosoofia, eriti ajaloo- ja õigusefilosoofia alal. Neil aladel, kus teised meetodid kujunesid ebasobivaiks ja puudulikeks, sai dialektikast instrument, mis Hegeli osaval käsitlemisel tõi päevavalgele rea huvitavaid asjaolusid ja olemustunnetusi. Ja just neil aladel ilmneb selgesti, et dialektika on enam kui paljas mänglemine mõistete vastuoludega. Vaimse elu alal me pörkame paratamatult reaalsele vastuolule, vastuoluliste jõudude ja tendentside konfliktidele, mille tähtsust nähtuste arenemisel saame tabada ainuüksi dialektilise meetodiga. Meil pole siin tegemist mitte formaalse mõistete dialektikaga, vaid reaaldialektikaga.

Oleks andestamatuks kergemeelsuseks taotleda ülevaadet Hegeli dialektikast käesoleva ajakirja kitsastes raamides. Hegeli dialektikaga seotud olevate oluliste loogiliste ja tunnetusteoreetiliste küsimuste selgitusel (vt. N. Hartmann'i, R. Kroner'i j. t. uurimusi) on alles viimastel aastakümneil jõutud enam-vähem ühtlastele arusaamistele. Meid huvitab allpool eeskätt küsimus, kuivõrd see dialektika on mõistete dialektika ja kuivõrd reaaldialektika. Selleks esitame mõningaid näiteid dialektiliste arutluste kohta Hegeli kuulsast „Loogikast“ (p. 3) ja tutvume

Hegeli poolt antud põhjendustega dialektilise meetodi vajalikkuse kohta (p. 4). Lõppeks (p. 5) esitame näiteid reaaldialektika alalt, olles veendunud, et siin ilmneb ühtlasi Hegeli dialektika püsivam väärtus.

3.

Me mainisime eespool dialektilist skeemi, mis kujutab endast kolmetaktilist rütmi: *t e e s*, *a n t i t e e s* ja *s ü n t e e s*. Tees viib paratamatult vasturääkivale antiteesile ja sünteesis ühendatakse mõlemad uude ühtsusse. Dialektilise meetodi hoorattaks on vasturääkivus. Et mõistete sisu arendamisel vasturääkivus võib ilmnedagi, see pole mingi uus avastis. Me teame, et ka paljudes sofistlikes pettejäreldustes (sofismides) on tegemist rangelt loogiliselt ülesehitatud paradoksidega, mille kallal loogikud ka tänapäeval jõudu katsuvad ja mis oma tähtsusest on võrdsed matemaatilise hulkadeõpetuse paradoksidega. Vasturääkivus esineb ikka ainult mõistete- ja mõtetesfääris. Ainult mõisted ja mõtted võivad üksteisele vastu rääkida. Kuidas me ka vasturääkivust ei väljendaks, kas anname talle kuju: „A on non-A“ või teissuguse kuju: „A on B ja samal ajal non-B“, igal juhul on selge, et dialektiline skeem on algselt suhetatud loogilisele sfäärile. Kui lugu aga nii on, siis peab küll küsima, kas mõistete vahel tekkinud vasturääkivuses ka mingi reaalne asjaolu kajastub, kas vasturääkivusel mingi objektiivne alus on? On ju võimalik, et vastuolu tekib meie tunnetuses ainult säälkohal, kus ta ei vasta esemele, kus ta tähistab eksimust. Vastuolu tekkimine tähistaks ainult meie tunnetuse mittevastavust esemele. Sel juhul oleks võimatu kõnelda dialektikast kui meetodist, mida saaks viljakalt rakendada teatud esemete uurimisele, ja mis võiks tegelikku tunnetust rikastada. Poleks võimalik kõnelda reaaldialektikast.

Kogu seda küsimustikku peaks Hegel ise ülearuseks. Sest Hegeli süsteem põhineb metafüüsilisele eeldusele, et mõtlemine ja olemine on identsed. Absoluutsus, mis end kujundab maailmas, on mõistus; inimlik mõistus oma kõrgemal astmel — filosoofilises mõtlemises — on maailmamõistuse endateadvuseks; järelikult on inimliku mõistuse endaarendamine ühtlasi maailmamõistuse endaarendamine ja liikumine. Neil eeldustel on talle selge, et mõistete dialektika tähistab ühtlasi reaaldialektikat. Meile on aga selge, et need eeldused kaugeltki mitte endastmõistetavad pole ja seepärast vajab ülemalesitatud küsimustik selgitust.

Hegel arvab, et mõistete liikumises kajastub reaalne liikumine, et dialektilises mõtlemises kajastub reaaldialektika. Hegeli arutlustest võib leida küllalt näiteid selle kohta, et dialektika kujuneb kergesti ebareaalseks. Oma kuulsas ja huvitava „Loogika“ (1812 jj.) alguses esitab Hegel „olemise ja ei-miski“ (Sein ja Nichts) dialektika. Arutluse sisu võib lühidalt kokku võtta järgmiselt:

Meie tahame teada, mis on „olemine“. Fikseerides mõttes „olemist“, me varsti leiame, et tal puudub igasugune määratlus (Bestimmung). Predikaati „olemine“ saame omistada igale olemale niivõrd, kuivõrd ta on olev. „Olemisele“ ei sobi mingi määratlus, sest igas määratluses peitaks juba mingi piiritus või takistus, miski, mis puhtast olemisest eemale viiks. „Olemisele“ pole mingit määratlust, ta ei eraldu millestki ei endas

ega väljaspool. Puhast olemist ei saa teisiti iseloomustada kui puhta „ei-miski“ kaudu. Ta on puhas määratlematus ja tühjus. Igasuguse võimaliku määratluse negatsioonina on ta järelikult „ei-miski“.

Samalaadset olukorda kohtame ka „ei-miski“ puhul. „Ei-miskit“ fikseerides me leiame, et ta on „mitte-olemine“. Ent me ju mõtleme teda; mõtlemise esmena ta ju on. Ja nii osutub, et „ei-miski“ on sama määratlus või määratlematus, üldse sama, mis puhas olemine.

Mõtlemise liikumist selles arutluses analüüsides leiame: Mõte lähtub olemise ja ei-miski erinevusest. Ent kuigi nende erinevust on eeldatud, ta ei suuda seda leida. Olemine ja ei-miski lähevad teineteisesse üle. Nii üht kui ka teist saab määratleda ainult üleminekuga vastuolulisse liikmesse. Üleminek „ei-miskist“ olemisse tähendab aga saamist. Üleminek „olemisest“ ei-miskisse tähendab hävimist. Mõlemad koos moodustavad s a a m i s e. Saamises toimub olemise ja ei-miski süntees. Saamises on mõlemad ühendatud. Saamine on nende mõlemate ühine ja tõeline olemisvorm.

Ma esitasin selle arutluse „olemisest“ ja „ei-miskist“ näitena selle kohta, et dialektika tunnetusväärtust võib õigusega pidada kahtlaseks. Just selliste arutluste puhul märkame, et dialektikal võib puududa asjalik alus. On ju siin ilmselt tegemist mõistetega. Olemise „mõistet“ ei saa vasturääkivusteta eraldada „ei-miski“ mõistest. Mõisted lähevad üle teineteisesse. Aga just seda mõistete „üleminekut“ tahab Hegel õpetada käsitama kui tegelikku (ontilist) saamist, mille momentideks oleksid ühelt poolt olemine ja teiselt poolt ei-miski.

Kus me leiame puhast olemist ja ei-miskit? Nad osutuvad paljasteks abstraksioonideks, millel puudub toetuspunkt reaalsetes fenomenides. Ja mõiste s a a m i s e s t, mis pidavat haarama ühelt poolt tekkimist ja teiselt poolt hävimist, kas pole see samuti kogemusvõõras mõiste? Kui tahame saamise mõiste moodustamisel piirduda sellega, mis milgi viisil kogemuses antud, siis vaevalt keegi saaks pidada arusaadavaks lauset, et miski tekib ei-miskist. Kogemusele toetudes võiksime ainult öelda, et miski tekib millestki teissugusest ja see miski ei kao ei-millessegi, vaid läheb jälle üle teissugusesse.

Näiteid selliste arutluste kohta, kus dialektika näib liukuvat just nagu õhutühjas ruumis ja kus dialektika rakendamine kergesti näib kujunevat mänglemiseks mõistetega, näiteid selliste arutluste kohta võime leida rikkalikult. Nende hulka kuuluksid arutlused „miski ja teissuguse“, „lõplikkuse ja lõpmatuse“ jne. kohta. Mainitud Hegeli arutlused on muuseas suuremalt osalt väga järjekindlad. Nad on loogiliselt õ i g e d, s. t. oma sisemise loogika seisukohalt korrektsed ja laitmatud. Kuid neid ei saa pidada t õ e s t e k s, s. t. olemisele vastavaiks. Nagu eespool mainitud, mõistete sisu arendamine võib viia huvitavatele vasturääkivustele. See probleem on puht-loogiline probleem ja väärub sellisena suurimat tähelepanu, kuid ta jääb seejuures ikkagi formaalse dialektika küsimuseks.

4.

Esitatud näidetega pole tahetud sisendada arvamust, et Hegeli arutlustel puudub igasugune väärtus. Just vastupidiselt, Hegel on ka for-

maalse dialektika alal jõudnud tulemustele, mida filosoofiliste eridistsipliinide (näit. ontoloogia) mitmesuguste küsimuste seisukohalt tuleb veel ka tänapäev hinnata. Ja kui Hegeli dialektika väärtust hinnata tema süsteemi ja süsteemi eelduste seisukohalt, siis võib üsna julgesti väita, et dialektika tähtsustamine tema poolt on hästi mõistetav. Kuigi kõige mõistmine ei tähenda veel kõige andestamist, ometi väärivad tähelepanu need motiivid, mis mõnevõrra näivad õigustavat Hegeli talitusviisi ja tõekspidameid.

Hegeli dialektika on mitmes suhtes väga õpetlik. Vasturääkivuste tekkimine mõistete loogilisel arendamisel teritab meie pilku väga õpetlikul viisil mõistelise (diskursiivse) tunnetuse piiride suhtes. Me teame, et Hegel, nagu paljud suured metafüüsikud, on seadnud endale ülesandeks olemist kui tervikut määratleda. Me teame ka, et Hegel käsitas olutervikut mitte staatilisena, vaid dünaamilisena. Olutervik on iseloomustatud muutuvuselt ja arenemiselt, mitte aga püsivuselt ja samaseks-jäämiselt. Oluterviku dünaamilisus nõuab erilist tunnetusviisi. Selliseks dünaamilikale vastavaks tunnetusviisiks on Hegeli arvates dialektiline meetod. Olemist olgu mis tahes konkreetseuse astmel ei suuda määratleda ükski mõiste (tees). Mõiste määratleb seda olemist (seda asja) ikka puudulikult, püüdes teda fikseerida kui mingit iseseisvat ja endassesuletut. Mõiste isoleerib ja fikseerib olu mingit väljendust kui midagi absoluutset. Mõiste isoleerib eseme seostest ja tahab teda fikseerida vahetult. See osutub aga läbiviidamatuks. Kui me „olemist“ isoleerime seostest, siis pole ime, kui ta osutub „ei-miskiks“. Sama nähtub ka lõplikkuse määratlemise puhul. Kui lõplikkust fikseerime vahetult, siis saame teda määratleda ainult piiri abil. Koos piiriga aga oleme vihjanud ülemineku võimalusele sinnapoole piiri. Ja nii selgub, et lõplikkus paratamatult implitseerib antiteesi — lõpmatust. Lühidalt: kui teesis fikseeritult määratleme kui midagi omaette-olevat, siis näeme varsti, et see tees kutsub esile antiteesi.

Nii võiksime öelda, dialektilises meetodis nii oluline vasturääkivus tekib esijoones seetõttu, et olemist on püütud fikseerida abstraktses mõistega. Kuid abstraktne mõiste on sobiv ainult staatilise oleva käsitamiseks. Ent me teame, et üheks Hegeli metafüüsiliseks tõekspidemeks on, oleva üksikosade tõesuse tunnetamisel ei tohi neid osi isoleerida olutervikust — ainult tervik on tõene (das Ganze ist das Wahre). Ja kuna Hegel seda tervikut käsitas dünaamilisena, siis on ilmne, et abstraktsed mõisted osutuvad puudulikeks. Alles dialektiline meetod aitab meid ja õpetab meid mõisteid hoidma liikuvaina ja painduvaina.

Olukord, mille ees seisame, on sarnane olukorrale elufilosoofide, näiteks H. Bergsoni juures. Bergsoni arvates saame tegelikkuse tõelist olemust — pidevat saamist, kestust (durée) — tunnetada ainult intuitsiooni teel. Intuitiivne tunnetus erineb põhjalikult diskursiivsest, arupärasest tunnetusest. Viimane töötab, näiteks üksikteaduste alal, abstraktsete ja staatiliste mõistetega, mis sobivad ainult ruumistunud ja püsiva olu tunnetamiseks. Kui Bergson tõmbab terava vahe intuitsiooni ja intellekti vahele, siis Hegel eraldab mõistust ja aru (Vernunft und Verstand)

kui eri tunnetusorganeid. Aru lahastab ja eraldab, kuna mõistus püüab haarata tervikut.

Iga tunnetusmeetod, mis on sihitud saamise pidevuse ja kontinuiteedi tunnetuslikule vallutamisele, leiab end varsti olukorras, kus abstraktsed ja isoleerivad mõisted häirivad. Nagu teised metafüüsikud nii ka Hegel nõuab sellises olukorras elavad, liikuvaid mõisteid, mõistete voolavaks tegemist. Kuid seda nõuet ei saa vahetul teel rahuldada. Sest kõik mõisted on loomult staatilised ja kindlapiirdelised. Voolav või liikuv mõiste pole veel või pole enam üldse mõiste. Iga tunnetus vajab loogilist vormi, et kinni hoida ja fikseerida tunnetatut. Loogiline vorm peab olema ühemõtteline ja kindlapiirdeline. Nii me ei saa ka metafüüsikas, kuivõrd see üldse taotleb tunnetust, loobuda kindlapiirdelistest ja staatilistest mõistetest, sest nad on lihtsalt möödapääsmatult vajalikud. Küll aga peame mõistete staatilises valdkonnas looma vastava väljendusvormi ka dünaamilisele elemendile. Sellise väljendusvormina on Hegel käsitanud dialektilist meetodit. Dialektiline meetod ei lase meie elavat mõtet takerduda abstraktsioonidesse, vaid juhib meid vasturääkivuste paljastamise kaudu üha kõrgematele ja tõelisematele konkreetsetele. Dialektiline meetod jätab meie mõtlemise elavaks ja asjalähedaseks.

Hegeli „Loogika“, millest olid võetud eespool esitatud näited dialektiliste arutluste kohta, on filosoofia ajaloos tuntud haruldase teosena. See on haruldane teos oma spekulatiivse kõrguse poolest. Hegeli mõte liigub siin nii kõrgetes abstraktsioonides, et teda on raske, mõnikord isegi võimatu jälgida. Raske on neid tema arutlusi täita mingite konkreetsete kaemustega. Arutlustel puudub kogemuslik alus ja neid jälgides me ei saa toetuda tuntud fenomenidele. Kaob kindel aluspind ja varsti tabame end mõtteliselt akrobaatikal. Ei ole siis ka midagi imetleda, kui esitatud näited, mis formaalselt on õiged, jätavad mulje, nagu oleks Hegeli dialektika peamiselt formaalne, ebareaalne dialektika.

5.

Kuid Hegel on kirjutanud ka loetavaid ja üsna kergesti seeditavaid teoseid. Nagu eespool mainitud, Hegel on produktiivne olnud eelkõige vaimse elu filosoofia alal. Tema saavutised õiguse- ja ajaloo filosoofia ja esteetika alal on tunnustustväärivad ja tema mõju järgnevatele põlvedele on olnud neil aladel kõige suurem. Kuivõrd elu- ja asjalähedaseks võivad jääda dialektilised arutlused, seda võib näha Hegeli teosest „Vaimu fenomenoloogia“ (Phänomenologie des Geistes, ilm. a. 1807). Vähegi asjasse süvenev lugeja jälgib häirimatult ja sundimatult Hegeli arutlusi ja ta ei kaota pinda jalge alt ega kontakti kogemusega. Siin jääb mulje, et dialektika kasvab välja asjast endast asja eri külgede jälgimisel. Näiteid reaaldialektika kohta tuleb seepärast otsida eeskätt mainitud teosest.

Ent enne kui asuda näidete esitamisele reaaldialektiliste arutluste kohta, olgu lühidalt puudutatud küsimust, milles seisneb dialektika reaaluseväärtuse kriteerium. Sellest kriteeriumist oleneb ka vahetegemine formaalse dialektika ja reaaldialektika vahel. Olgu kohe mainitud, et sellise kriteeriumi leidmine pole mitte lihtne asi. Raskused dialektika tõekriiteer-

riumi otsimisel on analoogilised raskustele üldse tunnetuse tõekriteeriumide otsimisel. Tunnetuse tõekriteerium ei saa peituda tunnetuse loogilises struktuuris, sest tunnetuse ese on ju väljaspool seda struktuuri. Tunnetuse tõekriteerium ei saa peituda ka mitte esemes, mis on väljaspool meie tunnetavat teadvust — sest just selle tunnetava teadvuse sisu vastavuse kohta esemele me alles kriteeriumi otsimegi (vt. autori „Sissejuhatus filosoofiasse“, Tartu 1938, lk. 167 jj.).

Mis puutub dialektika vastavusse reaalsusele, siis peab ütleva, et siin saab kriteeriumina arvesse tulla ainuüksi asjaolu, kas dialektilise arutluse lähtekohal on toetuspunkte kogemuses või mitte. Oletame, et Hegeli arutlused on formaalselt õiged. Sel korral nende arutluste tõeväärtus sõltub sellest, kas lähtekohaks võetud probleemisituatsioonil on toetuspunkte fenomenides või mitte. Olukord on üldjoontes samasugune nagu järeldusvormide juures. Kui järeldus on vormiliselt õige, siis võime öelda: nagu premissid, nii ka järeldus. Kui premissid on tõesed, siis on tõene ka järeldus. Otsustavaks saab seega ikka küsimus, kas meie kogemuses (kõige laiemas mõttes) on antud midagi, mis põhjustab omapärase dialektilise meetodi rakendamist. Näite puhul „olemisest“, „eimiskist“ ja „saamisest“ võisime mainida, et nähtustes selline alus puudus.

Hegeli filosoofiast on saanud kuulsaks kaks arutlust, mida on sagedasti tarvitatud (näit. N. Hartmann'i „Hegel“ — Philosophie des deutschen Idealismus, II köide, lk. 107 jj.) reaaldialektika näiteina: „Isand ja sulane“ ja „Karistuse“ dialektika. Esimene on pärit tema teosest „Vaimu fenomenoloogia“ ja teine „Õigusefilosoofiast“.

„Isanda ja sulase“ näites selgitab Hegel valitsemise ja teenimise suhet. Ja võib öelda, et Hegelil on õnnestunud esile tõsta üht igavest seadust valitsemise ja teenimise suhtes, mis on võrdne sotsioloogilisele põhiseadusele. Mainitud suhe on ilmselt väga ebastabiilne. Ta sisaldab endas teatud vastuolu, mis kaua ei saa püsida esialgsel kujul. Ta sisaldab endas dünaamikat, mille tõttu varsti isand ja sulane oma rollid vahetavad. Isanda ja sulase suhtes peituvaid dialektilisi asjaolusid võib väljendada järgmiselt. On võimatu omada võimu ja inimesi „valitseda“, ilma et me seejuures ei loovutaks võimu valitsetavaile ja end seega ühtlasi nendest sõltuvaiks ei teeks. Kuid ka ümberpöörduvalt: on võimatu teenida võimu, ilma et me seejuures ei omandaks võimu valitsejate üle. Sulane, teenija omandab võimu seega, et valitseja vajab teda, tema tööd ja ilma temata mitte elada ei saa. Valitseja laseb sulast enda jaoks töötada. Seega valitseja annab enda käest vahetu võimu elualalhoiuks tarvilikkude asjade üle; seegi oskus asjade valitsemisel, mis tal võib-olla kunagi oli, ununeb. Sulane omandab aga võimu valitseja üle, kui ta asju, mida isand vajab, kasutama ja valitsema õpib. Töös ta kujundab end valitsejaks. Ja kui ta asju valitseb, siis valitseb ta ka isandat. Ja nii sulane jõuab võimule paratamatult, s. t. ilma et seda otseselt otsinud oleks. Ta jõuab varsti sellisele endateadvusele, mida tal kui sulasel ei arvatud olevat. Sulane on isand isanda üle sellal, kui ta veel sulane on; ja ta on seda niivõrra, kuivõrra ta sulane on. Ja isand on, sellal kui ta isand on, oma sulase sulane. Ja kui sulane keeldub ühel hääl päeval teenimast, siis

isanda eksistents on sellest saatuslikult puudutatud. Ent sulane seevastu jääb iseseisvaks oma töö iseseisvuse tõttu. Tõeliselt on võim tema oma.

Hegel viib läbi isanda ja sulase suhte analüüsi väga subtiilsetes dialektilistes arutlustes, mis ka formaalselt osutuvad kõigiti korrektseteks. Nende jälgimisel me kogeme, et Hegel on oma õige ala leidnud. Ent me kogeme ka, et kogu arutluse jooksul me jälgime reaalselt olukorda, kusjuures dialektilised sammud just nagu kombivad asjade endi kontuure, tõstes esile korra üht, korra teist asjaolu. Aruteldav suhe sisaldab endas vastuolu. Seda vastuolu me tunneme n.-ö. „kogemusest“, elukogemusest. Sest ühel või teisel viisil oleme oma elu ja saatuse jooksul paratamatult olnud sulase või isanda olukorras. Siin esinev vastuolu, mille esiletõstmisele dialektiline meetod erilist rõhku paneb ja mis moodustab selle hooratta, ei ole mitte teoreetiline. Ta pole mingi mõistete sisu arendamisel avastatud vastuolu, mille kohta puudub kindlus, kas ta ka reaalselt olemas on või mitte. Ja dialektiline „liikumine“ ei tundu meile enam kunstlikuna. Dialektiline arutlus osutub just nagu asjades peituvate jõudude, tendentside, reaalsete vastuolude kirjelduseks. Ja kuigi mõisted asetuvad kontradiktoorilisse vasturääkivusse, siis me ometi näeme, et selle taga seisab asjaolu oma salgamatute vastuoludega. „Isand“ on „mitte-isand“, aga ta on „mitte-isand“ veidi teises mõttes. Võim, mida sulane saavutab isanda üle, ei ole sama võim, mis on isandal sulase üle.

Kuna dialektilise meetodi tõhusus sellelaadseis näiteis on ilmne, siis on ka arusaadav, miks see meetod pole jätnud mõju avaldamata ühiskondliku mõtte arenemisele. Marx'i klassivõitluse teooria on otsesel viisil välja kasvanud „isanda ja sulase“ dialektikast. Juba üksi selle asjaolu tõttu tasub end tutvumine Hegeli dialektikaga.

Mitte vähem aktuaalseks ja mõjurikkaks nii õiguseteooriate kui ka elava õiguse teadvuse kujunemise seisukohalt ei saa pidada ka Hegeli „karistuse“ dialektikat. Ka see dialektika põhineb õiguslikus elus ja elamuses antud ja kogetud asjaoludel. Ja Hegeli poolt läbiviidud karistuse dialektika näitab ilmselt võimatust, karistuse olemust haarata võida kas preventsiiooni- või kättemaksuteoorias.

Karistuse olemuses võib juba põgusal vaatlusel avastada teatud vastuolu. Kuidas võime karistust õigustada, õiguslikult põhjendatult pidada, kui me ometi teame, et õiguse olemuseks on vabadus, karistus aga on ilmselt sundus? Teiselt poolt on samuti selge, et õiguse ja avaliku korra alalhoidmine nõuab paratamatult karistuse rakendust. Sellest õigusteadvuses olemasolevast vastuolulisest nähtusest lähtub Hegeli karistuse dialektika ja põhineb sellel.

Kui käsitame karistust kui pahet, mis kurjategijale osaks saab, siis on võimatu mõista, kuidas üht sündinud pahet võiks teise kaudu ületada. Teisiti on lugu, kui karistust käsitame kui õiguse pärast toime viidud sundi. Karistus sellisena on küll sundus, kuid ta on sundus, mis paratamatult järgneb sundusele. Esimene sundus peitus toimeviidud kuriteos endas. Kurjategija karistusväärseis teos sai õiguslikule korrale osaks sundus — õiguslikku korda rikuti tema poolt. Ent õigusliku korra olemuseks on, et ta peab kehtima. Nii peitub reaalne vastuolu juba kuriteos endas. Kuri-

tegu on sundus vabaduse kehtiva vormi ja korralduse vastu. Ja karistuses on meil tegemist lihtsalt vabaduse uuesti jaluleseadmisega. Karistus on sundus, aga ta on ühtlasi vabaduse restitutsioon. Kui kurjategija on karistuse kandnud, siis saab ta ka tegelikult tagasi oma õigused, mille olemuseks on vabadus.

Ka selles näites on ilmne, et dialektiline arutlus algusest kuni lõpuni liigub nähtustel endil, nähtuste endi reaalsel vastuoludel. Ja et Hegeli arutlustel on olnud tulemusi karistuse olemuse selgitusel, mis väärivad tunnustust, seda ei saaks nii kergesti eitada. Muidugi ei saa öelda, et Hegel kõigi sotsiaalsete suhete ja õiguslike vahekordade selgitusel sama produktiivne on olnud. Kuid esitatudki näited aitavad tõestada dialektilise meetodi tunnetusväärtust. Hegeli dialektika pole mitte paljas abstraktsete mõistete dialektika.

A. Koort

SÕJAS KASVAB RAHU SEEME

MÕTISKLUS SÕJA ALGUKS — SAJANDI ASPEKTIS

Meid kõiki nii või teisiti puudutavas Euroopa draamas oleme astunud eelviimseesse vaatusesse. Sõda on lõonud avalikult välja nagu kaua haiges organismis latentselt pesitsenud taud. Nüüd jätkatakse varutud tapamasinatega seni sõnade ja rahukõnede abil peetud sõda.

Seda olukorda võib vaadelda mitmelt aspektilt, ja kaasosalistena me ei pääse vaatlemast muutuvaid konstellatsioone kõigepäält n. ü. I ä h e - m a s a m m u seisukohalt. Kuid see „tehniline“ vaatlusviis, nii vajalik kui see ongi, ei tohiks siiski jääda ainsaks, kui me vähegi tahame põhilisemalt mõtestada kaasaegseid sündmusi.

Vajame pikemahinguselist sissevaadet, mis on teispoole me hetkelisi passioone, kartusi ja lootusi. Selline vaatlus ei ole sugugi ajakohatu „luule“, mis juba antiikaja advokaadi arvates pidavat vaikima keset sõja pühadust (*inter arma silent Musae*), vaid see on esmajärgulise tähtsusega inimkonna tuleviku pärast. Ning on ju üksnes tulevik tõeliselt „olemas“, kuna olevik aaleb surivoodis.

Kui hakkaksime mõtestama olevikku kõrgemalt vaatekohalt, kust oleks ülevaade sellest „kõige paremast kõigist võimalikkudest maailma-dest“, siis näeksime, et — hoolimata vanamehelikest prillidest ninal — maailm elab õieti lapsikul ajastul. Näeksime tosin maailma valitsevaid nukke nagu riiakaid lapsi auahnes ja jonnakas võitlusmängus, mis pidi lõppema üldise lööminguga nagu poistemängud kunagi.

Selles mängus ei häbeneta ekspluateerimast teaduse, tõe ja eetika üllamaidki saavutusi lihtsalt relvadena. Leivanoaks kõlvulik tera muudetakse tapariistaks. Rahvad viiakse problemaatiliste lootustega ja kava-kindla tõemoonutamisega inimtapmisele ja väärtuste hävitamisele.

Teame kõik, et sõjas pillatakse inimelusid tõeliste ja kujuteldavate kasude pärast, nõnda sama nagu äri kallab kohviube merre. Sõda hävitab — seda kaebavad kõik — nii palju väärtusi, et vajatakse kakskümmend ja kolmkümmend aastat kahjude hääkstemiseks. Sünnitamiseks

kõikjal õhutatavad emad kaebavad oma südameverega toidetud laste pärast, keda sõda õgib kahurilihana. Kas aga inimene ei tea seda, et tema ise on see, kes hävitab miljoneid elusid ja lööb haavu, mille parandamiseks loodus vajab enam kui veerandsada aastat?

Ebateadlikkude hulkade iseloomustuses ja jõuetuses ei saa kahelda ja kuna mitte need ei pea sõda, kes sõdivad rindel, siis viimne vastutus langeb neile, kes löid massides petlikke usu- ja lootuseseisundeid, mis on häbiks inimese nimele.

Kulisside taha vaatajad tulevad meile väitma, et sõda on nähtamatute huvide ja arvude resultant, ja viimasel ajal lisandub veel eluruumi aspekt. Kuid kulisside taha vaatajad otsekui ei taha näha, et me planeet pakub eluruumi kõigile. Terved mandrid — nagu Austraalia — seisavad kasutamata ja neil ei ela rohkem inimesi kui mõnes suurlinnas. Ei, eluruumid ei ole ligikaudugi ära kasutatud, vaid ainult suletud poliitilise väevõimuga. Ning samal ajal, kui inimese tahtmist mööda seisavad tühjadena ilmatud maamad, taplevad nad teisel elu ja surma pääle eluruumi pärast.

Neid lihtsaid tõsiasju ei saa ei olematuks tõlgendada ega kinni kisedada ükskõik missuguste huviorjalikkude „moraalidega“, kuigi selle kallal lakkamatult näeb vaeva ideoloogiasulaste suur ja nupukas kari. Vastupidi, oleviku ideaalide pankrott on täielik. Iga ideoloogia on vale, mis võimaldab inimese eluks toodeldavate ülejääkide muutmist sõjarelvadeks. Iga moraal on valelik, mis konstrueerib kaasinimesest vaeenlase, et õigustada tema hävitamist.

Sageli tublid, aga naiivsed naised ja mehed oma mõttelaiskuses kalduvad arvama, et sõda jäänuks tulemata, kui mõni Chamberlain või Hitler oleks toiminud natuke teisiti. Nad loevad hardusega, kuidas paavst ja Hollandi kuninganna ja Belgia kuningas üritasid rahupäästmist. *O sancta simplicitas!* Kas siis aastatuhandete jooksul mõni paavst või kuningas on oelnud tõesti inimväärselt ning mõjusat sõna sõja vastu?

Teised omistavad liialdatud tähelepanu ideoloogilistele terendustele ja keset maailma hingetut hingeldamist oli tõesti kosutavaks vahepalaks vaadelda, kuidas ühe ettenägelikuma rahvusvahelise lepingu puhul propagandast desorienteeritud ajud ei teadnud enam tükil ajal, kes on kes ja segasid ära Hitleri Staliniga või vastupidi.

Kes on siis süüdi? Inimene ise on süüdi. Välismaailmas ning meis kõigis valitsev dresseeritud looma mentaliteet kõigi ta rooma ja teiste õigustega on ainult surma väärt. Kõik tema võimalused on ammu ammutatud ja ummikusse joosnud. Ning kogunisti mitte nii lihtne pole asi, et süüdi on ainult nõrgemat lõmastav vägi, vaid ka tugevama ohvriks langevad vähemused on ise väärtusetust aimest, mis tahab pigistada neile kätte antud vähemusi.

Miljoneid sõpru ja vaenlasi suruvad praegu üksmeelselt aja osuti vastu lootuses peatada selle käiku ühekski elueaks. Kulunud sõnade tarvitamine ammu mandunud eluvormide arsenalist ei kajasta enam adekvaatselt tänapäeva, ja aeg jookseb tagurpidi sääl, kus inimene jääb seisma. Endiste sajandite järeleaimamine ei vasta tänapäeva ini-

mesele — ja sellepärast pannakse suitsema aina kärarikkamad arvamuste-
vabrikud, et inimene ei jääks kuulatama oma sisemusse.

Tööstuslikule ekspuaterimisele saagiks langenud raadioringhää-
lingu imekas leiutis — kõlbulik juhtima merel ekslevaid laevu sada-
maisse — mõirgab kõikjal kõigile vastu, puhudes kõravad ja silmad täis
kära ja kisa ja vaenu ja valesid.

Tagalas veereb kogu oma tohutus kaalus käest kätte rändav kuld,
mis on surnud ja vähekõlbulik eluesemete tootmiseks. Temap kuhjab
tapamasinaid ja ehitab hiiglakäitiseks viimse ebaaususeni degenereru-
nud sõja, millel tänapäeval puudub — tervikvaatluses — iga produk-
tiivne mõte.

Tohutu vahe tõsiasjade objektiivse tuuma ja nende tõlgenduste
vahel, mis seisavad teatud finaliteedi teenistuses, võimaldab peatada
aja osutit veel üheks kosmiliseks minutiks. On ju tänapäeval iga sünd-
mus juba paari tunni pärast nii moonutatud, et igasugune aus ajalugu
on võimatu.

Jälle voolab veri, jälle maise elu edevad valitsejad deklameerivad
vanu kulunud sõnu aust ja õilsusest. Jälle maailma noorsugu seisab fapa-
relvaga positsioonidel, mida vanem generatsioon on juba ületanud ja
hüljanud üleiliseltena . . .

Mida võib siis teha keset organiseeritud mõttefust üksik mõtleja ini-
mene, kes ei taha saada massimõrva kaassüüdlaseks?

Mäletades, et iga areng eeldab eemaldumist tänasest ja eilsest, on
meie kohus läbi mõrvaegade innukalt säilitada rahu ja inimlikkuse see-
met. Sõjas kasvab rahu seeme, ja meie asi on seda eneses kanda rikku-
matuna. Keset propagandavalede kära seista oma seesmises vaikuses
ja eriarvamuses. Mitte konstrueerida vaenlast ligimeses, vaid kogu
eluga, iga oma tundega otsida väljapääsu vaenustamiskirest, mis praegu
nakatab inimeste meeli ja seetõttu inimkonda ennast. Ning lõpuks: vae-
nustamistahtele vastu seada midagi sama võimsat kui vaen — võitlevat
armastust ja lugupidamist inimväärselt elukorrastamisest.

Kui aga tulevad meid hurjutama olevikusepad ja nimetavad meid
unistajaiks ja naiselikeks ja elukaugeiks, siis ärge laskem end segada,
vaid pidagem meeles, et tulevik algab idust, et sõjas peab
kasvama rahu seeme. Uskugem, et vaimuseemne pikahinguseline ringe
on mõjusam kui propagandahäälingute fühiteoline ringjooks. See ei ole
paljas „luule“ — ja kui me tahame olla vaimsed inimesed, siis peame ka
uskuma vaimusse. Iga taim suudab uskuda, et ta seeme, läbi minnes
linnukehastki, kord hoopis mujal sirgub uueks kasvuks, miks siis vaimu-
seeme ei peaks kasvama kord suureks? Peame orientalsemalt usaldama
vaimuseemet, peame keset vaenu lakkamatult hoidma armastuse poole.
Peame keelduma tunnustamast sõda *de jure!*

Ja kui maailm on täis vaenukisa, siis on aeg minna oma teed, mis
tunnelina viib kära alt läbi vaikusse, kus juba idaneb seeme. Sest rahu
seeme juba idaneb — ja kasvab hoopis teisuseks kui seda loot-
sid sõda alustanud pooled.

Valmar Adams

DEMOKRAATIAST PRAEGUSEL HETKEL

Suured kriisid sunnivad mõtlejaid päid seniste vaadete täpsale sõelumisele ja tarbe korral ümberhindamisele. Põikpäisusel on mõnikord löögijõudu, kuid veelgi sagedamini see võib löögijõudu vähendada, juhtides seda väärasse suunda. Positiivsetele tulemustele võib viia üksnes situatsiooni selgepilguline vaatlus ja omaenda — ja ka teiste — vaatekohtade siiras ja terav analüüs. Paljas omaenese õiguse toonitamine, kui see pole seoses ümbritseva reaalsuse väga tähelepaneliku ja ausameelse jälgimisega, viib ummikusse. Tundub, et demokraatsetel maadel sisetunne ei ole kadund, vaid et sääil hooplemise ja mõõgafäristamise asemel püütakse endale aru anda mitte ainult oma asja ilmsetest positiivsetest külgedest, vaid ka seniste seisukohavõttude mõningaist puudusist. Kõik, mis neist kuulda, osutab fõsist, kuid rahulikku suhtumist situatsiooni ja püüet end mitte petta meeldivate illusioonidega. Kahjuks on esialgu veel liiga vähe ajakirjanduslikku ja kirjanduslikku materjali olukorra täpsaks hindamiseks, kuid saab siiski juba hakata endale moodustama pilti Lääne-Euroopa meeleoludest.

Käesolevate ridade ülesandeks ei ole üldpildi skitseerimine, vaid ainult ühe nähtavasti tüüpilise sõnavõtu vaatlemine. „Times'i“ kirjandusliku lisa septembri teise poole kolmes numbris avaldab kuulus kirjandusteadlane ja sotsiaalfilosoof John Middleton Murry artikli „Some Problems of Democracy at War“, milles ta püüab defineerida briti fõsidemokraatide vaadet praegusele situatsioonile. Teatavasti on „Times“ alalhoidlik leht, kuid tuntud inglise traditsiooni kohaselt annab ta sageli ruumi ka hoopis teiselaadsete suundade esindajaile. Nii on Middleton Murry mees, kes poliitiliselt kaldub „Times'ist“ hoopis vasemale, kuigi ta kunagi pole põletand sildu enda ja demokraatia vahel. Teiselt poolt Murry, kelle mõte on sama kirglik kui terav, pole iialgi kõhelnud lahkamast ka oleva demokraatia puudusi. Et just temale on usaldet ülesanne fikseerida nädalalisa — ja ühes sellega nähtavasti ka „Timesi“ enda — põhimõttelisi vaatekohti, on sümptoom, mis viitab suure erapooletuse ja aususe taotlusele.

Artiklite sarja autor esitab küsimuse, kuivõrd demokraatiad saavad pidada totaalset sõda ja siiski jääda demokraatiaiks. On neid, kelle arvates vastust pole raske leida. Sõja kestvuseks demokraatiad muutugu totalitaarseks ja pärast võidu saavutamist pöördugu jälle demokraatse korra juurde. Kuid see vaade põhjeneb väga pinnalisel käsitusel demokraatiast, nagu arvab Middleton Murry. Kui demokraatiat võtta vaid poliitilise aparaadina, siis see seisukoht peab paika: enamus sundigu vähemusele päälle oma tahe. Kuid tõeline demokraatsus vajab vastasrinda, hindab seda ja kindlustab talle eel kõige väljendusvabaduse, sest, nagu ütleb William Blake, „ilma vastanditeta pole edasijõudmist“. Totalitaarsuse pooldajad seda põhimõtet ei tunnusta, vaid nõuavad opositsiooni hävitamist. Riiki käsitletakse ühtse organismina, mida valitseb eksimatu mõistuse ja tahte keskus: „igasugune ustavus, olgu Jumalale, sõbrale või perekonnale või lihtsale hää usu ideele, mis on vastuolus kõikvõimsa, kõikjaloleva riigi nõudele, on riigi reetmine“.

Demokraatseteski riikides on isikuid, kes on tunnud kaasa sellele vaatekohale. Nad leiavad, et see soodustab progressi, koguni enneolematut progressi. Totalitaarsetel riikidel on konkreetseid saavutusi. Nende aparaadid funktsioneerivad hästi. Ning nüüdsel ajal riik muutub ikka rohkem ja rohkem määratu, komplitseerit mehhanismi taoliseks, mida saab juhtida vaid üks intellekt. Tulevik näib olevat nende päralt, kellel on julgust seda taibata ja hoolimattust vastavalt käituda. Üha suurem osa moodsa ühiskonna funktsioonidest muutub mehaaniliseks, kas passiivselt või aktiivselt. „Passiivselt mehaanilised on need funktsioonid, mis nõuavad tõrkumatut kuulekust rutiinile, olgu see kui komplitseerit tahes; aktiivselt mehaanilised on need juhtimisfunktsioonid, mille kohal isikuid tegelikult tuleb võtta ühikuina massis.“ Vaba valik ja isikupärane suhtumus kaovad peagu olematuks. Kaasaegse masin-töölise vaim kaldub hääks kiitma autoritaarset režiimi.

See kõik võib-olla ongi teatud mõttes progress. Kuid see progress ilma kriitika korrektiivideta on loond aparaate, mille otseseks eesmärgiks on oma tahte päälesundimine teistele riigimehhanismidele, mis viib totaalsõjale. See erakordne tehnoloogiline areng on ebainimlik progress, sest selle tulemuseks on vastastikune hävitus. See mehhaniseerit elu ei tooda uut, rikkamat elu. Nagu kreeklased ütlesid, elu ilma arvustuseta on elamatu.

Kui vastand on riikliku ühtsuse huvides maha surut, siis totalitaarne mehhanism peagu paratamatult otsib uusi vastandeid rahvusvahelisel alal. Sisemise polariteedi kao tõttu vajatakse kompensatsiooni välises destruktivsuses. Ei ole võimalik militariseerida suure riigi rahuaegset tegevust, ilma et sõda muutuks selle riigi raison d'être'iks. Riigijuhid hakkavad suhtuma põlglikult rahuideaali, ilma et sõjale määrataks mingit lõplikku eesmärki. Sõda saab eesmärgiks omaette. Kui on saavutat üleilmne võim ega ole enam kellegagi sõda pidada, siis võidukal, valitsushimulisel riigil kaob lõppeks igasugune raison d'être, väidab Murry.

Demokraatiad esindavad — kuigi puudulikult — printsipi, et ainus loov sõda on arvamuste kokkupõrge, vaimne võitlus. Totaalses sõjas nad satuvad ohtu seda printsipi unustada. Demokraatsedki valitsused suudavad vahel vaevalt uskuda, et pääle nende omade võiks veel olla kuulamisväärseid vaateid või veendumusi. Sõja ajal tsensuur on vajalik, kuid sama vajalik on meeles pidada, et igasugune väljendusvabaduse kärpimine on endast halb. See on tähtsaim demokraatseist vabadusist. Sellest sõltub vastandite elu ja progressi võimalus. Seda tuleb säilitada seevõrd, kui seda vähegi saab. Totaalne sõda tekitab paratamatult massipsühhoose, ennetundmatu ägedusega karjatundeid, mil sõjapidamise seisukohalt võib-olla on oma väärtus, kuid mis hävitavad eeldused edaspidiseks õiglaseks ja kestvaks rahuks. Sõda nõuab kuulmatut tahtepingutust, tulevase rahu eeltingimuste loomine eeldab määratud pingutusi mõttekujutuselt. Uut laadi sõda muutub kirjeldamatuks katastroofiks, kui see ei löpe uut laadi rahuga. Seda tunnevad need arvukad ja teenedkad inglased, kes juba murelikult toonitavad vajadust teha vahet totalitaarse riigi valitsuse ja selle valitsuse juhtida oleva rahva vahel. Totalitaarse režiimi all rahvas kahjuks kaotab liiga kergesti igasuguse vastutus-

tunde riigi saatuse eest, kuid see ei tähenda, et kümned ja kümned miljoniid, kelle hulka kuulub pikk rida maailma suurimaid muusikuid ja filosoofe, oleksid kõik „sõjas süüdi“. Ent säärane eksiarvamus võib hõlpsasti pääseda võidule, kui võitlusviha teeb meeled pimedaks. Sündmuste hiigelsurve võib tõe pääst hajutada. Demokraatia võib muutuda võrdseks totalitaarse riigiga. See oleks lubamatu. Tuleb teravalt silmas pidada seda, mis vaenlases on hääd, unustamata hetkekski seda, mis temas on halba. Tunnete, teadvuse, südametunnistuse, individuaalsuse mehhaniseeringule, „tasalülitamisele“ tuleb kõigest jõust vastu panna. Demokraatiate päämine väärtus selles ju seisabki, et nad ei koosne abstrakteist ühikuist, vaid individuaalseist isikuist. Sõjaaegne organiseerimistarve nõuab selle individuaalsuse loovutamist maksimaalsel määral — sellest pole kellelgi õigust keelduda. Kuid vaim, mis üksi suudab seda olukorda muuta, peab säilima, seda tuleb hellitada seda kirglikumalt — vaimu, mis kõigi abstraktsioonide ja vajaduste kiuste näeb individuaalse isiku erijooni nii enda poolel kui ka vastasel. „Individuaalne inimene on see, kes tunneb rõõmu ja valu, kes kogeb ja õpib, kes kahetseb ja andestab ja kellele antakse andeks. Maailm meie ümber muufub pettekujude ja surma maailmaks, kui meis rikkumatult ei jää püsima jõud näha indiviidi. Kui näeme teda, kui otsustame teda näha, näeme ühtlasi ka kedagi temast palju suuremat: kui lakkame seda viimast nägemast, lakkame olemast.“

Juba on läind üle parda põhimõte, et riigi siserežiim on tema enda asi, arvab Murry. On režiime, mille struktuur on sellane, et see ohustab kogu muud maailma. Kui igasugused vahendid on lubatavad sisemise vastase puhul, siis järeldub sellest, et ükski vahend pole lubamatu välisvõistleja vastu. Kui hääd usk, bona fides, ei kehti ühel puhul, siis ta teisel puhul degenereerub samuti. Kui omaenda rahvale keelatakse tõde, siis kaovad need mõjuvoolud, mis soodustavad rahvusvahelisi usaldussuhteid. Tõde pole juhuslik voorus. Pole võimalik sellest loobuda sisepoliitikas ja seda siiski säilitada väljaspoolsetes vahekordades.

Absolutismi ajal monarh pidas end oma rahva isaks ja — vähemalt väga sageli — püüdis seda kohelda isalikult. Mehhanisatsioon, absoluutne endamaksmapanek ei kasutand tavaliselt kõige raskemaid meetodeid. Teaduslik terrorism polnud veel leiutat. Inimeste loomulikku lojaalsust polnud veel sunnit ebaloomulikult viisil teenima mehhaniseerit riiki. Rahvuslike veresidemete fiktsioon polnud veel ilmund asendama kõiki muid intiimseid sidemeid. Polnud veel tulnud mõttele hakata viimaseid kaotama keeruka, rafineerit aparaadiga, mis soodustab kõike muud kui tõelist perekondlikku lojaalsust.

Sellase seisukorra tekkimist praegusel ajal ei saa panna täiel määral vaid ühe poole süüks. Kui üks suur rahvas pärast kaotet sõda asetefakse sisemise lagunemise ohu ette, siis ei ole just üllatav, kui ta meeleheitel otsib korda kasvõi vägivalla kaudu. Rahuldamatu noorsugu, kelle energial pole väljapääsuteed, otsib ükskõik millist võimalust oleva korra kukutamiseks. Leitakse patuoinaid — olgu need juudid, kapitalistid, lääneriigid või omaenda nõrk vabariiklik režiim. Niisuguses meeleolus ei nähta enda pahesid, vaid nähakse neid teistel, eriti kui neid sääl mõnevõrra on ole-

mas. Muidugi ei muutu vägivalzarežiim sellest paremaks, et ta põhjused osalt peituvad väljaspool sellele vabatahtlikult või koguni rõõmuga alistuvat rahvast. Kuid demokraadid ei tohi unustada, et nad ei ole süüst täiesti vabad. Nad peavad otsima teid mitte ainult selle režiimi kõrvaldamiseks, vaid ka selle põhjuste kaotamiseks. Enese õiglaseks pidamine ei päästa hukatuslikust situatsioonist. Pääsetee võiks peituda kristluses, kui kristlik Jumal poleks liiga täielikult välja lülitet totaalsest sõjast. Vastuolu ristiusu ja praeguste sündmuste vahel on nii suur, et seda pole võimalik ületada. Tuleb leida midagi vähem radikaalset — võib-olla teaduses. Nagu kristlus, nii käsitab ka teadus inimkonda tervikuna, kuid ta ei nõua vastastikust armastust — tunnet, mil käesolevas võitluses enam pole kuigi palju ruumi.

Teadus konstateerib külmalt, et inimtõug praegu nagu paljudki teised tõud minevikus, seisab kohanemiskriisi eel. Teistest tõugudest inimkond erineb selle poolest, et ta üha kasvava kiirusega on suutnud luua endale oma keskkonna. Masinad on eemale tõrjund looduse. Inimese ümbrus on suurelt osalt ta enda käte töö. Tema enda tõu tahted ja tegevused piiravad teda lähemalt kui õhk. Nüüd inimene näeb end sellasena, nagu ta tõeliselt on. Enam ta ei tarvitse enesest unistada; maailma seisund peegeldab hiiglasuurelt ta reaalsust.

Ta on loond endale ümbruse, kuid ta ei oska sellele kohaneda. Kohanemiskriisi puhul ta on valmis surema miljonite kaupa, nagu teisedki tõud, kuid teda ei ähvarda geoloogilised ega ilmastikulised katastroofid, vaid tingimused, mille loojaks on tema ise. Ta ei ole valmis hukkuma, vaid end ise hukutama. Masin, tehnika nõuaks talt sügavat moraalselt muutust, kuid selleks inimesel veel puuduvad küllaldased eeldused. Ta ei suuda anda masinale õigeid eesmäärke. Masin hävitab ühiskonna siseemiselt, riisudes töötult võimaluse oma jõu loomupäraseks rakendamiseks. Selles on süüdi need, kes ei nõustu muutma oma harjumusi selleks, et töökokkuvõid tõstaks inimsoo häaolu, vaid lasevad suurel osal inimkonnast manduda. Nüüd on hakat töötuid kasutama — hävitustööks. Ei olda valmis loobuma mõnutunnet suurendavaist tooteist, teenistusest, vabaajast, küll aga jagatakse heldelt sõjariistu. „Keegi pole kunagi kuulnud tõsiseid protestihüüdeid selle vastu, kui sobivates mahutites kingitakse mõnesaja miljoni naelsterlingi eest lõhkeaineid mõnele naaberriigile; ent üks naelsterling nädalas „kehvadele, nõrkadele hingedele, kes on võimetud kehaliseks tööks“, ähvardab riike alati pankrotiga.“ Tulemuseks on põhimõte „mitte võid, vaid suurtükke“.

Selle süsteemi kandjaks on noorsugu — need noored, kes masinamajanduse tõttu on kaotand tegevusvõimalused. Neist tulevad totalitaarse riigi sõjakaimad toed, erakonnaaparaadi teravaimad hammasrattad. Individualistliku võistluse tõttu üle parda heidetuina nad ihaldavad vägivaldset olukorramuutust. Nad pooldavad põhimõtet „võim on õigus“, kuid see vana printsiip esineb hoopis uuel taustal ja uutel eeldustel. Masinamajanduse kuritarvituse all kannatav inimenergia profesteerib nihilistliku, destruktivse vägivalda kaudu, kuid seda vägivalda ei saa isoleeritult hävitada, vaid tuleb hoolitseda uue maailmakorra ja uue sotsiaalse moraali eest, muidu ravitakse vaid sümptome, mitte haigust ennast.

Demokraatia peab tõusma oma letargiast, peab defineerima senisest kõrgemaid ja üldisemaid eesmärke, kui ta tahab kriisi tõeliselt ületada. Mürk, mis erilise virulentsusega on nakatand teatud maid, esineb tegelikult igal pool. Ainult kui see kõrvaldefakse maailma organismist, on lootust saavutada totaalse sõja ainuke lubatav eesmärk — tootalne rahu. Tuleb endale selgitada, mis see tähendab ja mida see nõuab, ja seda suudavad teha üksnes demokraatiad.

Militaristlik-totaalse režiimi ja demokraatiate võitluses on kaalul kogu inimkonna tulevik. Mil viisil ta on kaalul, selle kohta arvamused erinevad. Üks seisukoht on see, et kõik oleneb sellest, kas inimkonna ühiskondlik moraal on võimeline sel määral edenema, et tema käsutada olevad füüsilised energiad rakendatakse humaansuse teenistusse. Kui sellele vaadata nõnda, siis tuleb mõõnda, et esialgu ei totalitaarsus ega demokraatiad pole valmid lõplikuks, loovaks lahenduseks. Esimene rajaneb teadlikult antihumaanse lahendusviisi taotlusel, viimased kõhklevad ega ole veel leidnud õiget teed.

Totalitaarne militarism püüab masinafoodangu ja iganend sotsiaalse moraali vahele tekkind kuristikku ja sellest tulenevat majanduslikku ja poliitilist anarhiat ületada kogu ühiskonna organiseerimisega kestvaks sõjapidamiseks. Selleks on teostat sotsiaalse moraali revolutsioon — kasvafuse, propaganda ja terrorismi varal on saavutat kõigi indiviidide täielik allutamise riigile. Lapsi ei sünniteta enam „Jumala teenimiseks ja austamiseks ega selleks, et nad perekonna pinnases isiklike kogemuste vihma ja päikesepaiste kaudu kasvaksid vastutustundelisiks isiksusiks, vaid riigi agressiivse võime suurendamiseks“. Sääraselt kõikvõimsaks tehtud riik peab paratamatult olema agressiivne, sest oma siseorganisatsiooniga ja psühholoogiliste surveavaldustega see teeb rahu võimatuks. Selles seoses meenub Pascali väljend, et „kõik inimese viletsused tulevad sellest, et ta ei suuda rahulikult istuda omas toas“. Samuti tuleb meelde Aristotelese väide, et inimese ülim eesmärk on kaemus, arusaamise vabadus ja rahu. Moodsamas keeles see tähendab inimese vajadust vabaks ja rahulikult mõtluseks, mida totalitaarne valitsuskord keelab, hävitades inimese olulisimad õigused selleks, et masin funktsioneeriks häirimatumalt.

Sellest, kuivõrd kindlalt ja selgelt peetakse silmas seda eesmärki, sõltub olulisel määral demokraatiate ja totalitaarse korra võitluse tulemus. Puht-militaristlikku moraali oleks võimalik kergemini murda, kui demokraatiad olnuksid ustavamad oma printsiipidele. Kui nad ei võida, on oodata uut vaimse hämaruse ajastut, milles kõik väärtused alistuvad riiklikule masinale. Kuid isegi niisugusel puhul ei tohiks meelt heita, vaid moraalse võitlust tuleb jätkata igal juhul. Suurimad ohud ootavad demokraatiad, kui nad praegu ei tee endile päris selgeks, et võidelda tuleb mitte ainult füüsilisel, vaid ka vaimsel pinnal. Sõda, kui ta on puht-füüsiline, on väär probleemide lihtsus. Vastasele tuleb näidata, et tõesti austetakse neid õigluse ja tõe väärtusi, mida tema hülgab. Vaba rahvas võib alistuda distsipliinile, kuid ei tohi lasta tumestada oma mõistust ega kalestada oma hinge. Millised ei olekski ajutised vajadused, oleks lubamatu unustada sallivuse nõuet nii siseelus kui ka suhteis teiste rahvas-

tega. Küsitavaks jääb sääljuures küll, kas saab sallida sallimattust. Selles seisneb sallivuse valusaim probleem.

Sallivus on demokraatse meelelaadi passiivne külg. Aktiivselt demokraatsus ilmneb individualismis — indiviidi võitluses mehhanisatsiooniga. Individualismi puuduseks on, et see ei luba riiklikul, ühiskondlikul ja majanduslikul masinal funktsioneerida ilma energiat raiskamata. Tavalises olundis see pillamine ei tähendaks mitte väga palju, sest selle teeks kuhjaga tasa võimalus lahendada probleeme üldise kokkuleppe teel. Ent teiste, militaristlik-totalitaarsete riiklike organismide olemasolu, mis oma ebahumaanses suunas funktsioneerivad ääretu dünaamikaga, asetab leppementaaliteedi paratamatuse ette osa võtta võidujooksust kuristikku. Militaristlik kord lahendab majandusliku probleemi sõja ettevalmistusega, sotsiaalse probleemi sõjahierarhiaga, vaimse probleemi sõjamentaliteediga. Nii hukatuslik kui see suund ongi, sunnitakse see demokraatiiale suurel määral pääle.

Ei jää üle muud pääseteed, kui säilitada niipalju tõsidemokraatiat kui suudetakse. Sellega saavutetakse kaks eesmärki: kõigepäält on vähimagi vabaduse püsimine juba enesest väärtuslik, kuid pääle selle säärane hoiak nõrgestab totalitaarset moraali. Viimast vaid tema enda relvadega võita on asjatu illusioon, sest võimsaim neist relvadest on ekstaatiline alistumine riigi totaalsusele. Kui see ekstaas peaks nakatama demokraatiad, siis need ei suudaks kaitsta oma olemust, sest demokraatia oluliseks printsipiks on see, et riik on vaid vahend vabaduse saavutamiseks. Ühelt poolt riigile — sõjamasinale — täielikult allutet inimene, teiselt poolt inimene kultuurse ühiskonna liikmena, milles ta naudib maksimaalset sotsiaalse koospüsimisega ühendetavat vabaduse määra. On ilmne, et demokraatiate ülesanne on eriti raske, sest nad peavad osutama suuremat löögivõimet kui totalitaarne riik, kui tahavad viimast võita, kuid sellest hoolimata neil tuleb säilitada oma vaimulaadi alus ja tuum. See ülesanne, mille lahendamiseks veel pole leitud kindlaid vahendeid, on siiski *conditio sine qua non*. Versailles' rahu puhul seda ei peetud silmas, millega seletubki vajadus uueks võitluseks elu ja surma pääle. Kõigist sõja vapustusist, kannatusist ja hüsteeriaist hoolimata tuleb pidada meeles, et lakkamatu sõja doktriinile tuleb vastu säada lakkamatu rahu õpetus — et kõik sõjapingutused lähevad tühja, kui moraalset ei valmistuta rahu vastu, mis on kõigi suhtes õiglane. Üksnes selle valmisoleku varal saab maailma päästa lõplikust kaosest.

* *
*

Niivõrd Murry. Need ei ole enam 1914. a. ega Versailles' lepingu ajastu toonid: ei mingit ülioptimistlikku lootust küsimusi lahendada ainult relvade abil, olgu füüsilise võitluse tulemused kui soodsad tahes. Minevikust on seekord õpit. Seda näitavad muide ka mitmed muud märgid, näiteks Yorki pääpiiskopi äsjane kõne sõja eesmärgest. Mõistetakse, et palja jõuhegemooniaga raskused veel ei kõrvaldu, vaid et probleemid peituvad sügavamal — moraalil ja psüühes. Ammu tähelepanud ja arutat tsivilisatsiooni mehhaniseerumise probleem on esile kerkind kõige

hävitarvama reaalsusena. Humaanseimgi vaimusuund ei pääse tunnustamast gigantse aparaadi tarvituselevõttu, mis võib minema pühkida iga-suguse inimsuse. Sellel füüsilis-tehnilisel pinnal peab võitlus toimuma, ent kui ta ei lähe sügavamale, siis lahendused võivad tulla vaid vägagi ajutised. Kõigile vapustustele ja kannatustele vaatamata tuleb endas alal hoida sisetunde vahel nii tuhmiks vajuv tuluke. Vaba, vaikne, kirgas kontemplatsioon ei tohi täielikult raugeda isegi keset relvade möllu, sest see on lõppeks ainuke kompass, mis võib välja viia kestvale rahule, tõelisele modus vivendi'le, mis ei ole mitte ainult hädaabinõu.

Need on skruuplid, mida teatud maailmavaated hülgavad põlgusega kui nõrkuse tunnuseid. Ent tundub siiski, et terved rahvad — seekord mitte enam sõjaväed üksi — ei saa pikki võitlusi pidada ilma kõlbelise eesmärgita. Kus sõda ähvardab kujuneda nii jubedaks nagu praegu, sääli saab vaevalt läbi moraalne nihilismiga. Kui on kaalul terve tsivilisatsiooni saatus, siis peab aegsasti hoolitsema selle tuuma päästmise eest. Vastasel korral igasugune võit oleks kaotus ja sõjale järgnevat pessimism ületaks kõik, mida tunneme viimastest aastakümnefest. Euroopa hävineks nii väliselt kui ka sisemiselt. Masinad purustaksid üksteist ning järgi jääksid vaid rusud. Uus, süngem keskaeg — keskaeg ilma usuta ja veendumusteta — oleks ukse ees. Ainuüksi vana säilitamisega ei pääseta hädast, vaid tuleb elus hoida loov moraalne jõud, mis ka läbi võimaliku üldise hävingu kannab edasi uue olemasolu idu. Mineviku sõdades see oli võrdlemisi kerge, sest siis barbaaristumine puudutas ikkagi eeskätt vaid osa rahvastikust. Praegu kultuurilise laostumise protsess võib tungida igale poole, sest võitlus näib tõesti muutuvat „totaalseks“. Murry hoiatused ei käi seetõttu mitte ainult rindelolijate, vaid viimse kui kodaniku kohta.

Tema kaudu kõneleb see uushumanism, mis juba sajandi algusest päale püüab pidurdada inimese kesksete omaduste atrofeerumist, inimese degradeerumist vaid tehniliseks tööriistaks — protsessi, mis vahepeäl eriti hoogsalt toimus Ameerikas, kuid mis nüüd veel hoopis suurema hooga teostub õhtumaise kultuuri kodus endas, Euroopas. Oktsidentaalsete rahvaste suur teguvõimsus näib järsku muutuvat peagu puhtalt destrukttiivseks. Päästa selle loovaid sugemeid on nüüd elu ja surma ülesanne. Kui selgesti sellest ollakse mõnel pool teadlikud, sellest annavad lohutava tõendi siin esitet mõttekäigud.

A. O.

TEATER ÜHISKONNA TEENISTUSES

1.

Kunstilises loomingus väljendub täiuslikemal kujul inimestele omane sotsiaalne tarvidus teistele edasi anda oma nägemusi ja elamusi. Lihtsast sõnalisest väljendusest ei piisa selleks, et teised näeksid ja elaksid läbi sama, mis nemad; seda suudab vaid elamuste ja nägemuste taaskujundamine tõelikkuse ebaolulistest pisiasjadest vabastatud vormides — kunstiteoses.

Paljudest kunstialadest on teatrikunst kui mitme kunsti süntees üks mõjuvaimaid. Ja seetõttu, et lavateose kujundamisesemeks on inimeste elu, loominguks peavahendiks elavad inimesed (näitlejad) ja et loomingu teostatakse elavate inimeste (publiku) juuresolekul ning massipsühholoogilisel kaastegutsemisel, esineb näitekunst, teater, kõrgeimal määral sotsiaalsena.

Sellest teatri ühiskondlikust laadist lähtudes on elav, rahvahulkadele tarvilik teater olnud ikka elulähedane, ühiskondlik teater. On vaheldunud ainult üksikasjades, kui a k t u a a l s e l t teater tabab masside ühiskondlikku suhtumist.

Antiikaja teatrist paari näidet tuues avaldus tavalise kreeka draama ühiskondlik olemus senivalitsevate tõekspidamiste uue tõestajana (Aischylos, Sophokles), kuid uute ideoloogiliste pöörete ajal hulkades, skepsise tungimisel sellesse elukorraldusse, esines teater seniste ühiskondlike vormide eitajana (Euripides). Selle kõrval pakub antiikteater ka hästiarenenud aktuaalse poliitilise komöödia eeskuju (Aristophanes).

Kui teatrikunst oligi vahepeal mugandunud usulisele maailmavaatele kui ühiskonna kandjale ja sellega oli välja suletud ka komöödia arendamine, oleva karikeerimine ja arvustamine (tähtsamaid osi ühiskondliku teatri tavalisest ülesandest), siis uue aja draama osutab siin nii mõnigi kord jälle antiiksete traditsioonide — olgugi ebateadlikku — elustamist. Meil tarvitseb mainida ainult Prantsusmaa teatriarengust revolutsiooniteatrit — olgu Beaumarchais, olgu Talma, selle analoogiana Prantsuse ooperi modifitseerumist 1870—1871. a., või eriti restauratsiooniaja operetti, kui kolmanda seisuse poliitilise teatri tähtsaimat vormi, aktuaalsete poliitiliste või poliitilisopositsioonilisi vihjeid sisaldavate kupleedega.

Uusaegse teatri ajaloos on siiski periood, millal teatri ühiskondlikku missiooni on kultiveeritud sihiteadlikult. See oli 19. sajand ja 20. sajandi algus. Suurte norralaste Ibseni ja Björnsoni ühiskondlikke probleeme sisaldavad draamad levisid üle Euroopa. Saksa kirjanduses tekkis analoogiaid (Gerhart Hauptmann), prantsuse kirjandusest tekkis romaanide instseneeringuid (E. Zola). See oli paralleel „elulähedase“ naturalismi levimisele kirjanduses ja kujutavas kunstis ning seda soodustas massiliseks muutuv töölisliikumine. Kui Saksamaal oligi vaieldav, kas teater on töölisliikumise esmajärguline või teisejärguline element, tekkis seal 1890-ndail aastail kaks suurt ja võimsat teatriorganisatsiooni „Volksbühne“ ja „Neue Freie Volksbühne“ otse töölisliikumise toetusel ja töölisliikumise huvides. Olgu märgitud, et selle liikumise juhtival kohal olid saksa töölisliikumise nimekaid mehi Franz Mehring ja Georg Ledebour. Analoogiline liikumine töölisteatri loomiseks algas kümmekond aastat hiljem Belgias, kus seda juhtisid ühenduses moodsate kunstiprintsiipidega mehed nagu E. Vandervelde ja E. Verhaeren. Edasi tuleks märkida samalaadseid püüdlusi ka Prantsusmaal, mida on dokumenteerinud Romain Rolland kõige tulemusrikkamalt oma revolutsioonidraamades ning lähem vaatlus kinnitaks teatri ühiskondliku missiooni kultiveerimise püüdlusi iga maa teatri arengus.

Et uusaegse ühiskondliku teatri püüded on avaldust leidnud peamiselt tööliklassis, ei tarvitse tunduda otsituna: täielik rahulolu oleviku

ühiskondliku korraga eeldab ka rahulolu seniste kunstivormidega. Sellest hoiakust ei järgne vajadust uue organisatsiooni loomisega vaeva näha. Töölisklassi poliitiliste ja majanduslike püüete kõrval on seega ka ta kultuurilised püüded sunnitud omandama seniseist kultuuriliikumisist erineva vormi. Paralleelina võiks siin meenutada kolmanda seisuse, ellutõusva linnakodanluse teatrikunstilisi püüdlusi 18. ja 19. sajandil, mis olid sihitud feodalismi ja aristokraatia vastu. Eelöeldust ei järgne muidugi, et ühiskondlike motiivide kõrval kunstivormide areng, ideoloogilised ümberhinnangud ja „ismide“ tekkimine teatavate eelduste juures ei saaks toimuda ka kunstiliikumise enda seesmise arengu tõukeil.

Teatri liikumises, kuivõrra see lähtub rahvast, s. o. kuivõrra teater ei ole riigi- ega ettevõtjateater, on alati oma ühiskondlik alus ja teater, olgugi määratud „puhta kunsti“ teenimiseks, on ühtlasi mingite eriliste ühiskondlike püüdluste demonstreerijaks. See on maksev ühtviisi nii teatri kui ka näitekirjanduse kohta. Ainult teater kui kollektiivilooming avaldab neid püüdeid markantsemalt.

2.

Nagu nägime, on teater juba vanast ajast saadik olnud üheks mõjuvaimaks propagandavahendiks, kuna ta võib sütitada masse armastusele ja vihkamisele nagu ei ükski teine. Lavalt on silmapaistvaid kirjanikke kuulutanud oma ideaale ja neile värvanud poolehoidjaid. Kuivõrra eesti teater juba oma tekkimisaastail on olnud seotud ühiskondlike küsimustega, selgub vahest C. R. Jakobsoni ja L. Koidula loominguist.

C. R. Jakobsoni „Artur ja Anna ehk vana ja uue aja inimesed“ (ükskõik millised on selle teose kunstilised saavutused või puudujäägid) taotles olla oma aja aktuaalse küsimuse — seisusvahede — lahendamise draama. Kui talupojaseisusest tulnud harituil ja paremail ei olnud ühelgi juhul võrdset asendit aadliga, siis võis tekkida ainult küsimus kas seisuste kaotamisest, mis oluks revolutsiooniline tee, või inimeste endi uuksmuutumise, mis aadli suhtes oli utopistlik seisukoht. Kuna C. R. Jakobson lahendab seisusvahed sellega, et mõisnikupoeg näitub talutüdrukuga, siis osutab see aja muutumist ja seisuste vaheseinte langemist „vaimuhariduse“ Jeeriku pasunate häälest. Feodalismivastases problemaatikas oli ka see ometi lahendus, olgugi naiivne, ja näidendi peasisu oli seisusvahede olemasolu kui kõrvaldamist ootava pahe allakriipsutamise, seega talupojarahva ja endiste talupoegade suurtes hulkades oleva püüde sõnastamine ja aktualiseerimine.

Kui C. R. Jakobsoni näidend ei avaldanud oma mõju otse laval ja seepärast jäi kaugele oma eesmärgi saavutamisest, siis Lydia Koidula „Säärane mulk“, otse laval efekandeks kirjutatud ja näitelava kaudu levinud, suutis täita endale asetatud ühiskondliku ülesande.

L. Koidula naljamäng on kaugel publitsistikast, olgugi ta sisu algselt pärit ajalehest. Sel anekdoodil iseendast ei näi olevatki ühiskondlikku sisu. Kuid põlatud mulgi aussetõstmine vastab rahvusliku ärkamisaja põhimõtetele. Hariduse propaganda ja kooli autoriteedi tõstmine on esitatud anekdoodilise sisu kõrval. Ja kui sinna juure tuleb veel Eraste Ennu suurim kuritegu — põidla raiumine sõjaväeteenistusest pääsmiseks,

mis toob ka vastava karistuse —, siis see täiendab rahvuslikku ideoloogiat ja haridusevajadust praktilise keisritruudusega. Probleemidraamast väga kaugel, teenib „Säärane mulk“ ometigi ärkamisaja ideoloogiat. On märkimisväärne, et L. Koidula esimesed teosed („Saaremaa onupoeg“ ja „Maret ja Miina ehk Kosjakased“) sisaldasid lüüriliste luuletuste kõrval ka humoristlikke, satiirilisi kuplesid päevaküsimusist.

Meenutagem, et ärkamisaja „tormi ja tungi“ aastaile 1860—1880 (mida iseloomustab „Kalevipoja“ ja esimeste eestikeelsete ajalehtede ilmumine, esimese laulupeo korraldamine, Kirjameeste Seltsi asutamine, populaarteadusliku kirjanduse väljaandmine, põllumajandusliku kultuuri fõus koos põllumeeste seltside asutamisega jne.) langeb ka eestikeelse ja -meelse teatri sünniaasta (1870). Ning on küllaltki iseloomustav, et nagu rahvuslik liikumine tugines talupojaseisusele, levis ka asjaarmastajalik teater algul peamiselt maal.

Vaevalt tarvitseb enam meele tuletada, missuguseiks rahvuspoliitiliseks sündmusiks olid „Estonia“ ja „Vanemuise“ kutseliste teatrite avamised, missugune suursündmus oli eriti „Estonia“ uue maja valmimine. See oli küll „puhta kunsti“ eeldusi, kuid need faktid tähistasid linnade eesti olluse nii tugevat arengut, et nad suutsid mitte ainult kunsti tarvitada, vaid ka maju ehitada. See oli intelligentsi ja jõukuse proov ühtlasi.

Eesti kunstidraama tekkimine on samuti seotud ühiskonnateenimisega. Et Eduard Vilde oma probleemikirjaniku kalduvustega on olnud Eesti kunstidraama rajajaid, kõvendab siset maailmasõjaseelse draama ja ühiskonna vahel. Nii „Tabamata ime“ kui ka „Pisuhänd“ on kultuurpublitsistlikud näidendid, mis ei keela kummalgi olemast läbi ja läbi kunstiteosed. Moraalse inimväärtuse kuulutamise ja uue, kõrgema moraaliga generatsiooni ootus saavutab „Sidemes“ kirgliku kõrguse, ja seda ajal, mille morali suhtes autor ei olnud kõrges arvamuses.

Kui Wilde draamakirjanikuna on esmajoones aktuaalsete probleemide kirjanik, siis A. Kitzberg tema kõrval taotles aktuaalsust hoopis vähem. Millised ka ei oleks Kitzbergi saavutused eesti näidendi ülesehitamisel, oma loomingus ta ei ole tahtnud esitada esirinnas aktuaalseid ühiskondlikke küsimusi. Ta ei ole ühiskondlikku joont kuigi määravalt arendanud isegi „Tuulte pöörise“ sündmuste käigus ja tegelaste saatuse kujundamisel. Kitzbergi näidendid põgenevad olevikuhuvide ja olevikuprobleemide juurest mineviku üldnimelike teemade valda, muutuvad seega ühiskonnale selles huvipunktides niisama kaugeiks kui vanade aegade teosed. Ja kui aine aktuaalsusest otse pakitses (nagu „Laurits“), siis hoidis autor ise teost varjul, kuni mitte ainult tegelaste prototüübid, vaid ka olustik oli muutunud „väljamõelduks“ ja usutamatuks.

Pärastsõjaaegne komöödia seevastu on otse trallitanud oma aktuaalsusega. Hugo Raudsepa „Mikumärdi“ esimene redaktsioon vaevalt oli kavatsatud propageerima mingeid ühiskondlikke ideid. Kuid Jaak Jooram oli kehastunud selliseks, et see tüüp ei õiendanud igapäevases elus oma vahekordi mitte ainult popside ja sulasega, vaid see oli tunginud igale poole nähtavasse paikadesse. Jaak Joorami ümber kujunes ühiskondlik paroodia. Võimutsev Jooram kõigi oma tegudega kujundab ühis-

kondliku komöödia; nihkil käimise lood ei vii seda sellest joonest kõrvale. Kui aga teine redaktsioon pookis „Mikumärdile“ külge hoopis uusi positiivseid elemente, komöödia tahtis olla ühiskondlik, siis see tal enam ei õnnestunud juba seepärast, et sellest redaktsioonist eesti rahvas ei tulnud midagi õppima.

Henrik Visnapuu „Madaam Sohk ja pojad“, Jaan Kärneri „Kangelane“ ja „Viimane idealist“, peagu kõik Mait Metsanurga ja Hugo Raudsepa näidendid — need on ühiskondlikult aktualiseeritud isegi sel määral, et mõnes neist esineb parodeeritud üldtuntud kujusid. Puhtamail kujul on aga ühiskondliku komöödia vormi omandanud A. H. Tammsaare („Kuningal on külm“).

3.

Ei saa siis väita eesti näitekirjanduse kohta, et ta ei tunne huvi ühiskondlike küsimuste vastu. On ainult küsitav, kuidas ta seda teeb. Kas teos propageerib oma vaateid ja õpetab publikut või tekitab ta publikus assotsiatsioone, teeb sellega iga vaatlaja tunde aktiivseks, osutub hulka-des enestes peituvate tihti latentsete püüete teadlikuks sõnastajaks.

Möödunud hooajal Tallinna teatripublikul oli õnn kaasa elada Karel Čapeki draamale „Ema“. Autor on tšehh, eesti publikule oma temperamendilt võõras. Vähe ütles suurele publikule Čapeki nimi, küllap enam draama esitamise ajaks Tšehhoslovakkia traagiline saatus oli leidnud meil hulgaliselt kaasatundjaid. Vaevalt on viimaste aastate kestes ükski draama leidnud nii aktiivset kaasaelamist publikus kui „Ema“ „Estonia“ teatris. Kahtlemata oli nimiosa kehastaja Liina Reimani tihe kunst ja teose intensiivne elamine see, mis publikusse tungis ja selle omakorda pani kaasa elama: näitleja tõlgitsus oli sillaks publiku hinge ja autori ideede vahel. Čapeki tekst oli tihti publiku määratus enamuses latenselt olemas. Samad ideed hõljusid õhus ka Tallinnas, mis kujutataval maal ja Prahast hiljem olid muutunud teoks: vastupanu võõrale vägivaldale. Kuid individuaalse tragöödia ja rahvatragöödia põimumine ei väljendu selgesti ilma vastavate sündmusteta; rõhutud ja mässulise klassi eneseohverdamine kogu maa ja kogu rahva heaks võõra vägivalda vastu avaldub muidu ainult idees. Ideed olid saanud siin selge sündmuskulise koha, ühe perekonna traagika kehastas kõigi perekondade traagikat, ühe ema sangarikkus manas esile kogu rahva sangarikkuse. Seda tundis saalitäis saalitäie järele, ja saalis puhkenud nuuksed lõhkused seekord psühholoogilise rambi, ühendasid saali ja näitelava. Mida näitelava moderniseerijad on suurte pingutustega taotlenud, toimus siin ilma tehniliste trikkideta, ja sügavamalt. Isikudraama asendus ühiskondliku draamaga, perekonna-sentimentaalsus antifaašistliku aktiivsusega. „Ema“ on ühiskonda mõju-s-tava teatri üks parimaid näiteid.

Spetsiifiliselt teaterlikul elemendil on seega määratu osa iga repertuaari ühiskondlikuks tõlgitsemiseks ja ühiskondlikuks rakendamiseks. See ei tähenda kaugeltki antud draamateose võltsimist oleva publiku huvide ja ideede kohaselt, vaid teose sisu väljaarendamist niikaugele, et see muutub ühiskondlikult mõjuvaks. See vastab ka teatri elamuslikule põhi-olemusele: ilma vapustusega, ilma ärevusega, ilma naeruta, ilma pisara-

teta ja ilma kannatusteta ka publiku poolel ei ole teatrit üldse olemas. Ainult see teater, mis jätab meisse nii jõulisi elamusi, et miski meis sunnib minema teist korda vaatama näidendit või näitlejat, väärrib kunstitempli nimetust.

Kuid just siis küsitakse: aga missugusel juhul teater mõjustab ühiskondlikult?

Kes on juhtunud vaatama osavat žonglööri (mitte akrobaati: viimane pingutab närve ja teeb rahutuks), on märganud, kuidas ettekanne mõjub rahustavalt, mõjub puhkusena. Ja näibki, et just kehaliselt ja vaimselt väsinud inimese hindab žonglööri sisutut ja ideetut kunsti kõige enam. Üks ja teine esitab ka teatrile selles mõttes samu nõudeid, mis žonglööri-
rile: et mäng ärgu olgu midagi muud kui mäng, mille ülesandeks on ainult puhkust anda. Võib minna kaugemalegi: on arvata, et publikus on mingeid ideid latentse seisundis, võib teatri abil suunata massis hoopis teisi elamusi aktiivseiks. Eks me ole näinud, kuidas sügavalt erootiline lavamäng varjutab samas mängus kõik muu. (Olgu märgitud, „Mikumärdi“ ühiskondliku komöödia ei pääsenud meie arvates kõigist headest eeldustest hoolimata küllalt mõjule just selle teose peagu igas etteastest avalduva toorekoelise erootika tõttu). Küsimus ongi nüüd selles, missugust osa ühiskonna püüdes esinevaist ideist ja missugust ühiskondlikku aktiivsust peaks taotlema teatris?

Siin jõuame maailmavaate, „maitse“ jne. määratu relatiivsuse valda.

Puhkuse või abiventiili ülesanne ongi tihti asetatud teatrile. Puhkuse v a j a l i k k u s e vastu ei saa midagi öelda; teatri pakutav puhkus on kindlasti suurem ja väärtuslikum kui mõne muu asutuse poolt antud niinimetatud puhkus. Vaevast julgeks keegi nüüd hukka mõista K. Menning'i avaldust sõjaeelse „Vanemuise“ juhtimise ajal, et tema lahkuks otsekohe, kui Straussi $\frac{3}{4}$ -takt (= abiventiilne puhkus) pääseb „Vanemuise“ lavale. Kui uue teatri ülesehitamine ja elushoidmine maksavad otse kohutavaid jõupingutusi nii seltskonna edenemise osale kui ka näitlejapersonaalile, kas tohib siis piirduda väikeste ja kõrvaliste ülesannetega? Kas siis ei pea pakkuma parimat, mida see kunst võib anda nii ideelt kui ka vormilt? Ning kas teater ei pea alati esitama ideid ja peegeldama ühiskonna püüdlusi kõige avaramalt ja vabalt? Mitte uinutama, vaid virgutama mõtlemist. Uinutamine võib kibedasti kätte maksta raskestel katsumisaegadel, mil vajatakse kogu ühiskonna aktiivsust ja valmisolekut teadlikuks aktsiooniks.

Puhkusteatri ja ideeteatri vaheline võistlus on Eestiski ka muil aegadel kordkorralt üles kerkinud. Ja praegusel hetkel ei saa täiel määral kummagi elementide olemasolu eitada. Küll aga on viimasel ajal i d e e iseenesest omandanud mitmeti abiventiili mõiste.

Kogu Eesti kultuuriloomingus ähvardab kunsti ühiskondlik ideoloogia ja ühiskondlik rakendus joosta kuivale ainult ventiili ülesannetesse. Väikekodanluse uusõitsengu mugavustendentside arvestamine kipub asendama vaimse põlemise ja pingsed otsingud. Muidugi on ka muud, kuid see ei ole praegu tooniandev. Kirjanduses võivad ajaloolised romaanid olla suured mitte ainult kunstiteoseina, vaid need võivad vastu peegel-

dada ka oleviku pakitsevaid küsimusi. Tuletagem ainult meeles Lion Feuchtwangeri „aktuaalseid“ ajaloolisi romaane! Kirjutab keegi ajaloolise romaani ajaloolisest huvist, siis on see loomulik. Märgime siin näitena K. A. Hindrey romaani „Urmast ja Merike“, kus tunneme kaasaegse minevikkutungimist ja kus just meie kaasaegse vaateprisma allakriipsutamiseks on tekkinud mehine isikudraama. Kui aga rida romaanikirjanikke eelistab taanduda minevikku, siis on tõenäoliselt tegemist juba uue kultuuritraditsiooni tekkimisega, siis näib minevik olevat vaid oleviku probleemidest hoidumise vahendiks. Kujutavas kunstis domineerib vaikelu, maastik ning tarbekunst. Elevus ja otsingud piirduvad ateljeekunsti laboratoorseste probleemidega. Misvõrra dünaamilisem ja laias ulatuses oma aja ühiskondlikke tunde kajastav oli näiteks Noor-Eesti-aegne kujutav kunst!

Nii muusikakunsti kui ka teatriküsimusi näeme viimastel aastail esile kerkivat arusaamist, mis mitmeti meenutavad paralleele minevikust.

Saksa hooviteatrite paratamatu šefina püüdis Wilhelm II näiteks tuua ka teatrisse seda „kunsti“-stiili, mille väljendajaks arhitektuuris oli Berliini Siegesallee oma kujukolakatega. Et teater ei hakkaks liiga peenestama, vaid et ehtne preisi distsipliin tungiks ka lava kaudu hulkadesse, ei olnud haruldane, et teatrijuhtide valikul oli määrava tähtsusega mitte isiku kunstilised ja administraatorlikud võimed, vaid ta truualamlik teenistusvalmus kõigele muuks. Et mitte lasta „haigetel“ ideedel nakatada saksa rahvast, tuli nii Ibsen kui ka Hauptmann hooviteatrist eemale hoida ja lava vaba hoida „kuulsustele“, nagu Ernst von Wildenbruch ja Josef Lauf. Realistlikule draamale eelistati uut pseudoklassikat, ja kui klassiline kuningadraama pääsis lavale, siis pidi näidatama kõigepealt kuninga-koori hiilgavat toredust viimse võimaluseni. (Ajalooraamatute leheküljed avavad lugejale muu huvitava ja mõtlemapaneva kõrval sellegi iseloomustava seiga, et alati on leidunud tegelasi, kel vabas konkurents ei ole jätkunud vaimuvõimu enda maksmapanemiseks oma loominguga, ning kes siis rahuldamatuna, kasutades konjunktuuri, on taotlenud end maksma panna võimuvõimu katkeliiva varjul. Ent propaganda on relv, mis saamatult ja osavusetult teostaja käes suunab terava otsa teostaja enda vastu ja ideele, mille nimel välja astutakse, peagi kasu asemele ainult kahju toob. Seepärast loemegi, et neis, „kes võivad olla nii, aga võivad olla ka teisiti“, õige pea petutakse.)

Oleme teadagi kaugel Wilhelm II ideaalide teostamisest; selleks on Eesti teatritel kõigil liiga palju kunstilist indu, kuid üks ja teine kuidagi teatrit huvitatud ja „ideoloogiat“ arendada püüdev isik ei ole paljudeks pannud sellelaoliste mõtete avaldamist. Ei saa salata, sellelaoliste maitsel on püüdnud taotleda ka mõned eesti wildenbruchid oma loomingus.

Päris propagandalavastust ei ole Eesti laval veel olnud. (Kui Tallinna Töölisteatri ajal süüdistati propagandas, siis oli see kaunis pahatahtlik süüdistus: selle teatri repertuaar, kuivõrra ta endisil aastail vahest ilmutaski poliitilisi sümpaatiid, oli ainuüksi kunstiliste nõuete dikteeritud.) Meiegi arvates süstemaatilist poliitilist propagandat praegu

teatreis ei ole ega saagi olla. Aktiivne poliitiline propaganda võib olla teadagi väga kunstipärane, poliitiline teater (meenutagem Piscatori-teatrit Berliinis!) on teatud juhtudel isegi kogu teatrielu tehniliseks ja psühholoogiliseks ajujõuks. Kuid poliitiline teater ei saa asetseda väljaspool aega ja ruumi, vaid ainult seoses vaba parteilise agitatsiooniga, kuuludes kõrvalalana poliitilise demokraatia süsteemi. Ei avaldu aga avalik poliitiline võitlus, ei ole oodata selle võitluse kontsentreerumist ka teatrisse, veel enam: poliitiline teater moodsas mõttes võib tekkida ainult ühenduses poliitilise võitluse muude vormidega.

Teatrikunsti rakendamine ühiskonna teenistusse oli muide väga elvusrikkaks küsimuseks ka viimasel rahvusvahelisel teatrikongressil möödunud suvel. Siin ilmnisid põhimõttelised vastuolud demokraatlike riikide ja autoritaarriikide esindajate vahel, kusjuures mõlemad pooled jäid eri seisukohtadele. Teatav arvamuste leplik lähenemine andis end tunda ainult asjaolus, et kõik toonitasid nagu ühest suust, et ehtne kunst võib tulla ainult geniaalse isiku loomisjõust.

Väga huvitav ja mõttetihe oli selles küsimuses prantslaste seisukoht, kes ütlesid, et tänapäeval on tähtis tõmmata vahejoon päris kunsti ja palja propagandakunsti vahel.

„Iga õige kunst on loodud kõige sisemisemast, isikupäraseimast elamusest, spontaanseimast inspiratsioonist ning autori täielikul vaimsel ning majanduslikul sõltumatusel, ning iga efekirjutatud või kuidagi poliitiliselt suunatud looming, ütleme parem juba lihtsalt produktsioon, tuleb tagasi lükata. Teater ei tohi muutuda tribunaaliks ega autor advokaadiks või prokuröriks. Ta teos ei tohi seista poliitilise süsteemi teenistuses, vaid peab olema kõrgeima inimliku meelsuse väljenduseks ning pöördumiseks kogu inimkonna poole. Kui kirjaniku ideaalid ja tunded ei ole kooskõlas valitseva poliitilise süsteemiga ja kui ta neile ei tohi anda väljendust, ta vaikigu ja kannatagu väärikalt. Iseloomukindlale autorile jääb alati üks lohutus: õige kunstnik tuleb kord ikkagi oma kodumaale tagasi, isegi pärast kauakestvat maapagu.“

4.

Uusaegne teatrirrealism on osutunud paratamatuks seoses ühiskonna-protsessiga. Kuivõrra eesti teater viimaseil aastail on arenenud realistlikuks, on paratamatu ka ta suurem seos ühiskonna arenguga. Et see seos ei tarvitse olla kaugeltki jutlustamise ega agiteerimise vorm, seda on mõistnud eriti need teatritegelased, kes on õppinud Nõukogude Liidu praeguselt teatrit: see on aktiivne eluvorm.

Ei ole sugugi võimatu ühiskondlikult fundeeritud teater, üldisele ühiskondlikule progressile pühendatud teatrikunst. Julgeme isegi öelda: see ongi selle ühiskondliku kunsti peasiht par excellence. Kunst ei või olla suhtetu ajanähtus, ta peab olema kõige tihedamas seoses rahva hinge ja rahva elamustega. Põgenemine kunsti ei tohi olla põgenemine elust.

Muidugi, ühiskondlik progress ise on teatud määral maailmavaatetest tingitud relatiivne mõiste. Kuid seda avaralt mõistes ei ole relatiivsuse hädaoht nii suur kui alguses näib.

Et ühiskondlikku progressi teeniv teater peab olema esmajoones suur kunst — kõrvale jättes küsimuse, kas kerge või raske kunst —, ja et selle väljendusvahendiks võib olla ainult kunstiline usufavus ja kunstiline loogika, selles asjas teatriharrastajate seas vaevalt tekib vaidlusi.

Et ühiskondlikku progressi teeniv teater on samuti rajatud inimese kui omaette väärtuse hindamisele, olgu kõne all üksikisik või kollektiiv, vaevalt meie ajal sellestki tekib väärmõistmisi.

Et lavastust kannab idee ja et see idee leiab kunstilist väljendust nii mõjuvalt, et ta aktiveerib publikus peituvad sarnased ideed ja on kooskõlas ta eluliste taotlustega — selles on ühiskondlikku progressi teeniva teatri väljendusmeetod.

Ja ühtlasi paistab meile, et ideeks ei tule nimetada mõtet katust parandada või väravaposti siledaks tahuda. Samuti on selge, et ideed ei kontrolli mingi teatritsensor, vaid see areneb teatripersonaali ja publiku vahelises koostöös.

On küll õige, et teater — tundlikemana ja kõige kiiremini reageerivamana kõigist kunstidest — enam kui muud kunstid peegeldab ühiskondlikku elu, kuid tal on ka initsiatiiv ühiskondlikku ellu ja ühiskondlikesse ideoloogiasse, eri aegadelt erisuguselt.

Ühiskonna progressi teenimine teatris on seega praegu identne hea ja elulise kunsti teenimisega. Selles on koos kõik teatri käsud ja prohvetid.

EDUARD REINING

MARKSISM JA RAHVUSKÜSIMUS

RAHVUSKÜSIMUSE LAHENDUSEST NÕUKOGUDE LIIDUS

Vaba ei saa olla rahvas,
kes rõhub teisi rahvaid:
K. Marx

1.

Üheks keerukamaks vastuoluks tänapäeva paljude vastuolude sarjas on natsionalismi ja internatsionalismi vastuolu. Rahvusvaheline tööjaotus on muutnud maailmamajanduse tervikuks. Ühtlane kapitalistlik majandussüsteem on juba sirutamas oma narmasjuuri nii peidefumaises džungleisse kui ka Antarktika lagendikele. Tsivilisatsioon on üleplanetaarselt muutumas järjest ühtlasemaks ja internatsionaalsemaks. Ent kõrvuti sellega ja justkui selle kiuste muutuvad natsionalistlikud loosungid järjest kriiskavamaks. Vaadeldes tegelikkust leiame tavaliselt natsionalistlike ja internatsionalistlike ideoloogiate taga küllaltki kindlailmelised ühiskonnakihid — nii seisab marurahvuslike õpetuste taga harilikult ekspansioonihimuline suurkapital ja kõige väljakujunenemat internatsionalismi harrastab marksistlik tööstusproletariaat. Poliitilise võitluse nõudeil süüdistavad seetõttu vastased marksistlikke ringe rahvuslike pärimuste ja rahvuse vägivaldse kaotamise püüdeis. Järgnevalt esitatakse refereeriv kokkuvõte marksismi seisukohtadest rahvusküsimustes, kasutades materjalina marksistlikke allikaid ja argumentatsioone, kuna see kirjutis teenib ainult

vastava informatsiooni pakkumise ülesannet. Et järjekindlamate ja „halastamatuimate“ marksistidena tunneme 3. internatsionaali teoreetikuid ja kuna just viimaste seisukohti on võimalik võrrelda nende praktilise rakendamise tulemustega Nõukogude Liidus, siis loobume selles piiratud artiklis nn. austro-marksistide (O. Bauer jt.) ja teiste praegu mitteakutsete sotsialistide vaadete pikemast käsitlest.

Nõukogude Liidu riigimeestest on rahvusküsimusele kõige rohkem teoreetilist tähelepanu pööranud Lenin ja Stalin. Eriti viimast peetakse ajaloolise materialismi osavaimaks rakendajaks rahvusteküsimuses. Marksistlikus rahvuse määratluses pole kohta „rahva hinge“, „põlise oleku“ ja teistel fašistlikel mõistetel, vaid rahvust võetakse esijoones ajaloolise ja muutuva nähtusena. „Rahvus — see on ajalooliselt kujunenud keele, territooriumi ökonoomilise elu ja kultuuri ühtsuses avalduva psüühilise erilaadi püsiv ühtsus.“ Selle Stalini definitsiooni kohaselt allub „rahvuslik karakter“ muutuvuse seadustele, rahvus evib ajaloo, a l g u s e ja l õ p u. Marksismi järgi Euroopa suured rahvused pole aga lihtsalt ajaloolised kategooriad, vaid k i n d l a, s. t. kapitalistliku ajastu kategooriad, mis kujunesid feodalismi likvideerumise ja kapitalismi arengu protsessis. Nii on kujunenud inglise, prantsuse ja itaalia rahvused, nende kujunemine langes ajalisel ühte tsentraliseeritud riigivõimu, vastava kodanliku rahvusriigi kujunemisega. Idapoolses Euroopas aga, kus tsentraliseerumine enesekaitse vajaduste tõttu (türklaste, mongoolide jt. vastu) toimus enne feodalismi likvideerumist, s. t. rahvuste väljakujunemist, tekkisid Austria ja Venemaa taolised mitmerahvuselised riigid. Viimastes rahvuslik rõhumine tugevama poolt sai välistatuks. Ja nii rõhujad kui rõhutud hakkasid vastastikuseks võitluseks kujundama rahvuslikke ideoloogiaid.

Marksismi seisukohalt mitmerahvuslikes kodanlikes riikides iga katse rahvuslikke vastuolusid kõrvaldada peab eraomandi ja klasside ebavõrdsuse tõttu nurjuma ja viima vastuolude teravdamisele. Eraomandi nõudeil, s. t. uute turgude ja toorainete baaside vajaduse tõttu muutusid rahvuslikult ühtlased Inglise, Prantsuse, Saksa ja Itaalia rahvusriigid samuti rahvuslikult mosaiikseteks koloniaalriikideks. Vastuolud teravnesid, rahvusküsimus laienes ühtlasi koloniaalküsimuseks ja rahvuslik rõhumine muutus siseriiklikust küsimusest riikidevaheliseks küsimuseks — algas imperialistide omavaheline võitlus nõrkade rahvuste allutamise pärast. Selline rahvusküsimuse universaalseks muutumine muutis nimetatud küsimuse üheks sotsialismi teostamise taktika ja strateegia tähtsamaks probleemiks.

Peab märkima, et 2. internatsionaali teoreetikud ei ole tajunud rahvusküsimuse universaalsust. Nii Lenin kui ka Stalin süüdistavad neid rahvusküsimuse reformistlikus käsitlest, selle küsimuse isoleerimises imperialismi kukutamise ja sotsialistliku revolutsiooni üldisist küsimusist. Sest 2. internatsionaali juhid eeldasid, et proletariaadi võit Euroopas on võimalik väljaspool üldise imperialismiga peetavat võitlust, väljaspool asumaade vabadusvõitlust. Nad on tundnud huvi küll iirlaste, poolakate, soomlaste ja teiste Euroopa rahvaste saatusest, ent ei sõandanud valgeid ja musti, eurooplasi ja asiaate seada ühele astmele. Selle vastu sidus Lenin rahvusküsimuse koloniaalküsimusega, tõendades, et sotsialismi võit

Euroopas on võimalik vaid liidus asumaade ning sõltuvate rahvaste imperialismivastase vabadusvõitlusega. Ja ta nõuab otsustavat võitlust inglise, prantsuse, ameerika ja itaalia „sotsialistide“ vastu, kes ei toeta „oma“ asumaade rahvaste võitlust imperialistlike valitsuste vastu.

Nii põimused rõhutada rahvaste vabadusvõitluse ja proletaarse revolutsiooni küsimused ja marksismi-leninismi lähtekohaks rahvusküsimuse lahendamisel kujunesid järgnevad teesid, mis ühtlasi said Nõukogude Liidu rahvuspoliitika aluseks:

1. maailm on jagunenud kahte laagrisse: käputäieks tsiviliseeritud rahvusteks, kes käsutavad finantskapitali ja ekspuuteerivad inimkonna määratud enamust, ning rõhutada ja ekspuuteeritud kolooniate ja sõltuvmaade rahvastesse, kes moodustavad selle enamuse;

2. kolooniad ja sõltuv-maad, rõhutada ja ekspuuteeritud finantskapitalist, moodustavad imperialismi jõudude suurima reservi ja olulisima allika;

3. rõhutada rahvaste revolutsiooniline võitlus imperialismi vastu on neile ikkest ja ekspuutaatsioonist vabanemise ainsaks teeks;

4. tähtsamad koloniaal- ja sõltuv-maad on juba asunud rahvusliku vabadusvõitluse teele, mis paratamatult peab viima ülemaailmse kapitalismi kriisini;

5. proletaarse liikumise huvid esirindlikel mail ja rahvusliku vabadusvõitluse huvid kolooniais nõuavad nende kahe revolutsioonilise liikumise liitmist ühiseks rindeks ühise vaenlase imperialismi vastu;

6. töölisklassi võit arenenud mail ja rõhutada rahvaste vabastamine imperialismi ikkest pole võimalik ühise revolutsioonilise rinde kujundamise ja kindlustamiseta;

7. ühise revolutsioonilise rinde sündimine ilma rõhujate rahvaste proletariaadi otsese ja otsustava toetusega „kodumaise“ imperialismi vastu võitlevate rõhutada rahvaste vabadusvõitlusele on võimatu, sest „ei saa olla vaba rahvas, kes rõhub teisi rahvaid“;

8. mainitud toetus peab väljenduma rahvaste eraldumise, iseseisva riikliku olemise loosungi kaitsmises ja elluviimises;

9. selle loosungi läbiviimiseta pole võimalik rahvaste ühinemine ja koostöö ühises maailmamajanduses, mis moodustab sotsialismi võidu materiaalse baasi;

10. mainitud ühinemine võib olla vaid vabatahtlik, olles tekkinud rahvaste vastastikuse usalduse ja vennalike suhete alusel.

Marksistid nendivad kapitalismi arengus kaht põhitendentsi, millede omavaheline võitlus juba aastakümneid täidab mitmerahvuseliste kodanlike riikide ajaloo. Üks neist väljendub tootmismeetodite ja kaubanduse internatsionaliseerumises, rahvaste majanduslikus liginemises ja suurte maa-alade põimumises ühiseks tervikuks. Liiklusvahendite ja maailmaturu areng, hävitades rahvuslike huvide vastuolusid ja rahvaste eraldumist, s. t. luues m a t e r i a a l s e i d eeldusi tuleviku sotsialistlikuks maailmamajanduseks, osutub seega progressiivseks protsessiks. Eni tänapäeva tegelikkuses too protsess peab arenema vormides, mis ei vasta tema sisemisele ajaloolisele mõttele. Vastastikune rahvaste sõltuvus ja majanduslik territooriumide ühinemine ei teostu kapitalismis mitte rah-

vaste kui võrdsete üksuste koostöö teel, vaid allutamise korras, vähem-arenenud rahvuste ekspluateerimise abil arenenumate poolt. Imperialistlik omavoli, koloniaalne ja rahvuslik rõhumine, „tsiviliseeritud“ rahvaste omavaheline võitlus võimu pärast „tsiviliseerimata“ rahvaste üle — need on vormid, mille raamides on toimunud rahvaste majandusliku lähenemise protsess. Seetõttu arenes kõrvuti ühinemise tendentsiga tendents selle ühinemise vägivaldsete vormide hävitamiseks, võitlus rõhutud asumaade ja sõltuvate rahvaste vabastamiseks imperialismi võimu alt. See tendents, väljendades rõhutud masside pahameelt imperialistlike ühendamisvormide vastu, taotleb rahvaste ühendamist koostöö ja vabatahtliku liidu alusel, kujundab ühtlasi tuleviku sotsialistliku maailmamajanduse vaimseid eeldusi.

Kirjeldatud tendentside vastuolu on marksistliku analüüsi kohaselt kapitalismis vältimatu ja lepitamatu. See vastuolu on kodanlike koloniaalriikide sisemise kõikumuse, orgaanilise ebastabiilsuse aluseks. Vältimatud konfliktid selliste riikide sees ja vältimatud sõjad selliste riikide vahel, vanade koloniaalriikide laostumine ja uute sünd, poliitilise kaardi muutmisele viiv võidujooks turgude järele ja rõhutud rahvaste revolutsioonilised liikumised on selle põhilise vastuolu tulemuseks. Eraomand ja kapital marksistide arvates paratamatult eraldavad inimesi, süütavad rahvuslikku vihavaenu, kõvendavad rahvuslikku survet, kuna kollektiivne omand ja töö sama paratamatult lähendavad inimesi, kõrvaldavad rahvusliku vihavaenu ja rõhumise. Kapitalismi olemasolu rahvusliku rõhumiseta peetakse samuti mõeldamatuks, nagu on mõeldamatu sotsialismi olemasolu rõhutud rahvaste vabastamiseta, rahvusliku vabaduseta. See-pärast nõuavad marksistid kõigi, ka nõrgimate rahvaste täielikku enesemääramise õigust, sest ainult sel teel on võimalik kasvatada valitsevate rahvaste töölikklassi tõelise internatsionalismi vaimus.

Nii on rahvusküsimus kujunenud sotsialismi programmi lahutamatuks osaks.

2.

Tsaari-Venemaad on nimetatud põhjendatult rahvaste vanglaks, Euroopa sandarmiks jne. Vormiliselt see Venemaa ei omanud kolooniaid. Kuna alistatud rahvaste maad vahenditult liitused vallutajate maaga üheks territoriaalseks tervikuks, siis vaadeldi kõiki vallutatud maid juriidiliselt kui tsaaririigi üheõiguslikke osi. Tegelikult vana-Venemaa rahvastik jagunes võimutsevaks suurvene rahvuseks ja rõhutud koloniaalrahvasteks. Viimaste majanduslikku ekspluateerimist saatis hoolimatu rahvuslik rõhumine, administratiivne omavoli ja kultuuriline surve. Alates 1905. a. revolutsioonist näeme suurenevat elevust ka rahvusküsimuse alal. Pääle rahutuste võidulepääsnud reaktsioon põimus suurvene natsionalismiga, mis oma ülbusega provotseeris natsionalismi-laine ka altpoolt, rõhutud piirimaade rahvaste keskel. Siin arenes natsionalism kohati koguni šovinismini: tugevnes sionism juutide keskel, panislamism tatarite keskel, levis antisemitism kõigi rahvuste väikekodanluse keskel, võtsid hoogu vastastikused rahvuslikud hõõrumised Kaukaasia rahvaste vahel jne. Kuna selline natsionalism lõhkus proletariaadi rahvusvahelist solidaarsust,

kujunes rahvuste probleem Venemaa sotsialistidele küllaltki akuutseks. Ja suurendas ka ühtlasi lõhet sotsialistide eneste keskel. See lõhe vene sotsiaaldemokraatlikus parteis, lõhe Lenini ja Stalini poolt juhitava pahempoolse tiiva, revolutsiooniliste marksistide (enamlaste) vahel ja reformistliku üldiselt 2. sotsialistliku internatsionaali taktikat jälgiva parema tiiva (vähemlaste) vahel lõppes vähemlaste väljaheitmisega parteist 1912. aastal. Kuna oma tulemustelt erinevused vähemlaste ja enamlaste rahvustepoliitikas evivad maailmapoliitilise kajastuse ning tähtsuse, siis määratleme need üldjoontes.

Vähemlased, eesotsas nn. Bund'i, suure juudi tööliste organisatsiooniga ja Kaukaasia sotsiaaldemokraatidega võtsid vähemate muudatustega omaks austromarksistide seisukoha. Viimased eesotsas O. Bauer'iga nõudsid väikerahvastele mitte territoriaalset, vaid kultuur- ehk natsionaal-autonoomiat. See tähendab, autonoomiat ei taoteldud näiteks poola maaaladele Austria-Ungari mosaiik-riigis, vaid üldse poolakatele, sõltumatult territooriumist. Taoteldi mitmetesse Austria eri nurkadesse laialipillutud poolakate kui üksikisikute personaalset organiseerimist tervikrahvuseks. Ja alles sellistena oleksid nad liitunud Austria riiki. Austria poleks nii viisi koostunud mitte autonoomsetest territoriaalühikutest, vaid autonoomsetest rahvustest. Eri rahvuste keskused poleks teotsenud mitte „poliitiliste“ küsimustega, vaid ainult „kultuursetega“.

Plehhanov nimetas sellist kultuur-autonoomia programmi sotsialismi kohaldamiseks natsionalismile. Õige sotsialist peab aga allutama viimase esimesele. Stalin polemiseerides oma 1913. aastal rahvusküsimuse üle avaldatud töös Bauer'iga, konkretiseerib eespool esitatud järjekindla marksismi põhimõtteid järgnevalt. Austria sotsialistide rahvuslik kultuur-autonoomia tähendavat vaid natsionalismi peenendatud vormi, Marx'i kontseptsiooni asendamist Bakunini parandatud kavaga. Sotsialismi ajalugu näitab, et sotsialistliku klassivõitluse põhimõtte asendamine „rahvuse“ põhimõttega peidab eneses vältimatu kraahi sugemeid. Antakse küll rahvuse organiseerimise loosung, ent majanduslik areng töötab sellele vastu. Kapitalismi algastmeil rahvus küll koondatakse, ent kõrgemal astmel algab tsentrifugaalne rahvuse laialipuistamise protsess teenistuse huvides väljarändamise, teise riiki kolimise ja koloniseerimise näol. Ka seestpoolt klassivõitluse teravnemise tõttu kaob rahvuse ühtsus. Kui kapitalismi algastmeil võib rääkida proletariaadi ja kodanluse „kultuursest ühtsusest“, siis ei saa sellest rääkida hiljem, kui isandad ja tööliised üksteist ei mõista, kui näiteks kodanlus igatseb sõda ja proletariaat kuulutab „sõda sõjale“.

Bauer'i seisukohalt juudid moodustavad rahvuse. Stalin kui järjekindel marksist rõhutab rahvuse määratluses territooriumi ühtsust — seega juudid ei moodusta ühtsat natsiooni. Kui Bauer gruusia, vene, ameerika juute, kes räägivad eri keeli, kuuluvad eri majandusühikutesse, teenivad eri rahvusi, evivad erineva saatuse, peab üheks rahvuseks, siis ta segab ära rahvuse kui ajaloolise kategooria suguharuga, s. t. etnograafilise kategooriaga. Pääle selle kultuur-autonoomia eeldab kultuurself enam-vähem arenenud rahvusi, tehes väga raskeks mahajäänud rahvuste tõmbamise kõrgema kultuuri arenguteele. Ühtlasi isoleerib kultuur-autonoomia töö-

lised üksteisest rahvuslikesse kapslitesse, annab nad rahvusliku kodanluse meelevalla alla. Tööline on siin esijoones kindla rahvuse liige, juut või poolakas — saavad arenguvõimaluse mitte tööliste ühised jooned, vaid erinevad.

Stalin näeb kultuur-autonoomias rahvusliku kitsarinnalisuse kooli, mis süvendab vastuolusid rahvaste vahel ja edendab föderalistlik-separatistlikke tendentse. Siinkohal väärib märkimist, et Eesti vähemusrahvuste kultuur-autonoomia seadus on omal ajal kujunenud 2. sotsialistliku internatsionaali ideestiku tugeva mõju all. Kui nüüd meenutada ühe meie vähemusrahvuse üldist hoiakut ja arengujoont, mis kulmib tema lahkumises, siis tuleb jaatada tõhusat realiteedi-meelt Stalini prognoosis.

Vastandina O. Bauer'ile peab Stalin ainuõigeks lahenduseks väike-rahvaste territoriaalset autonoomiat. Autonoomses Poolas, Leedus, Ukrainas poleks meil enam tegemist territooriumita fiktsiooniga, vaid kindlal territooriumil elava kindlailmelise elanikkonnaga. Selline korraldus kindlustab tootmisjõudude kiire arengu, lammutab rahvuste vahesid ning ühendab elanikkonda selleks, et soodustada teed teislaadsele grupeerumisele, polariseerumisele klassidesse. Vähemusrahvuste rõhumist pole vaja karta — neile kindlustatakse keel, koolid, täielik üheõiguslus. Kultuur-autonoomia jätab vähemuse enamuse poliitilise meelevalla alla — Stalin nõuab väikerahvale ka poliitilise enesemääramise õigust kuni täielise iseseisvumiseni. Ent see ei tähenda, et nad tingimata peavad iseseisvuma. Sest kuidas tavaliselt algab rahvuslik vabadusvõitlus? See ei alga kohe mitte tervete rahvuste vahel, vaid komandeerivate ning rõhutud rahvaste valitsevate kihtide vahel. Võitlust peab harilikult kas rõhutud rahva linna-väikekodanlus valitseva rahva suurokodanluse vastu, kas rõhutute külakodanlus valitseva rahvuse mõisnike vastu või rõhutud rahva „rahvuslik“ kodanlus tervikuna valitsejate aadliseisuse vastu. Noorele kodanlusele on põhiküsimuseks „oma“ turg. Natsionalism tähistab juba võitluse kandumist majanduslikust sfäärist poliitilisse. Võimutsev kodanlusegrupp ühes valitseva bürokraatiaga hakkab noort „konkurenti“ ahistama. Viimane katsub oma asja tembeldada üldrahvuslikuks, hüüab appi „suguvendi“, laiu masse, „isamaad“. Need löövadki tihti kaasa.

Nii kujutab Stalini seisukohalt rahvuslik võitlus t õ u s v a kapitalismi tingimustes enesest kodanlike klasside omavahelist võitlust. Väliselt võib see võitlus proletariaadi kaasamineku tõttu võtta „üldrahvusliku“ iseloomu, kuid olemuselt osutub ta alati kodanlikuks, kasulikuks päämiselt kodanlusele. Proletariaadi asumine kodanliku natsionalismi lipu alla sõltub klassi-vastuolude arengu-astmest, proletariaadi teadlikkusest ja organiseeritusest. Kuigi kodanlikud vabadused ja emakeelne kool on väga kasulikud proletariaadile, ei tohi teadlik proletariaat siiski uppuda kodanliku vabadusvõitluse stüühiasse, lasta end juhtida kodanlusest ja igal juhul toetada rahvuse iseseisvumist. Viimane ei pruugi alati olla kasulik rahvuse laiadele töötavatele kihtidele, eriti kui iseseisvumine tähendaks lahkumist kõrgema ja progressiivsema kultuuri mõjusfäärist. Seepärast näiteks Marx toetas omal ajal Poola lahkulöömist Venest, kuna see oleks tollal tähendanud kõrgema kultuuri lahkulöömist madalamast. Ent 19. sa-

jandi lõpul poola marksistid on juba lahkulöömise vastu, sest vahepeäl olid toimunud juba suured nihkumised Vene ja Poola majandusliku ning kultuurilise liginemise suunas. Nii arvestavad marksistid rahvuse täieliku poliitilise eraldumise puhul ümbritsevaid ökonoomilisi, poliitilisi ja kultuurilisi tingimusi. Kui O. Bauer rõhutas rahvaste „omapära ja rahvuslike pärimuste“ säilitamise vajadust, siis eitas Stalin natsionalistliku omapära väärtust proletariaadile igal juhul. Viimane peab omapärade ja pärimuste keskel tegema valiku. Kui mõne Kaukaasia rahva lahkulöömine tähendab muhamedi vaimulike võimu kasvu, vastastikuse veretasu traditsiooni jätkumist, siis pole sellest kasu selle rahva laiadel rahvahulkadel ega rahvusvahelisel proletariaadil. „Rahvuse õiguse“ kaunis loosung võib tihti maskeerida vaid kodanluse ja aristokraatia huve.

Marksism taotleb rahvusliku vabadusvõitluse juhtimist proletariaadi kui edumeelseima klassi poolt. Kodanlikud natsionalistid on tihti õigustanud oma vabadusvõitlust rahvuse majandusliku arengu viimisega vabamatesse tingimustesse ja kõrgemasse arengustääri, s. t. feodalismist kapitalismi. Kui see nii, väidavad Lenin ja Stalin, siis on veel rohkem õigustatud rahvuste vabadusvõitluse arendamine ja juhtimine marksistliku proletariaadi poolt, kuna viimane taotleb ja teostab kapitalismist kõrgemat eluvormi, s. t. sotsialismi. Lenin ja Stalin väitsid ühtlasi, et kapitalistlik rahvamajanduse arengustaadium pole tänapäeval mahajäänud rahvastele enam paratamatu: esirinna-maade proletariaadi toetusel võivad mahajäänud maad mööduda ja üle hüpata kapitalistlikust arenguastmest. Nende järgi ei osutu alati kodanlik natsionalism, mõnegi väikerahva poliitilise iseseisvuse taotlus tihti mitte progressiivseks, vaid reaktsiooniliseks nähtuseks, millel midagi ühist pole üldrahvuslike huvidega.

3.

Maailmasõda pani internatsionalistid raskele proovile, eraldades marksistid quasi-marksistidest. 2. internatsionaali Kopenhaageni kongressi otsuse kohaselt pidid sotsialistid parlamentides hääletama sõjakrediitide vastu, ent sõja puhkemisel hääletasid Saksa, Prantsuse, Belgia ja Inglise sotsialistid nende poolt. Proovi kannatasid välja, suutes hoiduda šovinismi-lainest, vaid enamlased. Seejuures oli Lenin kaugel leigest patsifismist. Nähes, et alanud sõja pidurdamine on võimatu, nõudis ta imperialistliku sõja muutmist kodusõjaks.

Rahvaste vabastamise loosungi all peetud sõda marksistide arvates ei parandanud olukorda. Rahvusküsimus jäi lahendamata. Sõja lõppedes muutus küll poliitiline kaart, kuid mõnede väike- ning vähemusrahvuste olukord pigem halvenes kui paranes. Rahvuslikud pinged suurenesid, antisemitism arenes julmusteni. Koloniaalrahvaste eksploateerimine on monopolistliku poliitika ja üldise kapitalismi kriisi taustal suurenenud, nagu ilmneb juba hindade-käärde kasvamisest Euroopa tööstussaaduste ja asumaade toorainete vahel. Hiinas, Indias ja Lõuna-Ameerikas jätkub talupoegade ning käsitöölise kohutav laostumine, mis teeb varsti võimatuks juurdemaksud nende arvel Euroopa tööstusele.

Vastandina Lääne-Euroopale asusid enamlased päälle oktoobri-revolutsiooni otsustavalt lahendama rahvusküsimust. Tuleb mõnda, et 20-ne

aasta kestel on oma põhimõtetest kinni peetud sajaprotsendiliselt ja et selle tulemusena on tunduvalt paranenud Nõukogude Liidu vähemus- ja väikerahvuste elatusstandard ja kultuuritase. Seega on distants viimaste elatusstandardi vahel ühelt poolt ja asumaade rahvaste ning mõnede Euroopa riikide (näit. Poola, Jugoslaavia) vähemusrhuvuste vahel teiselt poolt tublisti suurenenud.

Valgustusajastu mõtlejad, sotsialistid-utopistid, liberaalsed humanistid on palju unistanud ühiskondliku elu parandamisest. Nad lootsid seda parandada üksikisendite veenmisega, nende mõtteviisi ja hingeelu muutmisega, mõningad võib-olla ka eugeenika abil, s. t. neile oli ühiskond psühholoogiline või bioloogiline probleem — nad ei asunud selle kui erilaadse terviku juurde sotsioloogiliste meetoditega. Esmakordselt ajaloo vältel asusid ühiskonna muutmisele sotsioloogiliste meetoditega enamlased. Hingeelu, moraali, töutervishoiu asemel hakati reformima ühiskonda kui niisugust. Indiviidi asemel teotseti kollektiiviga ja marksistliku teooria archimedese-kangiga hakati korraldama ka rahvusküsimust. Loodi rahvusküsimuste rahvakomissariaat, mille juhiks oli Stalin.

1917. a. novembris deklareeriti Nõukogude valitsuse poolt kõigi Venemaa rahvaste võrdsust, suveräänsust ja enesemääramise õigust. Kindlustati rahvusvähemuste ja etnograafiliste gruppide vaba areng. Tunti, et rahvuslikud rõhumised on ohtlikud proletariaadile, kallutades laiate kihtide tähelepanu sotsiaalküsimustelt ja klassivõitluselt proletariaadi ja kodanluse „ühistele“ küsimustele, luues seega soodsa pinna petlikule „huvide harmoonia“ jutlustamisele. Kodanlikud natsionalistid üritasid kohe Ukrainas, Kaukaasias, Siberis ja mujal iseseisvate riikide loomist. Neid toetasid vähemlased, kes tundes küll mõningaid Marx'i mõttekäike, kuid mitte marksismi meetodit, ei pidanud võimalikuks hüpet sotsialismi, kuna olevat veel läbi tegemata kapitalistlik arengust. Muuseas asusid samal seisukohal ka Eesti sotsiaaldemokraadid. Marksistid taunisid piirimaade separatismi, nähes selles kas nende takerdumist feodaal-patriarhaalsesse korda või imperialistlike suurriikide vasalliks muutumist.

Tsaari-Venemaa administratiivne jaotus killustas sihilikult üksikute rahvuste maaala — „jaga ja valitse“ põhimõttel. Nii killustati eestlaste maaala Eesti- ja Liivimaaks. Praeguse autonoomse tatarite vabariigi elanikkond oli jaotatud Kaasani, Ufa, Samaara, Vjatka ja Simbirski kubermangudesse. Nõukogude valitsus püüdis luua rahvuslikult ühtlasi piirkondi. Vastavalt väikerahvaste kultuuri arenemisega on korduvalt suurendatud rahvuslik-territoriaalsete üksuste arvu: nii oli neid näiteks 1923. aastal 33, kuid 1938. aastal 51. Üldiselt on eri rahvuste autonoomia vormid äärmiselt elastsed, kohanedes rahvuste omapärale ja arengustmele.

Nõukogude korra algpäevil suur-vene šovinistid jätkasid tihti väikerahvaste ja vähemusrhuvuste üleolevat kohtlemist. Nõukogude valitsus algas karmi järjekindlusega šovinismi väljajuurimist suur-venelastest ja on viinud selle lõpuni. Seejuures ilmutati kodanlikes maades pea kujuteldamatut „internatsionaalsust“: näiteks toetas Moskva Taga-Kaspia rah-

vaste võitlust suur-vene kolonistide vastu! Ühtlasi taoteldi šovinismi väljajuurimist ka väikerahvastest. Kaklused ja veretasud Kaukaasia rahvaste keskel olevat asendunud sõbraliku koostööga.

Vana-Venemaa pärandusena tõid väikerahvad kaasa faktilise ebavõrdsuse, s. t. rida rahvaid ja vabariike, kes polnud läbinud kapitalismi ja ei evinud oma proletariaati, olles seega maha jäänud kultuuriliselt ja majanduslikult, ei suutnud seetõttu kasutada vormilist üheõiguslust ja olid seega pidurdatud arengus. Nende rahvaste faktiline ebavõrdsus johtus osaliselt tsarismi ja vene kodanluse poliitikast, kes piirimaide kolooniate eeskujul kohtlesid peamiselt toorainete baasidena, mida eksploateerisid suur-vene tööstusrajoonid. Stalin üritas suurejoonelist piirimaade abistamist — faktilise ebavõrdsuse kaotamine on 20-ne aasta kestel olnud Nõukogude valitsuse peamiseks eesmärgiks rahvuste-poliitikas. Piirimaade majanduslikku arengut soodustatakse kõigi vahenditega: raud- ja maanteed, tehaste, elektrijaamade rajamisel püütakse arvestada varem rõhutatud rahvaid. Nii tõsteti Ukraina tööstustoodang 0,8 miljardilt rublalt (1924. aastal) 14,6 miljardile rublale (1936. a.). Gruusia tööstustoodang 1936. a. ületas 1913. a. toodangu 18-ne kordselt.

Varsti pääle revolutsiooni kaotati vene keele ainuametlik seisund. Valitsusasutised ja kohtud rakendavad kohaliku rahva emakeelt. Iga Nõukogude Liidu kodanik võib igas N. Liidu nurgas ametiasutisse pöörduda oma emakeeles; asutise ülesandeks on tõlgi hankimine. Paljudele väikerahvastele loodi esmakordselt kirjakeel ja ka uus tähestik. Isegi mõnekümne-tuhandeliste väikerahvastele on loodud emakeelne kool. Pidevalt lähevad emakeelsele õpetusele üle ka kõrgemad õppeasutised. Juba 1935. aastal olid tehnikumid ja ülikoolid mordvalastel ja jakuutidel, kes tsari-ajal kuulusid ebakultuursemate rahvaste hulka. Raamatuid, ajalehti ja ajakirju ilmub kõigi N. Liidu rahvaste (üle 100) keeltes. 1936. aastal ilmus kalmõki keeles 40 raamatut ja 15 ajalehte; juudi keeles 21 ajalehte, 7 ajakirja, 405 raamatut; saksa keeles 52 ajalehte. Taga-Kaspia suva Uzbekistani maa-alal oli enne revolutsiooni 30 õpetajat, nüüd 25 000. Samas asuv Tadžikistani Nõukogude Vabariik kulutas 1934. a. rahvaharidusele 53 miljonit rubla, mis moodustas 32% üldsissetulekust. On huvitav meenutada sel puhul ka naabermaid: Iraan kulutas samal ajal haridusele 8% ja Afganistan 3%. Summa, mis kulutati Tadžikistanis rahvaharidusele, võrdub Afganistani ja Iraani üldsissetulekutele, ehkki viimastes on rahvast mitu korda rohkem. Enne revolutsiooni asusid need maad umbes võrdsel tasemel. Azerbaidžanis oli enne revolutsiooni üks kõrgem õppeasutus, nüüd 17. Azerbaidžani koolides algkoolist kuni ülikoolideni õppis 1935. a. 1,5 miljonit inimest, kuna elanikke selles vabariigis oli 2,6 miljonit. Nii kõnelevad Nõukogude Liidu allikad.

Nii on loodud kultuurid, mis on natsionaalsed vormilt ja sotsialistlikud sisult, vabad sõjatsevast natsionalismist ja soodustavad masside ühiskondlustumist. Teatavasti nägi omal ajal H. Barbusse just masside ühiskondlustumise pidurdamises Lääne-Euroopa natsionalismide suurpahet. Natsionalism, kus rahvus asetatakse kõrge- maks eesmärgiks ja müüriks, kus perekonna-tunded laiendatakse rahvus-

like mõõtudeni, kus suurest ühisest majast tehakse kindlus ja seega järelikult ka vangla — selline natsionalism on Barbusse'i seisukohalt anti-sotsiaalne. Barbusse'i, kes Lääne-Euroopas pidi taluma kõigi ideede rekvireerimist ja alistamist mõne kindla maa suuruse ideele teiste arvel, muutis sotsialismi sõbraks osaliselt just agressiivsuse puudumine N. Liidu rahvaste juures.

On nenditud, et üldiselt on Lääne-Euroopas paljude rahvusvähemuste kultuurid ja feodalismi ajast säilinud provintsiaalkultuurid täielise laostumise astmel, kuna natsioonid lihtsalt ebateadlikult denatsionaliseerivad vähemusi: üldrahvuslus moodustab mingi vaimset loomingut monopoliseeriva trusti, mis blokaadi, lämmatamise, valgustamise ja harimisega annab kindlat suunda, kontrollib ja ühtlustab. Nõukogud võitlevad tulemusrikkalt selle tendentsi vastu. Üheks huvitavamaks näiteks on Kesk-Aasias Mongoolia rahvavabariigi piiril asuva tuva rahva saatuse. Karjakasvatav tuva rändrahvas (umbes 70 000) organiseeriti N. Liidu toetusel uut laadi kodanlik-demokraatlikuks vabariigiks, kuna tema omapära ja majanduslikud eeldused polevat lubanud sotsialismi sisseseadmist. Loodi latiniseeritud tähestik, muuseumid, koolid. 20-ne aasta jooksul on tekkinud rahvuslik intelligents, euroopaliku tasemega arstid on välja tõrjunud šamaanide mustkunstid. Kui 1921. a. Tuvas oli 10 000 budhistlikku laamat ($\frac{1}{7}$ elanikkonnast), siis on neid tänapäeval 600. Vaatamata kõigele sammub rahvusliku kirjanduse ja kunsti areng tõusuteed.

Rahvuslikku sallivust N. Liidus ei saa võtta ainult poosina, vaid seda tingib ju sotsialismi üldprogramm rahvusküsimuses, mille lõppeesmärgiks on Ülemaailmne Sotsialistlikkude Vabariikide Liit. Seda ei teostata ülevõitluse väljastpoolt, vaid seda tahetakse välja kasvatada proletariaadi poolt juhitud ja reguleeritud rahvahulkade vabadusvõitlusest — rahvas ei pea selles olema mitte objektiks, vaid subjektiks. Neid põhimõtteid jälgib kominterni poliitika Hiinas, Indias ja mujal. Lenini seisukohalt iga mahajäänud maa rahvuslik liikumine võib olla vaid kodanlik-demokraatlik, kuna elanikkonna päämassi neis moodustab talupoegkond. Seepärast pidavat marksistid minema ajutises liidus asumaade ja mahajäänud maade demokraatiaga, sääljuures tingimata säilitades proletaarse liikumise iseisivsust. Seepärast toetavad marksistid näiteks Hiinas ja Indias kodanlik-natsionalistlikku vabadusvõitlust vaid seevõrra, kui see ei takista talupoegade ja ekspluateeritavate masside revolutsioonilist kasvatamist ja organiseerimist. Siin seisab põhiline erinevus 2. internatsionaali poliitikast — viimane on toetanud rõhutatud rahva natsionalistlikku kodanlust ka siis, kui on ilmne selle kodanluse koostöö valitseva rahva kodanlusega. Kirjeldataud taktika tõttu arvatakse järjest suurenevat Nõukogude Liidu mõjuvõim ja populaarsus koloniaal-rahvaste juures.

Nii lõikab marksism geograafiliste piiride rägastikku läbi sirgjoonsete sotsioloogiliste piiridega ja sunnib rahvuse animaalse-bioloogilise ja etnograafilise käsitlemise taganema sotsioloogilise ees. Eeltoodud kaalutlused ja kogemused näitavad Nõukogude Liidu otseste allikate järgi nende siirast rahvusküsimuste lahendamist ja väikerahvaste väarikat kohtlemist.

M. Laosson

KAS SEADUSANDLUSE KRIIS?

„Teaduses ja tehnikas on areng viimase 150 aasta jooksul palju kiirem olnud kui kitsamal vaimsel ja ühiskondlikul alal. Seetõttu näeme praegu suurt vastuolu tehniliste ja majanduslike võimaluste ja ühiskondlik-riikliku struktuuri kaudu teostatavate reaalkõimaluste vahel. Inimestel on käes tänapäeva kõrgele arenenud tehnilised ja majanduslikud abinõud, palju kasulikke teadmisi, kuid nad ei saa neid kuigi tõhusalt rakendada, sest praegune ühiskondlik struktuur ja kogu inimeste elukorraldus on liiga primitiivne ja arenematu, vastates 19. sajandi ühiskondlikule ja majanduse tasemele, nende suurte ülesannete ja võimaluste jaoks, mis teda ootavad.”

See ei ole tsitaat, vaid paljude sisult täiesti kattuvate tsitaatide lühike kokkuvõte.

Arvan, et seda võib lugeda tänapäeval üldiselt tunnustatud tõeks, sest seda on omaks võtnud intelligentid isikud täiesti erinevatest leeridest — mis puutub ühiskondlikesse küsimusisse. Nad kõik on selles diagnoosis ühel arvamusel. Asjaolu, et kommunistid ja fašistid seda on eriti kõvasti öelnud, ei tarvitse meid šokeerida.

Kuid niisama üldiselt kui arvamused ühtuvad diagnoosi suhtes, erinevad nad täiesti rakendatava teraapia suhtes. See on hoopis üldisemalt teada kui diagnoosi ühtivus, kuid ta on tuleviku arengu seisukohalt vähem tähtis kui see. Igal pool peetakse selle nähtuse tekitajaks hoopis erinevaid aamu tuttavaid batsille: juute, kapitaliste, värvilisi, valgeid, rahandust, uskumatust ja patust elu, inimeste rumalust, kurjust jne. Sellele vastavalt muidugi soovitatatakse ka erinevaid teraapiaid.

Imelikul kombel on alles vähesed loogiliselt mõtlejad otsusele tulnud, et meil on siin vist tegemist senitundmatu haigusega, mis haiguspildis küll meenutab ühte ja teist tuntud haigust, kuid mille tekitajat alles tulevat veel kindlaks teha. Seni tulevat piirduda ettevaatlikult ajutiste abinõudega, mis osaliselt vähemalt kindlasti mõjuvad parandavalt, haiguse käiku leevendavalt. Need vähesed leidub peamiselt Lääne-Euroopas ja Ameerikas, kus nad siiski mitte ei paista olevat „hüüdjad hääled kõrves“, vaid mõnel maal üsna mõjukadki avaliku arvamise kujunemisel. Moodne sotsioloogia on praegu paremal teel nii batsillide leidmise kui teraapia väljatöötamise alal.

Elame praegu suurte murrangute ajal kõigil elualadel. On arusaadav, et massid ja neis juurduvad igasugused (osalt isegi „teaduslikud“ nagu „Christian Science“, natsism, jne.) liikumised reageerivad elavalt oma asjatundmatuse ja temperamendi kohaselt. See on arusaadav, kuid ohtlik ühiskonna arengu seisukohalt. Kuid palju ohtlikum ja vähem arusaadav on vaimse eliidi vähene huvi kaasaja ühiskondlike probleemide vastu. Ja katastrofaalne ning skandaalne (nende vaimsete omaduste suhtes) on juristide vähene huvi, sest nemad on need, kes hariduse ja ameti poolest on kutsutud ühiskonna eluküsimusi lahendama ja ühiskonda juhtima.

Kuhu on kadunud see loov elaan, see analüütiline vaim ja võime uuteks kontseptsioonideks, mis iseloomustas seadusandlust demokraatia noorusajal nii Euroopas kui Ameerikas? Ühelt poolt näeme üsna levinult vaimu küündimatusest tulenevat vaimuvaest vana ehituse lappimist ja parandamist kuni loogi-

liste vastuoksuste loomiseni — nii demokraatlikes kui ka autoritaarseis mais. Teiselt poolt on muutunud rahvusvaheliseks heaks tooniks katsuda „lahendada“ probleeme dogmaatilisel, selle asemel, et neid enne uurida, ja siis alles tõelikku, asjalikku lahendust organiseerida. Väga õpetlik on selles suhtes võrrelda suurt Prantsuse revolutsiooni Vene omaga. Kui Prantsuse revolutsioonis võime tähele panna võrreldamatut loova vaimu eruptiivset esilepurskamist kõigil elualadel, mis seadusandluse poolt uuteks normideks muudetuna löi tänapäeva maailmale ta praegugi täies ulatuses kehtivad alused, näeme Vene revolutsioonis vaid teatud katset kogu elu painutada ühe dogmaatilise teooria alla. Kui Prantsuse revolutsioon lahendas paljusid probleeme täiesti uudsel ilma igasuguse ideoloogilise eeltöota (näit. moodsa sõjaväe loomine üldise väeteenistuse alusel), olid venelased niivõrd kinni ideoloogilistes eelarvamustes, et ainuke tähtsam kõrvalekaldumine teoreetilise õpetuse teostamisel, „NEP“-i poliitika, oli vaid ajutiseks hädakorralduseks. Prantsuse revolutsioon löi kümne aastaga olemuselt täiesti uue enneolematu dünaamilise arenemisvõimelise ühiskonnatüübi, mis vallutas kogu maailma ja on praegugi elujõus — Vene revolutsioon löi uue enneolematu, staatilise ühiskonna, mis alles nüüd, 20 aastat pärast revolutsiooni algust näitab esimesi arengu nähtusi (Stahhanov, patriotism, viisakus, ajaloo ja abielu taasümberhindamine jne.).

Samasugust loova vaimu puudumist näeme ka Itaalia ja Saksa „revolutsioonides“. Kuigi mõlemal maal söimatakse liberaalse demokraatia majandus- ja riigikorda iganenuks ja fašismi — resp. natsismi olemusega vastuolus olevaks, ei ole seda ometi asendatud mitte mingisuguse muu korraga. Seda lapi- takse ja parandatakse (osalt täpselt samadest puudulikuks osutunud kohtadest nagu demokraatlikeski mais!), otse virtuooslikult katsudes teda kohandada oma tarbeile, püüdes sealjuures, tihti toonitatultki alal hoida ta peamisi põhimõtteid vähemalt fassaadis („valimised“, mõned vabadused etc.), teades, et ei ole paremat asemele panna. Eriti sakslased teevad seda üsna osavalt, kuigi ehtanglosaksi empirismiga. Kannatajaks on muidugi süsteemi sisuline ühtlus, millist kõigi uute ideoloogide kinnituste peale vaatamata ei ole üldse olemas. Kuid seda ei ole vajagi; seda teavad ka sakslased ise väga hästi, on nad ju täiesti teadlikult hakanud asju lahendama hoopis teisest otsast. Maha salates oma sotsialistliku ühiskonna ja majandusõpetuse (kuulsad 25 partei program- mipunkti, mida ammu enam kusagil ei mainita, kus muuseas on nõutud suur- tööstuse ja panganduse riigistamist suurmaaomanduse ning „kapitaliorjuse“ kao- tamist!), mille järgi oleks teoreetiliselt võinud asuda uue-süsteemilise ühis- konna loomisele, nad loobusid üldse ühiskonna struktuuri reformist, pannes kogu võimu riigis eksekutiivile, mis kasuaalse ja empiriilise käsitlusega pidi paremini probleemidega toime tulema kui võimetuks osutunud seadusandlus. Niisugune võimukontsentratsioon seab ühiskondliku arengu kontinuiteedi häda- ohtu. Edaspidist kontinuiteeti saab muidugi kindlustada ainult veel diktatuu- riga, ja legaalsete sisuliste lahenduste asemele asuvad tihti eksekutiivsed otsu- sed ideoloogilise fassaadi päästmiseks. Kuid need on nähtused, mis paratama- tult seoses sellise poliitilise süsteemiga, ja nad ei huvita meid praegu sellistena.

Mis meid aga peaks huvitama, on asjaolu, et ka demokraatlikes mais kasvab tendents hakata lahendama ühiskondlikke probleeme ja raskusi „teisest otsast”. Seda ei tehta küll veel süstemaatiliselt ja üldiselt vabandatakse seda „erakorraliste aegade” nõuetega, kuid see ei muuda ikkagi tõsiasi, et seadusandlus on ka mitmetes demokraatlikes mais võimetuks muutunud, loovutades ühiskonna juhtimise täiesti eksekutiivile. See on veel kuidagi arusaadav, kui see käib tavalise jooksva vähemtähtsa seadusandluse kohta. Kuid viimastel aastatel on eksekutiivne võim mitmel demokraatlikul maal toime tulnud niisuguse paradoksiga, mida möödunud sajandist tuntakse „oktroajeeritud konstitutsiooni” nime all. Bioloogias see vastaks umbes kana väljahaudumisele muna poolt ja oleks üsna võimatu. Sotsioloogias on see aga üsna võimalik, kuigi saja aasta eest niisuguseid paradokse peeti skandaalseiks ja surnult sündinuks — mis nad ka tegelikult olid — seda isegi niisuguses autokraatse eksekutiivi ülemvõimuga harjunud riigis, nagu seda oli Preisi.

Iseloomustav on asjaolu, et neid nähtusi näeme hoopis teravamalt noortes demokraatliku põhiseadusega riiges esinevat kui vanades Lääne- ja Põhja-Euroopa demokraatlates. See annab meile põhjust loota, et asjad demokraatiaga siiski veel nii halvad ei olegi ja et suur osa praegu demokraatiale süüks pandavaid nähtusi ei põhjene demokraatia ebaotstarbekusel riigivormina, vaid ennem selle ebaotstarbekal rakendamisel teatavais mais.

Üsna huvitav on ka tähele panna, kuidas vanades demokraatlates probleemidele lähenetakse üldiselt hoopis vähem dogmaatilise suhtumisega (lahendades neid tihti üsna uudselt), kui uutes demokraatlates. Kuid ka seal ollakse veel kaugel sellest suhtumisest probleemidesse, mida vajab praegune murranguaeg. Selle asemel, et põhilisimaist ühiskonna alustest ja probleemidest lähtudes katsuda leida uusi vorme ja lahendusi tänapäeva oludele vastavalt, muutes vajaduse korral praegusi ühiskondlikke ja majanduslikke vorme — nagu seda tegid ka liberalismi isad ise omal ajal — riputakse otse naiivse hardumusega vanade sajaviiekümneaastaste teeside ja vormide küljes, nägemata, et need küll sobisid tolle aja ühiskonnale, kuid mitte tänapäeva hoopis teiseilmelises olustikus. Eriti paistab see silma majanduse alal.

Kui Adam Smith praegu elaks, oleks ta melle andnud hoopis teiseilmelise pildi „rahvaste rikkuse” kohta, kui ta seda andis aastal 1776 ilmunud raamatus „The Wealth of Nations”, sest ta oli realist ja väga hea analüütilise võimega vaateja, millised omadused kahjuks puuduvad enamikul tänapäeva liberalismi ideoloogidel.

Ei taha kuidagi vähendada Smith'i tähtsust ega ta õpetuste väärtust, vaid ainult rõhutada asjaolu, et ta lähtus oma õpetuses oma aegseist oludest, arvestades neid nähtusi ja tendentse, mis tol ajal juba ilmsesid majanduselus. Sest ajast saadik on ühiskond ja majanduselu ikkagi mõnevõrra muutunud, ja suuremat osa tänapäeva põlevamaid probleeme ei tundnud Adam Smith nime järelegi. Ükski arst või sõjaväelane ei hakkaks soovitama 18. sajandi arstimis- või sõjapidamisteooriaid ja -viise, kuid mõned

majandusteadlased soovivad siiski üsna naiivselt 18. sajandi õpetusi tänapäevaseks tarvitamiseks, kuigi majanduselu on vist neist kolmest alast kõige rohkem oma ilmet muutnud.

Peale selle ei tohi unustada, et liberalismi sünniajast ei lahuta meid mitte ainult tohutu ajaline distant, vaid et selle sünnikohaks oli puritaanne Šotimaa ja ta sünnitajaks ja populariseerijaks šotlased Adam Smith, Mc Culloch jt. Iga inimene, kes ajakirjanduse naljanurki loeb, teab aga ju, et šotlasi lahutab muist eurooplasist ka tohutu distant maj.-psühholoogilisel alal! „Homo oeconomicuse“ oletusele rajatud majandusteooria võis küll õige olla šotimaal, sest homo oeconomicus oli ju tegelikult šoti rahvus-ideaal, kuid ta oli seda juba hoopis vähem Inglismaal, kus rahvuslikeks ideaalideks olid džentlmen¹⁾ ja veel vähem oli ta seda muidugi muis Euroopa mais, kus olid selleks hoopis erinevat laadi figuurid, nagu Don Quichotte, Don Juan, Cavalier, sõdur, rantjee jne.

Kuid praegust populaar-liberalistlikku majandusideoloogiat lahutab Adam Smithi-aegsest veel suur erinevus praktilises suhtumises tegelikku majandusellu, ja majandusliku vabaduse mõiste erinev interpretatsioon. Tegelikult paistab, et liberalistlik majandusideoloogia on tänapäeval niipalju kui ta mitte otse teduslik ei ole, täiesti mõnede eramajandusringkondade juhtida. Selle tõttu on ta tihti äärmiselt demagoogilise ilmega. Võtame näitena ühe küsimuse, mis meil mitmel puhul on avalikus arvamises üsna aktuaalseks muutunud. See on riigi „sekkumine“ majandusellu. Meil on eramajanduse ringkonnad seda mitmel pool ja mitmel puhul üsna karedalt hukka mõistnud, väites, et riik peaks majandusalal jätma initsiatiivi täiesti eramajandusele ja võimalikult vähe vahele segama majandusellu, sest see käivat vastu liberaalse majandussüsteemi põhimõtetele. Niisugune argumentatsioon on täiesti demagoogiline.

Meie kodumaised eramajanduse ringkonnad, kes kaitsevad omi monopolistlike positsioone riigis igasuguse vahelesegamise vastu „liberaalse majanduskorra“ kaitmise nimel, oleksid vist üllatunud, kui nad kuuleksid, et liberalism saja aasta eest oli teadlikum ohtudest, mida liberalistlikule majandussüsteemile tähendavad suured aktsiaseltsid. Liberalismi isad olid teadlikud vastuolust liberalismi individualistlikul vabal võistlusel põhjeneva teooria ja suurtele aktsiaseltsidele omase monopolistlike sihte taotleva praktika vahel. See vastuolu on muutnud tänapäeva liberalismi ideoloogia, mis tahab kaitsta korraga „hunte ja lambaid“ riigi „sekkumise“ vastu, tihti demagoogiliseks. 18. sajandil oli Inglismaal isegi keelatud (1725. a. seadusega) aktsiaseltside asutamine. Seda keeldu pooldasid nii poliitikud kui majandusmehed ning ka tuntu-

1) Teame, kuidas Inglismaalgi oli tugev opositsioon mitte niivõrd selle majandusliku külje kui selle ühiskondlik-moraalse külje vastu. Nii näit. hurjutab William Cobbett oma kuulsates reisukirjades „Rural Rides“ pidevalt temale pärisinglasena üsna ebasümpaatseid „Scottish „feelosofers“ and moralists“, kes olevat kaassüüdlased töötava rahva viletsuses. Seda nad ka olid, sest sotsiaalseadusandlusele ei pööranud klassiline liberalism mingit tähelepanu.

mad majandusteoreetikud nagu Adam Smith ja McCulloch. Vähesed olemasolevad seltsingud nagu „Bank of England“ ja „East India Company“ omasid teelikult avalikuõiguslikku iseloomu. Alles 1825. a. kaotati aktsiaseltside asutamise keeld. Uute aktsiaseltside asutamine oli võimalik vaid igakordse Parlamendi poolt antud seadusega ja nad said sellega samuti avalikuõigusliku iseloomu, seda enam, et nad enamasti olid nn. „public utility“ ettevõtted. (Gaasivabrikud, veevärgid, raudteeseltsid, kanaliseltsid jne.). Kuid alles 1855. aastal anti vabadus asutada piiratud vastutusega seltsinguid ka kõigil teistel aladel väljaspool transpordi ja „public utility“ sfääre.

Liberalistlik majandussüsteem sündis omal ajal reaktsioonina merkantilismiaegsele kõikehaaravale riigi reglamentatsioonile. Sellepärast on ka loomulik, et liberalistlikud teoreetikud toonitavad alati „vabaduse“ vajadust majanduse arengule. Tolleaegses alles mittevabas õhustikus oli see muidugi õigustatud ja loomulik, kuid tänapäeval just seda sama teha — on õieti kah üsna loomulik, kui arvestada tänapäeva liberalismi „ideoloogide“ vähest võimet originaalseks mõtlemiseks. Kuid sisuliselt on niisugune talitamine täiesti demagoogiline. Sest vana liberalism ei nõudnud mitte majanduselule „vabadust“ kõigeks, vaid ta nõudis üht teatavat vabadust, nimelt majanduselu vabastamist riiklike reglementeerimiste alt, see on riikliku „sekkumise“ ühe erilise vormi kaotamist.

Oluline vahe merkantilismi ja liberaalse majandussüsteemi vahel ei olnud mitte riigi „sekkumise“ eitamine viimase poolt, vaid nõue seda teostada teisel teel: majandus-seadusandluse kaudu, merkantilismi eksekutiivvõimu poolt antud määruste asemel. Selles ongi liberalistliku majanduskorra olemus, mitte aga mingisuguse „täieliku vabaduse“ nõutamises majandusele. Kahjuks ei näi seda paljud neist teadvat, kes ise endid nimetavad liberaalse majanduskorra pooldajaks.

Liberalistliku majandus-poliitika siht ei erinenud ju eriti oluliselt merkantilistlikust: mõlemate sihiks oli edendada oma maa rahvamajandust ja tõsta üldist „rahva rikkust“. Ainult vahendid olid erinevad: merkantilism, absolutismi majandusvormina, lähtudes veendumusest, et inimesed olemuselt on patused, laisad ja rumalad, tarvitas nende juhtimisel abinõudena sundtööd ja tootmise ning kaubanduse reglamenteerimist üksikasjadeni. Oldi arvamusel, et „alamad“ ise ei oska teostada majandusalal omaenese vähese mõistusega küllalt tagajärjekalt.

Liberalism, lähtudes veendumusest, et inimesed on olemuselt heatahtlikud, püüdlid ja intelligentsed, püüdis nalle võimalikult suurt vabadust jätta. Arvati, et „kodanikud“ ise leiavad endile kohaseid teotsemisalaseid ning oskavad ise kõige paremini oma majanduslikku tööd korraldada.

Liberalism juhtis rahvamajandust peamiselt majanduselule heade teotsemistingimuste ja eelduste loomisega, nagu seda on üldised kodaniku õigused ja vabadused, valjult õiguslik kord, otstarbekate majandusõiguslike normide kehtimapanek ja nende täitmist valvavate instantside loomine, mõõtu tude ja rahasüsteemide ühtlustamine või taasloomine jne. Liberalism ei pooldanud kasuaalset majanduselu juhti-

mist, vaid eelistas generaalseid, ning see juhtimisviis oli oma tulemustes üllatavalt tulemusrikas. Riik lõi aluse majanduselule, millel see võis areneda — mitte täiesti „vabalt“, vaid vabana riigi kasuaalsest sekkumisest üksikasjadesse.

Kogu liberaalmajanduslik süsteem põhjeneb ju täiesti ausa vaba-võistluse mõistel, mille loomine aga on ju täiesti riigi majandusliku sekkumise tulemus. Üldiselt tuli hiliskapitalistlike majandusnähtuste tekkimiseni liberaalne majanduskord üsna hästi toime vaba võistluse pealesundimisega eramajandusele ja sellest olenevalt see funktsioneeris ka korralikult. Kuid alates möödunud sajandi teise poolega, hakkas seoses majandusliku struktuuri muutusega see võistlus, millel kogu majanduskord põhjenes, kaduma. Suurete võitluse üha tugevama arenemisega kaasnunud monopolistlikud turuvaldamis-püüded muutsid võistluse varsti fiktsiooniks.

Liberalism oli nõudnud ja andnud majanduselule vabadust vabaks võistluseks, nüüd kus eramajandus sellest ausa võistluse mängureeglist ei hoolinud, oleks muidugi loomulik olnud, kui riik jälle osa sellest teatavaks otstarbeks antud vabadusest oleks tagasi võtnud. See sündis ka enamikus mais, kuid imelikul kombel hakati sellele liberalismi nimel kõvasti vastu vaidlema! Liberalism oli andnud üldsuse huvides eramajandusele (= ettevõtjatele) vabaduse majandusalal teotsemiseks. Nüüd kus majandus oli teisiti arenenud, kuid seda olid liberalismi isad ette näinud, ja suured ettevõtted muutusid tihti ohtlikuks üldsuse huvidele, oli loomulik, et riik pidi jälle vahele segama, et teisel teel taas jalule seada liberaalse majanduskorra mehhanismi, mis vaba võistluse kadumisega ei funktsioneerinud enam korralikult.

Seda võis teha kahel teel: katsuda alal hoida vaba võistlust ja sellega ka majandusliku vabadust vaba võistluse ja seaduse raamides, või aga leppida paratamatuks peetud monopoloidsete hiigeettevõtetega ja loobudes nende eneste poolt „nahka pandud“ majandusliku vabaduse restaureerimisest, takistada neid oma monopolipositsioone kasutamast üldsusele kahjulikul viisil. Esimest teed kasutati peamiselt anglo-saksi maades. Tuttav on trustivastane seadusandlus Ühendriigis, ja kuulus Ameerika liberaalne publitsist Walter Lippmann oma raamatus „The Good Society“ toonitab korduvalt, et kontsentratsioon majandusalal pole mitte tingitud tehnilistest nähtustest, vaid on seadusandluse saamatuse vili, ja riik peaks kõigi abinõudega selle nähtuse vastu võitlema ja vaba võistluse jälle jalule seadma. Euroopas on üldiselt käidud teist teed. Majandusliku võimu kontsentratsioon kitsaste ringkondade kätte on välja kutsunud majanduse allutamise otsesele riiklikule juhtimisele, sest riik ei tohi sallida mingeid teisi võime enda kõrval. Ei ühel ega teisel juhul ei või me rääkida liberaalse majanduskorra hävitamisest ega karilejooksmisest, sest mõlemal juhul on meil vaid tegemist küll hilinenud, kuid loogilise korrektiiviga tegemisega.

Ainus, mida võib ette heita riigi sekkumisele, on see, et ta oli harilikult kasuaalne. Ja siin oleme jälle pealkirja juures tagasi. Seadusandlus oli nii kaua pime ja kurt majanduselus toimunud struktuuri muutuse suhtes, kuni tekkisid tõsised raskused majandusalal, millede kõrvaldamiseks eksekutiiv-võim oli sunnitud tarvitusele võtma otsekohesed abinõusid. Seadusandlus seisab praegu suure ülesande ees asendada senist ai-

nuit vabale võistlusele rajatud majandusõigust nii-
sugusega, mis vastab praegusele tegelikule majan-
dusstruktuurile, milles vaba võistlus on suuresti oma
tähtsust kaotanud, ja lubaks majandust juhtida ge-
neraalselt, asendades mõjus endiste aegade vaba
võistlust.

Riiklikult juhitud majandus on praegu ainuvõimalikuks la-
henduseks, mis ka igal pool on tarvitusele võetud, kuigi teoreetiliselt alles üksik-
asjalikumalt viimistlematuna. Ka minevikus on alati majandust juhitud riigi
poolt lähtudes mitteökonomilistest sihtidest. Liberalismi siht, „rahva“ rikkuse
ja heaolu tõstmine on samavõrra mitteökonomiline kui fašistide siht, „rahvus-
terviku“ tugevdamine. Majandusel endal ei ole ju mingit omaette sihti, mida
võiks võtta aluseks majandusnähtuste väärtustamisel. Sihi annavad sellele alles
ühiskondlikud veendumused ja õpetused. Seepärast on ka absurdne kõnelda
majanduse autonoomiast, millesse riik ei tohtivat segada, sest nii majandus kui
selle osaline „autonoomia“ on riigi „sekkumise“ läbi ellu kutsutud. See on
sama kui kõnelda põllumajanduse autonoomiast, millesse põllumees ei tohtivat
ennast segada. Tegelikult ei mõtlegi ju majanduselu „kaitsjad“ kaitsta mingit
põhimõttelikkku majandussfääri autonoomsust, vaid seda kaasaegset konkreet-
set liberaalmajanduslikku süsteemi, mis oma praeguses vastuoluliseks muutun-
nud vormis kindlustab neile endile neid majanduslikke positsioone, mille kait-
seks nad tegelikult väljas on, kui nad kõnelevad „majanduselu“ kaitsmisest riigi
„sekkumise“ vastu.

Küsimus on vaid selles, kes ja mis abinõudega peaks majandust
juhtima. Inglismaal ja Ühendriiges juhitakse majandust peamiselt kaudselt
sotsiaal-, maksu-, krediidi-, ja vääringupoliitika kaudu, jättes alale liberaalsele
majanduskorrale omase turu- ja hinnamehhanismi. Saksamaal on selle kõrval
ülitähtris koht veel otsesel hindade, turu ja muude majanduselu avalduste
mõjutamisel.

Selleks on väga huvitavad ja hästi läbimõeldud võtted Saksamaal taritu-
sel (Marktordnung, Kontenplan jt. abinõud), kus majandusellu sekkumine ei ole
sugugi nii meelevaldne kui tihti arvatakse. Seal me näeme, kuigi eksekutiivi
antuna, üsna originaalset majandusseadusandlust, mis mõnes osas arvatavasti
leiab järeletegemist teistegi maade poolt. Nii on seal näiteks esimest korda
mitte lähtunud vaba võistluse fiktsioonist turul, vaid on lähtudes tegelikkusest
fikseeritud rida võimalikku erisugust turuolukorda, mis võivad esineda, ja tege-
likult esinevadki mitmesuguste hüviste alal. Sellele vastavalt on siis
seaduslikult fikseeritud ka erisuguseid generaalseid sekkumisviise, mis on mõel-
dud sellistena, et nad korrigeeriksid vaba võistluse puudumist või puudulikkku
funktsioneerimist.

Kuid üsna julgeid ja originaalseid ideid näeme ka eriti Ameerikas ja Ing-
lismaal. Nii on näiteks Inglismaal vanameelne parlamendiliige Harold Mac-
Millan esinenud huvitavate kavadega majanduse rekonstrueerimiseks, mis on
leidnud suurt tähelepanu ja pooldamist kogu avalikkuses. Tähelepanuvääriv
ja Inglismaale iseloomustav on see, et vanameelsete partei liige võib

soovitada majanduse osalist sotsialiseerimist²⁾ (mis mõnel alal läheb kaugemale Inglise sotsialistide nõudeist), ilma et keegi selles näeks oma partei reetmist või et temale seda pahaks pannakse partei poolt.

Küsimus ei ole selles, kas vabamajandus või plaanimajandus, vaid küsimus on selles, kas suudetakse leida praegusele majandussüsteemile vastavat seaduslikku korraldust, mis arvestades tegelikke olukordi reguleeriks majanduselu generaalset üldsuse huvides, või ei suudeta seda mitte, ja jäetakse eksekutiivile vabavoli kasuajaliseks sekkumiseks majandusellu, nagu see oli kombeks merkantilismi ajastul.

Praegu on tarvis just realistlikumat suhtumist majandusellu, mitte aga diskussiooni dogmaatilisel pinnal.

Teine probleem, millega sama palju demagoogiat tehakse kui „vaba- või plaanimajanduse“ valesti asetatud küsimusega, on eraomanduse küsimus. Ka siin on lahendus samasugune, mitte kas eraomandus või ühiskonnajandus, vaid eraomandus ja ühiskonna omandus (ühiskonnaomandi all mõtlen siin kõiki mitte-kasutaotleva ilmega korporatiivettevõtteid, ka ühistegelikke ja kogukondlikke). Neil mõlemal on omaad suured ülesanded täita, ja nende mõlema parilleelne olemisolu on ühiskonnale vaid kasuks.

Seadusandluse võõrdumist kaasaja ühiskondlikust elust näeme kõigil aladel, mitte ainult majanduse alal. Igal pool lokkab hüpertroofiline tükitöö seaduste ja määruste angroo fabritseerimises, kuid paistab valusalt silma suurte joonte puudumine, ühiskonna struktuuri muutuse mittenägemine ja sügavamatest probleemidest möödaminemine.

Võtame näitena veel meil aktuaalseist küsimusist ühe sotsiaalalast: rahva juurdekasvu probleemi. On absurdne, kuid tüüpiline, et kuigi riik ametlikult peab vajalikuks võimalikult suurt rahva juurdekasvu, ometi mitte midagi ei tehta selleks. Tegelikult on ju teada, et laste arv on esimeses järjekorras ikkagi majanduslik küsimus — ei taheta sellepärast lapsi (või rohkem ikkagi), et tänapäeval lapsed on raskeks majanduslikuks koormaks. See nähtus on täiesti loomulik ja on mõttetu tulla siin moraaliga hurjutama. Siin võib aidata vaid selle koorma kergendamine. Kuid mida näeme tegelikult? Lastevanemad koormatakse riigi poolt veel lisamaksudega, nagu seda on sisuliselt koolirahad! Need väikesed soodustused, mis lastega abielupaaridele tehakse, ei kaalu ilalgi üles neid majanduslikke ohvreid, mida vanemad võtavad enestele lastekasvatamisega. Kui riik juba tunnustab laste arvu tõstmist riiklikult soovitavaks, siis tehku ka sellest järeldusi: võtku lastekasvatuse kulud vanematelt täies ulatuses riigi kanda. See nõue tundub meile vahest võõrana, kuid Lääne-Euroopas ollakse sellega tuttav, ja peetakse seda põhimõtteliselt õigustatuks, kuid nii kulukaks, et seda praegu

²⁾ Harold MacMillan, „Reconstruction“, A Plea for a National Policy, MacMillan, London, 1933; „The Middle Way“, A Study of the Problem of Economic and Social Progress in a Free and Democratic Society, MacMillan, London 1938.

alles osaliselt saab teostada. Nii on näiteks Šveitsis kõik koolid (ja ka kooli-
raamatud ning muud õppeabinõud) maksuta, Inglismaal antakse tasuta üle riigi
kõigile koolilastele piima, paljudes riikides korraldatakse riigi poolt maksuta
suvitamisvõimalusi lastele jne.

Ehk võtame poliitilisel alal keerulise küsimuse demokraatlikest õigusist,
eriti sõna- ja trükivabadus. Paistab õige olevat ütlus, et noortes demokraa-
tiates ei osatud mõõtu pidada nendega, et kriitika muutus liiga tihti ässituseks
ja laimamiseks. Kuid kes siis selles süüdi on? Kõige rohkem vist seadus-
andluse saamatus! On täiesti vale otsida süüd vaid nende maade madalamas
kultuuriastmes, sest see on vaid üks põhjusi. Unustatakse, et Inglismaal
mitte ainult „fair play” ei hoi aavalikku poliitilist poleemikat süüdsuse piirides,
vaid ka üks hoopis reaalsem ja mõjukam vahend: kuulus inglise „Law of Libel”.
On kindel, et poliitiline võitlus noortes demokraatiates ei oleks iialgi nii kaht-
laste meetodite kasutamiseni laskunud, kui neis maades oleks olemas olnud nii-
võrd valjud, mõjukad seadused laimu vastu, kui seda on Inglise oma! Õigete,
küllalt karmide seaduste õigel ajal maksmapanemine oleks vist mõnegi riigi
demokraatliku korra päästnud. Seadusandluse saamatuse tõttu läks initsiatiiv
ka sel alal eksekutiivi kätte, poliitilisele teostamisele ja eksekutiiv teeb nüüd
selle töö, mida oleks pidanud seadused ja kohtud tegema. Tähelepanuvääriv on
siin jällegi, et mitmetes vanades demokraatiates on inglise eeskujule järgitud ja
laimu kohta käivaid seadusi karmimaks muudetud — enamasti just toonitatult
demokraatliku korra kaitseks, mis näitab, kuivõrd tähtsaks neid peetakse.

Kuid teiselt poolt väidetakse, et noortes demokraatiates oli opositsioonil
hoopis rohkem põhjust poliitilise juhtkonna rängaks arvustamiseks, sest kor-
ruptsioon juhtivais ringkonnas olevat seal hoopis suurem olnud kui Lääne-
Euroopas. Arvatavasti on ka see õige, kuid ka selle vastu on seadusandlikud
korraldused kõige tõhusamad. Inglismaal pandi juba möödunud sajandi teise
poolde alguses alus „Civil Service” süsteemile, mis seni on hiilgavalt funktsio-
neerinud. Prantsusmaal näeme samasugust neutraalset, hästi töötavat ava-
liku teenistuse süsteemi, kuid üheski noortest demokraatiatest ei omanud sea-
dusandlus nii laia silmaringi ja teravat pilku ühiskondlikes küsimusis, et sama-
suguseid seadusi oleks välja töötatud ja kehtestatud.³⁾

Noortes demokraatiates toimunud nähtuste puhul rääkida demokraatia
karilejooksmisest on idiootsus. Samuti aga ei ole õige väide, et need rahvad
olevat demokraatia jaoks liiga madalal kultuuritasemel olnud. Õige on, et
nende rahvaste seadusandlus ei olnud oma ülesan-
n e t e k õ r g u s e l. Ning ka seda ei tohiks karedalt hukka mõista, sest seadus-
andlusele oli noortes demokraatiates palju suuremaid ülesandeid lahendada kui
vanades demokraatiates. Noored Ida-Euroopa demokraatiad elasid korraka üle

³⁾ Tuletatagu siin meelde, et meil omal ajal prof. A. T. Kliimann
avaldas üsna viimistletud ettepanekuid oludekohase riigiteenistus-
seaduse väljatöötamiseks ja kehtestamiseks, kuid mis seni on meie seadus-
andluse poolt kahjuks jäänud tähele panemata. Toim.

kaks rasket katsumist: autokraatlik-feodaalse põllumajandusliku ühiskonna transformatsiooni moodsaks liberaal-demokraatlikuks tööstuslikuks, ja teiselt poolt kaasaegse liberaal-demokraatliku korra kriisi. Esimene, mis oli neis maades juba teatava määrani teoreetiliselt ette valmistatud ja mille probleemidega oldi tuttav, lahendati üldiselt täitsa hästi (meil maareform ja rahvamajanduse ning kultuurielu ülesehitamine). Kuid teise probleemiga ei saanud enam hästi hakkama, ja see on arusaadav, kuna isegi vanades demokraatias ei ole seda veel lahendatud, rääkimata demokraatia katastroofist Saksas ja Itaalias, kus ikkagi juba oldi tuttav demokraatia probleemidega.

Praegu on kõik demokraatlikud riigid, kus tunnustatakse usku inimese headusse ja arukusse, suure ülesande ees uuesti lahendada kõiki ühiskondlikke probleeme niisuguselt, et riik muudab iseennast reguleerivaks revolutsioonideta arenemisvõimeliseks ühiskonnaks, mis oleks juhitav selleks kvalifitseeritute, mitte aga demagoogide poolt, ja tagaks kõigile oma liikmeile kõiki inimõigusi ja kodanikuvabadusi, nagu seda nõuti juba 150 aasta eest, ja kindlustaks kõigile „inimväärse elamise“ võimalusi (missugune nõue esines ka Eesti Vabariigi esimeses põhiseaduses).

On viimne aeg, et lähtutakse jälle põhilistest ühiskondlikest väärtusist ja nõuetest, ja luuakse uus süntees praegusaja võimaluste ja igaveste väärtuste vahel. Tänapäeval on ühiskond hoopis teiste probleemidega, hoopis teiste võimalustega kui 100 aasta eest. Iga inim põlv peab lahendama oma aja probleeme, mitte aga rippuma mineviku varjude küljes.

Ja on vaja, et see uus süntees leitakse võimalikult pea, sest muidu jäädakse poliitilisest konkurentsist maha, kes juba ütleb end uue ja veel ainuõige sünteesi leidnud olevat, pakkudes seda teistelegi suure reklaamiga — ja sundides seda teistele võimuga kui selleks aga soodsat juhust leidub.

Demokraadid on arvamusel, et kõik need uued nii kõvasti propageeritavad autoritaarsed sünteesid ei ole sisuliselt lahendused, vaid ajutised võimalused, mis ei või kaua kesta sellistena, sest nad teevad ühiskonna staatiliseks, arenemisvõimetuks. Nad peavad kas arengu teel muutuma, või tuleb neid revolutsiooni teel muuta.

Demokraatide arvates ei ole olemas ühtegi absoluutselt õiget ühiskonna organisatsiooni vormi ja sellepärast olevat ühiskonna rahuliku ja pideva arengu seisukohalt tähtis ühiskonnale niisuguse dünaamilise iseennast reguleeriva ja arendava organisatsiooni vormi andmine, mis lubab tal rahulikult areneda, et sammu pidada muudel aladel toimuva arenguga.

Kuid niisugused arvamused kohustavad ka parema lahenduse leidmiseks. Niisugune aga peab põhjenema nagu liberaal-demokraatiagi seadusandluse efektiivsusel, mitte aga eksekutiivi kõikvõimsusel, ehk lihtsamalt öeldud tänapäeva keeletava kohaselt — see uus parem lahendus peab olema demokraatlik.

V.

ILMAR TÖNISSON †

Ootamatu ja raske kaotus tema vanematele ning omastele, lähematele sõpradele ning kaastöölistele, eesti vabameelsele akadeemilisele haritlaskonnale ja lõpuks kogu eesti rahvale, eesti riigile, eesti teadusele, eesti kultuurile jne. jne. . . Selle kaotuse tõeline suurus on meile praegugi veel raskete aegade, kõigi teiste üllatuste ja kaotuste faustal jäänud oma tõelises ulatuses hindamata ning selgumata võib-olla isegi tema lähematele sõpradele, kuna meie inimlikult arusaadavatel põhjustel katsume seda ikka edasi lükata, end teatud määral pefta, ja muud sündmused pakuvad meile selleks soodsat kafet ning varju. Käesolevas lühidas sõnavõtus ei tehtagi katset selgitada seda kaotust kogu ulatuses ja suuruses, see jäägu paremaid ja soodsamaid aegu ootama, aegu, mis paremini väärivad ja sobivad tema hindamiseks, kui seks on soodsamad välised kui ka psüühilised eeldused — a u s t a d a j a h i n n a t a v a b a j u l g e t e e s t i m e e s t t e m a k ö i g e k ü l g s e s j a t e r v i k u l i s e s o l e m u s e s , t e m a t ö ö s n i n g v ä ä r t u s e s . T e m a i s i k j a t ö ö , t a v ö i t l u s j a s ö p r u s e i k a o t a s e l l e s o o t u s e s m i d a g i , t e m a l ä h e m a d s ö b r a d j a k a a s v ö i t l e j a d t e e v a d k a h t l e m a t a k ö i k , e t s e e l ö p l i k h i n n a n g s a a k s k o r d v ä ä r i l i n e j a õ i g e . M e i l o n t e g e m i s t i s i k u g a , k e l l e t ö ö a v a l d a b o m a o t s e s t m ö j u k a p ä r a s t s u r m a , k e l l e t ö e l i n e v ä ä r t u s n ü ü d a l l e s h a k k a b k ö i g i l e t ä i e l m ä ä r a l s e l g u m a , k u i m e i e e s a v a n e b o m a l ö p l i k u s s u u r u s e s s e e m ä ä r a t u t ü h i k , m i d a a i n u ü k s i t e m a s u u t i s k a t t a j a t ä i t a . L o o d e t a v a s t i s e l g u b n ü ü d s e e i s e g i t a p i m e d a t e l e v a s t a s t e l e , k e s k a s u t a s i d k ö i k i v a h e n d e i d , e t t e m a m i t m e k ü l g s e t j a a k t i i v s e t t e g e v u s t k o g u n i v ö i m u v a h e n d i t e g a k i t s e n d a d a , t a k i s t a s i d t e d a a n d m a s t j a t e g e m a s t k ö i k e s e d a v ä ä r t u s l i k k u j a f a r v i l i k k u , m i d a t a v e e l o l e k s v ö i n u d a n d a m e i e r a h v a l e j a r i i g i l e , m e i e t e a d u s e l e j a k u l t u u r i l e . I s e g i e e s t i ü l i k o o l , k e s o l i i s e a n d n u d k ö i g e p a r e m a d h i n n a n g u d t a t e a d u s l i k k u d e v ö i m e t e k o h t a , o l i v a l i n u d t a o m a s t i p e n d i a a d i k s , e i l e i d n u d l ö p u k s t a l l e m i n g i t r a k e n d a m i s v ö i m a l u s t , i s e g i m i t t e a j u t i s e „ h ä d a a b i - ö p p e j ö u n a “ , k u i f a s t k a v ä l i s m a i s t e a u t o r i t e e f i d e h i n n a n g u j ä r g i o l i o m e t i s a a n u d e r a k o r d s e t e a d u s l i k u e f f e v a l m i s t u s e g a j a v ö i m e t e g a t e a d l a n e . S a m a l a j a l e i p u u d u n u d t a l s e e s u g u s e d v ö i m a l u s e d m i t t e L ä ä n e - E u r o o p a v a b a s d e m o k r a a t l i k u s ö h k k o n n a s . K a h j u k s v i s t o l e k s t u l n u d t a l v a l i d a s e e f e e , m i s m u i d u g i t e m a i s i k l i k u t ö ö j a s a a v u t u s t e h u v i d e s o l e k s k a s u l i k o l n u d , k u i d o m e t i k a h j u k s m e i e ü l i k o o l i l e j a t e a d u s e l e k o d u m a a l .

Kahtlemata tekib küsimus, kas selline olukord ja kohtlemine, selline alaline peftumine oma lootustes, selline õnnetu armastus oma isamaasse

ei põhjustanudki mõnel määral tema koduse elu traagikat, mis lõppeks nõudis tema elu!

Selle ajakirja lugejatele ei tarvitse siin praegu kirjeldada, kes oli Ilmar Tõnisson, mida ta tegi ja mida ta taotles, seda on igaüks võimeline kõige paremini ja kõige mitmekülgsemalt tegema oma rohke mälumaterjali kohaselt, nende väheste sõnadega, mis siin praegu võimalik avaldada, teeksime talle ülekohut. Loodetavasti avaneb meil edaspidi võimalusi avaldada neil teemadel põhjalikult läbitöötatud eri kirjutisi.

„Akadeemia“ lugejaskond ja toimetus on kaotanud väärtusliku autori. On kadunud inimene, kes kõige lähemalt oli seotud meie ajakirja saamisvalude ja arenguga. Ilmar Tõnissoni pikem käsitus Eesti välispoliitikast meie ajakirja veergudel ei olnud mitte ainult kohaliku tähtsusega huvitav ning asjatundlik ja mõneti prohvetlik käsitus, mis oma kaugele-nägevuse ning värskeusega üllatas meie tardunud välispoliitikuid, see kirjutas viis ka värske ajakirja „Euroopasse“. Seda artiklit käsitleti kõigi Euroopa maade ajakirjanduses suure tunnustusega, mistõttu „Akadeemia“ sai ka välismail tuntuks ja loetavaks. Kahjuks see artiklite-sari pidi tookord välistel põhjustel pooleli jääma. Võib julgesti kinnitada, et jäi avaldamata kõige huvitavam välispoliitiline käsitus, mis oleks varakult selgitanud ja aidanud õieti ennustada mõndagi praegu juba sündinud välispoliitilist arengut. Siiski kavatses autor veel käesoleval sügisel teha katset selle artikli lõpetamiseks päälkirja all: „Eesti välispoliitika“ (lõpp). Toimetusel oli teatavaid lootusi selle artikli avaldamiseks, kuid käsikiri jäi pooleli . . .

Igas raskes kaotuses peitub ometi ka teataval määral midagi õpetlikku, mis aitab meid lohutada, mis annab meile uut eluhoogu ja võitlustahet. See suur kaotus õpetagu meie riiki ja rahvast paremini ja õiglasemalt hindama kõiki meie rahva paremaid poegi ja neid asetama õigele kohale oma rahva teenimiseks. Kurb sündmus on igas kodumaa nurgas uuesti elavalt teadvusse tõstnud n i m e, millega eesti rahva teadvus ja süda kõigil rasketel aegadel on olnud õnnelikus seoses, kuid mille väärtuslikku, ehtsat ja puhast sära on nagu püütud varjata, maha vaikida. Ärgu katsugu enam keegi varjata ega röövida selle nime õiget sära meie südamest ja hingest, ja ärgem laskem seda kunagi teha, ainult sellega suudab eesti rahvas hääks teha selles raskes kaotuses temale langetavat süüosa. Lahkunu sõbrad ja kaasavõitlejad ei unusta oma ülesannet, see olgu töötuseks ning lohutuseks leinavatele vanematele ja eesti rahvale.

J. Ots

SAKSA KULTUURISUHETEST TEISTE MAADEGA

Tänapäeva Saksamaa kirjanduse ja kultuuriküsimusist teatava informatsiooni saamiseks avaldame kokkuvõtte kahest artiklist, mis ilmusid Saksa kirjanduslikus ajakirjas „Die Neue Literatur”, 1939, (Heft 6, Juni, p. 314—319) rubriigis „Unsere Meinung”. Kirjutiste autoriks on W. V., nende tähtede taga näib peituvat sama ajakirja väljaandja, tuntud saksa kirjanik ja publitsist Will Vesper.

Artikli algul mainitakse üldiselt, et pärast Maailmasõda prantsuse kirjandus on pidanud oma maailma-võimu loovutama inglise kirjandusele. Edasi katsutakse selgitada selle nähtuse põhjusi, autor kirjutab: „Kui mitteteadlik ja ebapoliitiline sakslane imestab selle üle, et isegi nii ligidased hõimrahvad, kui seda on skandinaavlased, suhtuvad uude Saksamaasse arusaamatuse ja põlgusega, pooldades ühekülgse joobumusega Inglismaad, siis otsides selle nähtuse kindlasti väga mitmesuguseid põhjusi, peab alati meenutama seda vaimse võlumise mõju, mis vallutab märkamatu südameid ja ajusid. Südamete võitmine on ohtlikum ajude võitmisest. Sellist võitu ning võlumist saavutatakse päämiselt võluva sõna, luule, kirjanduse kaudu. Luule-sõnal on joobumuslik, võluv, uinutav mõju; südamete võitmine luule ja romaani kaudu on praegu tähtsaks relvaks Suur-Britannia võitluses oma positsioonide pärast maailmas. Sellega võidetakse rahvaid, või igatahes nende mõõduandvaid kihte ja värvatakse lugemishimulikku noorsugu briti tunnetele ja mõtetele, briti maailmavaatele ja ühes sellega ka briti poliitikale.

Dr. Charlotte Bauschinger on avaldanud ajakirjas „Börsenblatt für den deutschen Buchhandel” jällegi rea õpetlikke ülevaateid saksa teoste võõrkeeltesse tõlkimise kohta 1937. a. andmetel. See ülevaade pole rõõmustav! Kõigi suurte pingutuste pääle vaatamata näeme tagasiminekut kogu liinil ja samal ajal inglise raamatu pääletungi pea kõigis mais, Saksamaa loomulikult kaasa arvatud! Tulemus oleks Saksamaale veelgi haledam, kui mitte kõik maailma rahvad ei vajaks saksa teaduslikku kirjandust, ja kui mõnedel ei oleks mitte teatav huvi meie poliitilise kirjanduse vastu, — muide mitte paljudel.

Prantsusmaal ei ole enam sada aastat tähele pandud saksa ilukirjandust, välja arvatud vanema aja oma, klassiline ja romantiline epohh. Ka see on nüüd sama hästi kui lõppenud. Need 38 raamatut, nn. ilukirjandusest, mida 1937. a. prantsuse keelde tõlgiti, olid enamasti emigrantide teosed ja noorsoo-raamatud. Meie seos Itaaliaga ei ole kahjuks 1937. a. veel mitte väljendust leidnud vaimsete varade vahetamise alal, kuid siiski tõlgiti itaalia keelde 150 raamatut, nende hulgas 75 ilukirjanduslikku, kahjuks veel väga palju emigrantide teoseid ja kergemat, labasemat ajaviitekirjandust. Juba alanud tihedam vaimne kontakt loodetavasti kannab ka meie alal peagi mõlemale rahvale paremaid vilju.

On iseloomustav, et Inglismaa, kuigi tema raamatuüldtoodang ja tõlkimistegevus on tugevasti tõusnud, on suuresti vähendanud tõlgete arvu saksa keelest, nimelt 241-lt 1936 a. 176-le 1937. a. Samuti on ka Ühendriiges see arv vähenenud 167-lt 145-le, s. t. rohkem kui viiendiku võrra. Loomulikult on Inglismaa 64 ilukirjanduslikust raamatust, nagu Ühendriigi 48-st suurem osa emigrandi-kaup, või aga rahvusvahelise iseloomuga ajaviitekirjandus

Ebermayeri, Thiessi, Kellermanni ja teiste autorite sulest. Otse alandlikult on selle vastu Saksamaa püüdnud koguda tuliseid dollareid ja inglise naelu süüdlaste inglise ja ameerika kirjastajate ning autorite päädele, sellega, et meie 1937 a. inglise keelest tõlkisime mitte vähem kui 270 teost, nendest 180 ilukirjanduslikku, milledest osa saavutas hiigeltrükke. Näib, et meie siiski ei ole veel küllalt põhjalikult inglise kultuuriproovintsiks muutunud; sest just praegu kuulutab W. Spemann'i kirjastus Leipzgis uut seeriat „Deutscher Albatros“, milles „tuntud Albatros- ja Tauchnitzkõited saksa lugejaskonnale“ kohe seeria viisi peab esitatama. Me hüüame ikka uuesti jälle vaimsete alade deviiside-komissari järele, kes hoolitseks õiglase vahetamise (kliiringu) eest ka kirjanduslikul alal, ja kes lööks tagasi inglise invasiooni. Praegu aitavad saksa kirjastused inglise kirjanduslikku maailmavalitsust üles ehitada. See ei ole enam kirjastuste ega kirjanduse küsimus, vaid väga poliitiline probleem! Saksa tõlke kaudu tungib inglise kirjandus ka teistesse maadesse ja osalt selle tõttu ongi ta mõju naabermaades kiirelt kasvamas. (Härra ministeriaal-direktor Berndt'i seletused raamatukauplejate kantatekoosolekul Leipzgis annavad nüüd lõpuks lootusi põhjalikuks paranemiseks).

Hollandis tõlgiti 314 (!) teost inglise keelest, saksa keelest ainult 193, peamiselt emigrante. Inglise keelest tõlgiti veel: rootsi keelde 230 (!) teost (saksa keelest 52, sellest 25 ilukirjanduslikku, enamasti tühjätähja); taani keelde 135 (37 saksa keelest, neist 18 ilukirjanduslikku); norra keelde üle 100 teose (37 saksa keelest, neist 22 ilukirjanduslikku, enamasti vanemaid noorsoo-raamatuid). Sääljures võtab Saksamaa ikka veel vastu kogu Skandinaavia tähtsama kirjanduse, ka Islandi oma, kes omalt poolt ei näita mingit huvi saksa kirjanduse vastu — tõlgiti ainult ühe emigrandi romaan ja üks väike kõide Grimmi muinasjutte, kuid inglise keelest 20 raamatut. Samasugune on ka olukord Soomes, kelle kirjandusse Saksamaal suhtutakse samuti armastusega, millele ta meile Salminen ja nüüd ka Sillanpää kaudu vastab taktivaesustega ja häbematusetega. Ka Balti riikides on inglise keel igal pool edasi tungimas. Ka sääl on saksa kirjanduse endine loomulik esikoht ohus. Eestis näiteks ilmus 30 prots. tõlkeid inglise keelest, 12 prots. saksa keelest. Ka Poolas on tõlked saksa keelest tugevasti vähenenud, kuid raamatuturu katastroofilise seisukoha tõttu ka tõlked inglise keelest. Kuna Tšehhoslovakkia 1937. a. oli alles veel Inglismaa-Venemaa-Prantsusmaa vaimseks tagamaaks, siis ei ole säälne olund imestamapanev, seda asjaolu on nüüd vahepeäl radikaalselt parandatud. Piinlikum on, et Ungari (arvatavasti oma juudi kirjastajate tõttu) tõlkis 280 (!) teost inglise keelest ja ainult 84 saksa keelest, neist 66 ilukirjanduslikku, kõik ajaviite-kaup. Rumeenia tõlkis ainult 16 saksa raamatut, enamasti jutte, Jugoslaavia 28, neist 12 ajaviite-teost, mitte ühtegi kaasaegset. Kreekas võidutseb alles prantsuse romaan. Bulgaaria libiseb üha rohkem inglise vaimsesse sõiduvette: 87 tõlget inglise keelest, 57 saksa keelest, mitte ühtki kaasaegset. Et Hiinas inglise raamat saksa omast ees on, on loomulik: 60:20 vastu. Türgi tõlkis 103 saksakeelset teost, enamikus väikesi teaduslikke brošüüre. Jaapani ja Hispaania kohta puuduvad andmed.

Saksa raamatu maailmamõju tagasiminekul, mis neist arvudest vaieldamatult nähtub, on palju põhjusi, mitte ainult see, et Saksa kirjandus, luule ja jutustus maailmale midagi väärtuslikku ei võiks pakkuda. Kogu kaasaegses

maailmakirjanduses pole ühtegi luuletajat, kes võrduks vaimses ulatuses ja mõõdus Paul Ernst'ile, pole ühtegi liürikut, kes võrduks sügavuses ja suuruses Josef Weinheber'ile. Saksa kaasaegne kirjandus on rikas kõrgetasemelisist eepilisist teoseist, mis püsiva väärtusega. Ning ka põnevus- ja ajaviitekirjanduse alal on meil palju ja mitmekülgseid teoseid. Et seda rikkalikku ja mitmekülgset kirjandust siiski ei tõlgita, on põhjustatud päämiselt juutide maailmavalitsusest tõlgete ning nende vahenduse, kui ka kirjastustegevuse ja raamatukaubanduse alal üldse.“ — Nii räägivad kommenteerimata tsitaadid kirjutuse algul mainitud artiklist.

Eelmisele järgnevas kirjutises pajatab W. V. järgmist: „Alati jälle peame kogema, et välismaa luuletajad ja kirjanikud, kelle teosed on leidnud saksa rahva poolt ärksat ja soodsat vastuvõttu, pistavad küll häämeelega tasku neid rahasid, mida sakslaste poolehoid neile toob, ometi ei takista see neid sellesse samasse saksa rahvasse suhtumast rumala eelarvamusega, koolmeisterlikkuse ja mõistmatu vihkamisega. Keegi ei paneks pahaks mõne teise rahvuse liikmele seda, et ta kirgliku armastusega oma rahvuse hääks töötaks, isegi kui ta sääljuures peakski mõnikord olema ebaõiglane teiste rahvuste, meie vastu. Kuid mis on õieti põhjuseks, et nii väga paljud nn. erapooletud kirjanikud kirglikumalt ja parteilikumalt kui inglased ja prantslased ise Saksamaa vastu esinevad? Mida on näiteks Saksamaa Soomele teinud, mis võiks põhjustada soome kirjanikkude ja naiskirjanikkude saksa-vastaseid seisukohavõtte? Ilma Saksamaata ei oleks üldse olemas praegust vaba Soomet. Minugi-pärast — meie ei nõuagi tänu selle eest. Kuid seda võime nõuda, et tuntud soome kirjanikud, kes tahavad, et neid tõsiselt arvestatakse ja kelle teoseid saksa rahvas on häämeelega vastu võtnud, käituksid vähemalt taktitundega ja õiglaselt meie suhtes, selle asemel, et asjatundmatult ja solvavalt lobiseda saksa asjade üle, mida nad üldse ei taipa ja millède kohta neid pole keegi palunudki avaldada oma mitte-mööduandvat arvamust. Kes end niiviisi taktitundetult saksa asjadesse segavad, peavad märkama, et need asjad on tulised, ja et see, kes kutsumatult neid puudutab, põletab oma sõrmi. Praegu just on Insel-Verlag täie õigusega Salminen'i raamatud turult ära korjanud. Sel kirjastusel ei ole üldse õnne oma välismaiste autoritega. Nagu saksa üliõpilaskonna ajakiri „Die Bewegung“ teatab, on soomlane Sillanpää, keda Saksamaal just ta soome rahvuse pärast tõeliku südamlikkusega vastu võeti, soome marksistlikus häälekandjas „Suomen Sosialidemokraatti“ avaldanud „jõulukirja diktaatoritele“, milles ta — just nagu oleks tegemist samaväärsete nähtustega — tolaliku ja häbematu julgusega Führeri, Duce ja — Stalini kohta üheskoos muuseas jaburdab inetusi..“

„Alati jälle: me vajame vaimsete alade deviiside-komissari ja kiiresti teotsevat kaitset niisuguste meie Führeri solvamiste vastu, juba sellepärast, et ei keegi väljas — ja olgu ta muidu kui tahes vaimustatult tervitatud Saksamaal — võiks kahelda selles, et iga üks, kes Führerile kallale tungib ka rahvale kallale tungib, et ei saa vahet teha Führeri ja rahva solvamiste vahel. Siin kui üldse kuskil on vaja leppimatust, et väljaspool lõpuks kord juba harjutakse sellega, et see aeg on möödas, kus võidi arvestada alati mõnda riigi-äraandlikku parteisse kuuluvate sakslaste poolehoidu, kui kallale tungiti Saksa valitsusele ja Saksa juhtidele.“

„Kuna muutunud olukorrad pikapääle on teatavaks saanud, siis on viimasel ajal saksa tõlkijad ja kirjastused hakanud kasutama trikki, et niisugu-

seid raamatuid, millele autorid originaal-väljaandes Saksamaad ning sakslust sõimavad ja solvavad siiski rumalale sakslasele pääle sundida: saksa väljaandes kustutatakse ebasoovitavad kohad — originaalis nad jäävad muidugi püsima — ja sakslane on rahuldatud ning õnnelik; äri on tehtud, saksa ajakirjandus laulab kiidulaule ja — aus välismaalane, kes tunneb originaale ja siis loeb sakslaste kiidulaule, kes näeb teose edu Saksamaal, vangutab pääd ja küsib eneselt: „Kas see rahvas siis ise ei märka, kuidas teda selles raamatus teotatakse?“

Edasi toob W. V. võrdluse Eve Curie tuntud raamatu „Madame Curie“ prantsuskeelse ja saksakeelse väljaande tekstist, kust nähtub, et viimases on lihtsalt välja jäetud ulatuslikud osad saksa-vaenuliste väljendustega.

Ka meie neutraalsete välismaalastena raputame päid: miks siis tõlgitakse Saksamaal nii palju välismaa autoreid — saksa kirjastustes ega raamatukaubanduse alal ei teotse ju ammugi enam juute! Või on viga selles, et need saksa autorid, kellele „ei leidu võrdseid kogu kaasaegses maailmakirjanduses“ ka vahest omal maal ei ole veel küllaldast tunnustust leidnud? Aga võib-olla on kõiges siiski kuidagiviisi juudid süüdi?!

T.

ÜLIÖPILASELU KROONIKAT

EÜL-i SAATUS

Möödunud semestri algul valitses veel võrdlemisi lootusetu olukord — ainult usuti, et Riigikohtus suudetakse oma õigusi kaitsta ja võita. Kui 12. jaan. Riigivolikogus Haridusminister vastas EÜL-i asjus Riigivolikogu liikme J. Vain'i küsimustele¹⁾, siis see vastus oli niivõrd ebamäärane, et see ei toonud küsimuse lahendamisse mingit selgust, küll aga kinnitati, et kogu asja käik seni ja ka tulevikus pidavat arenema kehtivate seadussätete kohaselt.

Üllatuslik oli aga Tartu ülikooli valitsuse otsus 3. märtsist, millega lubati jälle üliõpilasorganisatsioonide liidud või, nagu ametlikult öeldakse, üliõpilaskonventide omavahelised ühendused. Sellega asus ülikooli valitsus otse *contra* oma möödunud semestri 14. okt. otsusele — mille tegemist 4 kuu eest peeti hädavajalikuks ja katsuti seda ka veenvalt põhjendada. Üliõpilaskonventide ühenduste lubamisega asus ülikooli valitsus seisukohale, et kõik ühendused peavad olema ühise põhistruktuuriga.

Ülikooli Valitsuse 3. märtsi otsus on järgmine:

„1. Ülikooli Valitsus otsustab lubada ja registreerida üliõpilaskonventide omavahelisi ühendusi (Ü. S. § 94), kui ellukutsutava ühenduse eesmärgiks on kasvatustöö edukam teostamine ühendusse astuvates üliõpilaskonventides, vastavalt ülikoolide seaduses, üliõpilaskonna põhikirjas ja eriti selle eriosas ettenähtud sätetele ja kui ühendused taotlevad ülikoolide seaduse üliõpilaskonda puutuva osa ning üliõpilaskonna põhikirja sätete elluviimist. Ülaltähendatud eesmärgid fikseeritakse vastava ühenduse põhikirjas.

2. Nimetatud eesmärgi edukamaks teostamiseks leiab ülikooli Valitsus tarviliku olevat, et loodavate üliõpilaskonventide ühenduste põhistruktuur ühtuks järgmistes punktides:

1) üliõpilaskonventide ühenduste organiteks on juhatus, nõukogu ja revisjonikomisjon;

1) Vt. Akadeemia 1939, 1.

- 2) üliõpilaskonventide ühenduses on juhatuseks järjekorras üksiku üliõpilaskonventi juhatus, kusjuures loos otsustab, milline üliõpilaskonvent esimesena annab ühenduse juhatuse;
- 3) üliõpilaskonventi ühenduse nõukogu moodustub ühendusse kuuluvate üliõpilaskonventide esimeestest;
- 4) üliõpilaskonventide ühenduse revisjonikomisjoniks on juhatusele järjekorras järgneva üliõpilaskonventi juhatus.

3 Iga üliõpilaskonvent võib korraga kuuluda ainult ühte ühendusse.“ (Ülikooli Valitsuse protokoll, 3. III 1939, punkt 2.)

Selline üliõpilaskonventide liidu põhistruktuur oli varem Eesti Korporatsioonide Liidus, nüüd on see ülikooli valitsuse otsusega (prorektor E. Rootsi esitisel) tehtud kohustuslikuks kõigile asutatavaile liitudele.

Kuna EÜL ei mõelnudki end 14. okt. 1938. a. ülikooli valitsuse otsuse peale likvideerida, vaid esitas edasikaebuse, siis ei ole ta tänini likvideerunud, vaid teotseb edasi. Mõõdunud semestril on jätkanud liit endiselt oma tegevust. 17. märtsil toimus EÜL-i nõukogu koosolek, kus arutati jooksvaid küsimusi ja 22. märtsil toimus Eesti Naisüliõpilaste Seltsi ruumes järjekordne klubiõhtu. Õhtul esines referaadiga vil. H. E v e r t teemal: „Eesmäärke ja vahendeid edasi-püüdlikus üliõpilaskonnas“. Kõnele järgnesid pikemad läbirääkimised, kus elavalt sõna võeti ja kaaluti üliõpilaskonna aktuaalseid küsimusi. Osavõtjaid oli rohkearvuliselt.

Kuigi Haridusminister oli Riigivolikogus vastanud, et EÜL-i asjus otsustatakse kõik kaebused seaduse sätete kohaselt, kuid kaebajale ei saanud tavalise vastamisaja jooksul siiski vastust. Sellepärast saadeti 9. märtsil EÜL-i esimehe A. Tanimäe ja abiesimehe V. Niiluse poolt Haridusministrile järgmine meeldetuletus:

„1. dets. 1938. a. esitas allakirjutanu avaldise, millega paluti Teid nõutada E. V. Tartu Ülikooli Valitsuse 14. okt. 1938. a. otsuse peale Eesti üliõpilasseltside Liidu sulgemise ja likvideerimise küsimuses 12. nov. 1938. a. esitatud kaebuse edasilähetamist võimkondsele instantsile.“

Teatavasti E. V. Tartu Ülikooli Valitsus 18. nov. 1938. a. otsustas eelnimetatud tema kaudu esitatud kaebuse tagasi lükata.

Tuginedes hr. Haridusministri vastusele Eesti üliõpilasseltside Liidu sulgemise küsimuses, mis ette kantud Riigivolikogus 12. jaan. 1939. a., millega avaldatu kohaselt pidi talitatama kõigi seadussätete kohaselt, palub allakirjutanu Teie vastust kõnealuse avaldise kohta.“

Käesoleva sügissemestri algul, 22. sept. saabus EÜL-le Tartu Ülikooli Valitsuselt kiri (nr. 2886), millega esiteks teatatakse Ülikooli Valitsuse 1. sept. otsus ja teiseks Haridusministri 20. sept. otsus.

Ülikooli Valitsus kirjutab:

„Teatan Teile, et ülikooli valitsus omal koosolekul 1. septembril s. a. arvesse võttes Ülikooli Valitsuse põhimõttelist otsust 3. märtsist s. a. üliõpilaskonventide omavaheliste ühenduste registreerimise kohta ja muutes oma otsuse 14. okt. 1938. a. „Eesti üliõpilasseltside Liidu“ põhikirja registreerimata jätmise kohta.“ ühitas teatatakse Ülikooli Valitsuse 3. märtsi otsus ja nõutakse, et EÜL korraldaks oma uue põhikirja vastavalt sellele otsusele ümber. Ümberkorraldamist nõuti 1. oktoobriks. „Selle tähtajani võib Eesti üliõpilasseltside Liit tegutseda endise põhikirja alusel.“ — „Kui määratud tähtajaks esitatud põhikiri ei vasta ülalloetletud nõuetele, või kui selleks tähtajaks parandatud põhikirja ei esitata, lugeda „E. Ü. L.“ likvideerituks.“

EÜL arutas oma organites nii juhatuses kui nõukogus ümberregistreerimise küsimust, kuna põhikirjas nõutakse kardinaalsete muudatuste tegemist, siis peeti vajalikuks, et selle küsimuse arutamiseks läheb enam aega, kui seda oli antud Ülikooli valitsuse poolt. Vastavale EÜL-i kirjade 28. sept. otsustas

Ülikooli valitsus 29. sept. pikendada EÜL-i põhikirja parandatud kujul esitamiseks määratud tähtaega kuni 15. nov. 1939 (Ülikooli Valitsuse kiri nr. 2886, 2. okt.).

Haridusminister läbi vaadanud kuue EÜL-i tegelase²⁾ kaebused otsustas oma 20. sept. (otsus nr. 210) järgmist:

„1. Tartu Ülikooli Eesti Üliõpilasseltside Liidu juhatuse ja selle liidu nimetatud tegelaste ja liikmete³⁾ poolt on esitatud Haridusministrile kaebused, milles kaebajad paluvad Haridusministrit tühistada Tartu Ülikooli Valitsuse 1938. a. 14. oktoobri otsust Eesti Üliõpilasseltside Liitu puutuvas osas.

2. Tartu Ülikooli Valitsus saatis oma 1939. a. 2. sept. kirja nr. 2886 lisana Haridusministeeriumile Tartu Ülikooli Valitsuse 1939. a. 1. septembri otsuse Eesti Üliõpilasseltside Liidu asjas, millise otsusega Tartu Ülikooli Valitsus on muutnud oma 1938. a. 14. oktoobri otsuse Eesti Üliõpilasseltside Liitu puutuvas osas. Seega on Tartu Ülikooli Valitsus asja ümber otsustanud.“ . . . .

„Kuna selle otsuse äramuutmise järele ei ole seda otsust juriidiliselt olemas, siis ei ole põhjust võtta arutamisele ka selle otsuse suhtes kaebuses avaldatud arvamusi.“ Neil põhjustel jättis haridusminister kaebajate palve rahuldamata.

Nagu eeltoodust nähtub, on EÜL protsessi sisuliselt täielikult võitnud, EÜL ja teised organisatsioonide liidud on jälle lubatud. Sellest protsessist on kasu saanud ka teised likvideerunud liidud, sest uuesti on registreeritud endine Eesti Korparatsioonide Liit.

KROONIK

MÄRKMEID RAHVUSVAHELISELT KARSKUSKONGRESSILT HELSINGIS

30. juulist — 4. aug. s. a. peeti Helsingis XXII ülemaailmne karskuskongress ühes rea erikoosolekute ja kongressidega. Piirdume mõningate muljete jagamisega ja ülevaadetega akadeemilist lugejaskonda huvitavatest küsimustest.

Kongress oli võrdlemisi arvukas, üle 600 osavõtja, neist lähedale pooled küll Soomest. Osavõtjate arvule ei olnud oma mõju avaldamata jätnud muidugi ka praegune sõjaärevuse meeleolu, sest mõnest riigist oli otsekohe teatatud (Leedu), et praegusel momendil suurema delegatsiooni saatmine võimatu. Osavõtjate arvu poolest olid pea võrdsed Rootsi, Saksa, Läti ja Eesti — igast umbes 40 osavõtjat. Kes neist esikoha päris, vist ei teadnud momendil kongressi büroogi, sest mõni eelregistreeritu jäi tulemata ja kongressi ajal tuli uusi juurde. Sakslased isegi ei teadnud oma umbkaudsetki arvu, küsisin ühelt vanemalt tegelasest, see vastas, et neid olevat 30—60. Eesti delegatsioon prof. J. Tõnissoni juhtimisel oli arvukam kui kunagi varem ühelgi välismaal peetud rahvusvahelisel karskuskongressil (mõjus muidugi koha lähidus).

Kongressi „peakorteriks“ oli Helsingi ülikooli uus osa, kus liikus ja töötas nädal aega hommikust õhtuni maailma karskusvägi, õigem küll Euroopa, sest väljastpoolt Euroopat oli esindajate arv võrdlemisi väike.

1.

Kongressi esimesel päeval toimus ka järjekordne rahvusvaheline üliõpilaste karskuskonverents, mis küll osavõtjate arvult ei

²⁾ Vt. *Ibid.*

³⁾ Vt. *Ibid.*

olnud mitte rohke, kuid seda enam rõõmustavad ja lootustandvamad olid töötulemused.

1926. a. Tartus peetud III rahvusvaheline üliõpilaste karskuskongress oli osavõtjaterohke ja kestis 3 päeva, kuid hiljem on need kongressid hakanud ikka kokku kuivama nii osavõtjate arvult kui ka ajaliselt. Nii oli see kahe aasta eest Varssavis ja nüüd Helsingis. Helsingi koosoleku otsused peaksid aga nüüd tooma pöördepunkti kogu rahvusvahelise üliõpilaskarskusliikumise aktiveerimise suunas.

Koosolekust võtsid osa järgmiste maade esindajad: Inglise, Saksa, Prantsuse, Šveitsi, Bulgaaria, Latvija, Rootsi, Taani, Soome ja Eesti esindajad. Eestit esindasid: advokaat F. Huik ja õigusteadl. A. Loring — Eesti Üliõpilaste Karskusiühendusest.

Koosoleku avas ja teretulemast ütles Rahvusvahelise Üliõpilaste Alkoholismivastase Maailmaliidu Euroopa sekretär mag. A. Lohikoski. Koosoleku juhatajana toimis hallipäine liidu president dr. Courtenay C. Weeks Londonist. Läbirääkimiste pääteemaks oli rahvusvahelise akadeemilise karskustöö ja organisatsiooni küsimus. Läbirääkimiste järel kiideti hääks järgmised resolutsioonid:

1) 1921. a. asutatud maailmaliit The World Student Federation Against Alcoholism uuesti organiseerida eri maade akadeemiliste karskusseltside ja karskusküsimust harrastavate akadeemiliste isikute keskorganisatsiooniks, mille koosolekuid peetakse samaaegselt rahvusvaheliste karskuskongressidega.

2) Peab vahetama publikatsioone ja informatsiooni organisatsiooni liikmete vahel ja tuleb saata teateid nende maade akadeemilisest alkoholistvastasest tööst ajakirjale „The International Student“.

3) Tuleb luua lähem ühendus üliõpilaste ja ülikooli õppejõudude ja muude vanemate akadeemiliste isikute vahel ning peab edendatama teaduslikku alkoholi uurimistööd ja mõjuma kultuurelu karskendamiseks.

4) Katsuda edendada üliõpilaste ja akadeemiliste haritlaste sotsiaalset vastutustunnet ja huvi alkoholiküsimuse vastu.

Toimkonda, kes uue reorganiseeritud maailmaliidu tööd peab juhutama, valiti: dr. Weeks, dr. M. Oetti (Šveitsi), cand. iur. Ax. Axelman (Rootsi), mag. V. Loppi, mag. A. Lohikoski (Soome) jt. Koosolek lõppes väga optimistlikus töömeeleolus.

Koosolekult, mis toimus ühes ülikooli auditooriumis, siirduti ühisesse kohvilauda, kohvikusse, mis asub ülikoolis alumisel korral.

Seal Läti delegaatide poolt algatati läbirääkimisi, et kas ei tuleks jälle elustada varem väga aktiivselt teotsenud SELL-i maade üliõpilaskarskusorganisatsioon, mille koosolekuid peeti varem koos teiste SELL-i üritustega. Selle ettepanekuga olid päri ka Soome ja Eesti esindajad. Peeti vajalikuks, et see küsimus tuleks elustada järgmiseks SELL-i konverentsiks. Loodame, et see mõte saab teoks.

2.

Esmakordseks ürituseks Helsingi kongressil oli eriline noortekava. Eelmisel kongressil asutatud Rahvusvaheline Noorsoo Karskusliit ei ole jäänud seega paberile, vaid saanud teoks.

Noorte triumf algas juba kongressi avaaktusel Vana Üliõpilasmaja saalis, kus fanfaarid kuulutasid noorte delegatsioonide ilmumist. Otse aukülaliste ette lavale ilmusid Soome, Läti ja Eesti (10 esindajat) noorte delegatsioonid ja lugesid ette oma tervitused. Eesti noortedelegatsiooni juhataja luges ette kongressile läkitatud Eesti vanema põlve karskustegelaste (prof. J. Tõnisson, dr. O. Kallas, pr. H. Põld) soojasõnalise tervituse.

Muist kongressi ajal korraldatud noortekavast võttis osa umbes 60 noort, kelledest arvukamalt oli esindatud soomlasi, eestlasi ja lätlasi, kuna teiste rahvaste esindajaid oli üksikuid.

Puudusid ka Saksa noored. Nimelt olid sakslased avaldanud varem soovi, et kas „Hitler-Jugend“ võib võtta osa vormis, Soome valitsuselt saabunud aga

eitav vastus ja saksa noored nähtavasti protestiks puudusidki (ühel väljasõidul viibisid küll mõned vanemad sakslased). Sellevastu seda vabama ühise sõprus- ja üksmeelse perena tundsid end aga Läti-Eesti-Soome noored.

Kogu kongressi noortekava seisnes peamiselt väljasõitudes laeval Lamassaarele ja Kõrgessaarele, teisel päeval pikem autobusematk Lohjale ja Sammattisse, kus asus E. Lönnroti sünnimajake ja autobusematk Herttuaniemele. Väljasõitudel oli kavas ühiseid laule, mängu, võistlusi jne. Ühiselt külastati ka Helsingi muuseumi.

Peab märkima, et selline noortekava korraldamine soomlaste poolt õnnestus täiel määral. Kuna kongressi kava oli üle kuhjatud arvukate referaatidega, siis noortele selliselt korraldatud üritused olid tõsiseks nauditavaks vahelduseks, ning noored said näha rohkesti Soome maad, rahvast, kultuurisaavutusi ja keskustella ning luua sõprussidemeid omavahel. Kontakt noorte vahel oli sõbralik ja ülimal määral hääd, läbirääkimise keeleks oli peamiselt saksa, kuid muidugi ka eesti ja soome keel.

3.

Eestlased said sel kongressil hõimrahva poolt eriti lahke vastuvõtu ja tähelepanu osaliseks. Avaldus see juba kongressi eeltöös. Eestlastel oli määratud kongressist osavõtumaks nagu soomlastele, mitte nagu välismaalastel, eestlaste osavõtu soodustamiseks anti soomlaste poolt stipendiumidena toetust.

Tavaliselt on rahvusvahelise karskuskongressi keelteks: inglise, prantsuse ja saksa ning selle maa keel, kus kongress peetakse, kuid et soome on kahekeelne maa, siis oli veel viiendaks ametlikuks keeleks rootsi keel. Kuid kongressi eel ilmunud „Kylväjäs“ leidis veel „Teretulemast“ eestikeelses tõlkes — mis näitas erilist tähelepanu osutamist Eestile, samuti ka see, et prof. J. Tõnisson valiti üheks kongressi presidendiks.

Kongressi ajal oli korraldatud ka eri soome-ugri koosolek, mis kujunes küll õigem soomlaste-eestlaste erikoosolekuks, sest ajalise ümberpaigutuse tõttu ei võtnud sellest osa Ungari esindajad. Ka samale ajale langenud noorte väljasõidu tähtsust puudusid koosolekult Eesti ja Soome noored.

Koosoleku juhatajana toimis prof. A. Voipio ning eestlaste poolt esinesid lühemate ettekannetega pr. H. Põld, adv. L. Laja ja pääsekretär E. Kubjas. Sõnavõttudes arutati Soome-Eesti karskustöö lähemaid koostöö võimalusi ja kavatsusi. Selle koosoleku kohta laususid soomlased ise: „oli varman koko kongressin lämpimimpiä erikoiskokouksia“ (Kylväjä 1939, 32/33).

Kuigi eestlased oma lühemate ettekannetega üldkongressil ja erikoosolekul ei äranud erilist tähelepanu, siis ei saa mainimata minna mööda prof. J. Tõnissoni kõnest Aulangol. (Vahemärkusena olgu tähendatud, et väga halva mulje jättis see, et kaks Eesti referenti hrad L. Illisson ja A. Prima jäid mõlemad ilmutama ja nende kõnedest kanti teiste poolt ette lühendused. Mis oleks saanud kongressi kavast, kui ka teiste maade referendid oleksid talitanud samuti).

Kongressi päätoimkonna poolt oli korraldatud kogu kongressile väljasõit Hämeenlinna lähedusesse ilusale Aulangole, kus sääl uues hotellis anti kongreslastele lõuna. Lõunalauas võttis sõna terve rida eri maade esindajaid, kus öeldi tänusõnu soomlastele — kongressi korraldajatele. Eesti delegatsiooni nimel tänas soomlasi prof. J. Tõnisson, kes oma sõnavõttus muuseas märkis, et meil on rõõm olla praegusel hetkel demokraatliku Soome rahva külalisenä, kes end maailmas ei katsu maksma panna jõu ja relvadega, vaid oma kõrge demokraatliku kultuuriga. Prof. Tõnissoni sõnavõtt oli võimas ja hoogus, ületades kõik oma eel- ja järelkõnelejad, ning tema kõnet katkestati korduvate kiiduavaldustega. Veel pärast lõunasööki võis näha kümneid käepigistajaid, kes tänasid prof. Tõnissoni nende tunnustavate sõnade eest, käepigistajate seas võis näha ka tuntud IKL-i mehi, kes tänasid nende demokraatlikku kultuuri nii kõrgelt hindavate sõnade eest.

Lõpuks mõningaid üldmärkmeid ja muljeid. Näis, et kongressi korraldajad tahtsid ja suutsid pakkuda külalistele välismaalastele kõige paremat, kuigi nii suure rahvusvahelise kongressi korraldamine ei ole mitte väikese vaeva ja kuludega töö. Eriti kulude suhtes peab imestama soomlaste raharohkust. Kuipalju see kongress neile maksma läks, nad ei teadnud isegi. Olgu toodud näitena paar kulutust. Kongressi avaaktuse jaoks loodud ja ettekan- tud kantaat „Elämän laulu” (L. Pohjanpää ja A. Järnefelt) läks maksma 30.000 Smk ja lõuna kongreslastele Aulangal 500 korda 45 Smk.

Kui tõmmata mõningaid paralleele Helsingi kongressi ja kahe aasta eest toimunud Varssavi kongressi vahel, siis torkab silma kaks momenti — poliitilise režiimi ja aususe küsimus. Poola sõites on esimene tutvus tolliametnikuga, kes eriti uurib sinu kohvrit ja tahab tingimata teada, palju raha kaasas on. Kõikjal on rohkesti vormis mehi, igal pool nõutakse sinult tunnistusi, dokumente ja pileteid. Politseipostid seisid ju ka ülikooli väraval ja ukstel ning ka sinna sisse lasti pääsmetega. Kongressi ajal korraldatud vastuvõttudele pääsedes nõudsid kõikjal ukstel seisjad „kuninglikus” uhkes vormis ametnikud sinult kutset.

Soomes on aga kõik teisiti. Ilma erilise põhjaliku kontrollita pääsed maale, keegi ei küsi, kas valuutat on või ei ole, ning Soomes ei küsi sinult keegi mingit tunnistust ega dokumenti (ka võõrastemajades mitte). Kongreslastele olid vastuvõetud presidendi, sotsiaalministri ja Helsingi linna poolt — ühegi juurde pääsedes ei nõutud kelleltki kutset. Kongreslased sõidutati erarongiga Hämeenlinna — ei olnud ühtegi konduktorit kontrollimas, et kas on ka „jäneseid”. Soomlaste ausus ja demokraatlikust korrast tingitud vaba õhk on küll märkimise väärt.

Usun, et kõik kongreslased lahkusid Soomest suurima tänutunde ja rõõmuga ning ütlesid jällejägemiseni järgmisel kongressil Pariisis 1941. a.

A. L.

V. VAGA: ÜLDINE KUNSTIAJALUGU

K. U. „Loodus“, Tartu 1937—1938.

Meie raamatuturu hõredas kunstiajaloo osakonnas andis juba ammu tunda selleiseloomulise teose puudus, nagu on Vold. Vaga „Üldine kunstiajalugu”. Lisaks varematele katsetele oli kuulda vahete-vahel soove, asuda mõne uuema üldkäsitluse tõlkimisele, milliseid samme on teada teistes maades (R. Hamanni Kunstiajaloo tõlkimine poola keelde, seoses selle täiendamisega poola kunsti osas). Et tõlgitud teos igal juhul toob kaasa võõra ja vastuvõt- matu ainekäsitle, sellele ning teistele puudustele on vaadeldava raamatu eessõnas selgelt tähelepanu juhitud. Samas on määratud teose üldiseloom: pakkuda materjali nii, et see oleks vastuvõetav ka keskmisele lugejale. Kuid ka käsi- ja õpperaamatu nõuetele on raamat kohandatud.

Millisel määral on saavutatud neid sihte ja kuivõrra viib Vold. Vaga „Üldine kunstiajalugu” edasi meie kunstiajaloolise kirjanduse taset?

Asudes ligemalt raamatu sisulisele vaatlemisele, tuleks kõigepealt peatuda üldisel ainekäsitusel. Sellegi kohta on juba sissejuhatavas osas antud põhimõte, et püütakse vältida ühekülgset vaatlusviisi, kus ühe rahva kunsti on eelistatud teise arvel. Kuna meil seni valdavas enamuses on kasutatud saksa kunstiajaloolisi käsiraamatuid (Springer, Lübke, Woermann j. t.), siis on Vaga teos suureks uuduseks. Vastandina saksa äärmiselt ühekülgsele ja meile tihti täiesti vastuvõtmatu ainekäsitusel on siin pakutud materjali hoopis teisest seisukohast väljudes. Autori sügavad teadmised Euroopa kunstisaa- vutiste osas on aidanud tõhusalt kaasa asjatundlikule analüüsile. Euroopa kunsti kujundamisel ja edasiviimisel üksikute rahvaste poolt etendatud osa

on fikseeritud proportsioonis ja hinnangus, mis täiesti erineb seni kasutatud üldteoste omast. Olgugi et kauem kunstiajalooliste probleemidega tegelnud isikuile ei tule see üllatusena, on ometi suur häämeel lugedes must-valgel arvamusi, mida seni on vaid suuliselt saadud avaldada ikka ja jälle mõnda ühekülgselt teost sirvides. Tavalise publiku seisukohast on aga see raamatu omandus eriti suure väärtusega. Kuna võib uskuda, et suur hulk lugejaid ammutab oma esimesi vajalikke kunstiajaloolisi teadmisi V. Vaga raamatust, siis on välditum hädaoht, et juhtivatest probleemidest saadakse vildak kujutlus.

Et aga käesolev raamat on meie kunstiajaloolises kirjanduses esimene sellelaadne, siis ta kannab teatud määral reaktsiooni tunnuseid: seisukohtade revideerimisel on kaldutud teise äärmusse. Seda nähtub kõikjalt, kus on juttu kõrvuti prantsuse ja saksa kunsti saavutistest. Lakooniliste märkuste asemel, et peagu kõik Saksamaal on prantsuse kunsti lahjendatud jäljendus, olnuks siiski vajalik materjali sügavam, põhjendatum analüüs. Küsimus, — mis eraldab prantsuse gootikat saksa omast ja millised põhjused kutsusid esile muudatusi, — oleks väärinud laiemat kirjeldust, kuna suur osa Põhja-Euroopast sai oma arhitektuurvormid Saksamaa kaudu. Vähemal määral kui arhitektuuris, annab mainitud puudus end tunda saksa XIII sajandi raidkunsti vaatlusel. Siingi on autor toonud prantsuse ja saksa kunstielu erinevuse põhjustena peamiselt majanduslikke võimalusi ja heade jõudude puudust. Ühes osas see kahtlemata peab paika, kuid suurel määral on põhjustajaiks ka tegurid, mida tuleb otsida rahvaste hingeelu erinevustest. Vahe kahe maa vahel on andnud klassilisi näiteid just gootika skulptuuris, see osa on aga käsitletud liigselt ühekülgselt, mis ei ole võimaldanud ka selliste heade näidete ärakasutamist, nagu seda on Bambergi ja Naumburgi raidteosed. Kuid ometi just siin olnuks sobiv võimalus revideerida ka saksa ühekülgsed, prantsuse samaaegse skulptuuri arvel tehtud hinnanguid, et siiski objektiivselt välja tuua mõlema rahva loomingust seda, mis kõige rohkem iseloomustab tema esteetilisi avaldusi ja hingeelu. Viimase põhiline erinevus viis ju ka hilisgootika ajastul saksa skulptuuri hoopis eri teedele tema läänenaabriga võrreldes, nagu prantsuse vaim omakorda keelas oma päraststõjaaegset kunsti kaldumast sellistele radadele, kui seda sammus saksa äärmuslik ekspressionism. Ja eks avaldu põhjasaksa baroki pahkmikornamentikas sama arengu üks lüli, — kaldumus liialdustele, mida ei tundnud romaani vaimu mõistuslikkus, mis oma klassilise väljenduse leidis Poussin'i kunstis. Hilisgootika ja barokk saksa aladel omab kõige muu kõrval olulise tähtsuse ka Eesti vanemate kunstiperioodide mõistmisel. Vaga raamat aga kahjuks pühendab neile osadele liigselt vähe tähelepanu.

Formalistlik ainekäsitus annab end tunda kõikide maade kunsti üldarengu vaatlemisel. Stiilide tekke, muutumise ja arengu ajalooliste, kultuuriliste ja hingeeluliste põhjuste taust on leidnud vähe arvestamist. Gootika konstruktiivse osa vaatlusel öeldakse vaid, et see oli teatava kunstilise tunde ja ajavaimu väljendus, mitte palju rohkem pole puudutatud stiilide tekkepõhjusti järgnevates ajastutes. Siia kuulub ka puudus, mis avaldub üksikute perioodide lõppkokkuvõtete ärajätmises. Vana aja osa lõpul on autor annud küll selleilmelise resümee, olgugi rohkem toonitades antiik-kunsti tähtsust edasisele arengule, kui ajastu enda arengkäiku; järgnevatel peatükkidel puudub aga täiesti see osa. Eriti teravalt annab end tunda raamatu lõppkokkuvõtte puudus, — antud kujul jääb teose lõppvinjetiks bušmannide koopamaal. Neid vääratusi lepitavad küll osalisest sissejuhatavates osades toodud autori isiklikud seisukohavõtud ja kommentaarid. Kohati need kannavad koguni dotseerivat iseloomu, näiteks prantsuse moodsa kunsti vaatlusel, mis kõik on teretulnuks meie publiku kunstikasvatamisel.

Seoses raamatu dispositiooniga tuleks märkida peagu ainukest sel alal segavana tunduvat asjaolu, mis avaldub kõige uuema aja kunsti vaatluse järjekorras. Selles osas on ajastu klassitsismist kuni meie päevini viidud ühiste lõigete alla, nii et teatud maa maalikunsti osa lõpetades tuleb arhitektuuri ja skulptuuri lugema alates teha hüpe moodsast maailmast möödunud sajandi

algusesse. See mõjub aga segavana, kuna erinevus vormides ja loodustunnetuses nende kahe punkti vahel on liigselt suur. Oigem vist küll oluks alata viimast vaatlusperioodi ajastust, kus toimus otsustav murrang, — sealt, kus vana uuest lahutati suuremal määral kui endiste stiilivahetuste puhul: maalikunstis tähistavad seda pöördepunkti kolm suurt nime, — Cézanne, Gauguin ja Van Gogh, mida autorgi eriti rõhutab. Kunstiarengu jaotamisel üksikute maade järgi on olnud raskusi peamiselt Ida-Saksamaa osas. Selles löikes on XIV sajandi Eöömimaa kunsti kirjeldus viidud eripeatüki alla „Tšehhoslovakkia“, sealset barokkarhitektuuri on aga vaadeldud Saksamaa osas.

Esitatud üldilmeliste märgete põhjal peaks juba osaliselt selguma teose iseloom: tegemist on kokkusurutud stiilis kirjutatud, rikkalikult faktilise materjaliga varustatud väljaandega, kus kõikjal peegeldub autori kindel ja laialt ulatuslik teadmiste tagavara, andes teoselegi esijoones käsiraamatu ilme. Vaga raamat pakub eelkõige teadmisi, esitades laiema iseloomustuse ja analüüsi arvel rikkalikult meistrite, koolkondade ja ehitismälestiste nimesid. Alates Egiptusega ja lõpetades Hiina ja Jaapaniga, kõigi nende alade ja ajastute kunstiajaloolistes küsimustes annab teos läbilõikes rahuldavaid vastuseid. Raamatu sellesuunalisele kasutamisele aitab tõhusalt kaasa täielik register, millele võinuks seltsida ka piltide nimistu. Kuid selletagi võistleb väljaanne ühes osas edukalt tuntumate kunstiajalooliste käsiraamatutega, millede muretsemine pole teatavasti majanduslikult kuigi kerge. Jälgides toodud andmete suhet üksikute maade osas, tundub aga, et vaatamata suurtele endiste seisukohtade korrigeerimisele on raamatu meie oludele ja probleemidele kohandamises siiski võrdlemisi tugevalt sõltuvusse jäänud varematest käsitlustest. On ju tõsi, et üldises perspektiivis ei etenda Westfaali ja Ojamaa kunst esmajärgulist osa, — meie probleemide taustaks oleks nende valgustamine siiski vajunud suuremat tähelepanu, kas või näiteks Karolingide raamatumaali ulatusliku kirjelduse arvel. Ja kui lugeja meie maa kunsti mineviku saavutustest tahab saada õiges vahekorras antud ülevaadet, jääb küll rikkalikust barokkajastust liigselt üldisõnaline pilt; isegi pildimaterjal, mis muidu nii rõõmustavalt rikkalik, ei anna selles osas mainimisväärsust. Sellelaadseid vähemaid ebatasasusi ilmneb ka üksikute maade meistrite esitamisel, kus eriti Prantsusmaa ja Itaalia kunstnike loetelus on mindud võrdlemisi detailidesse, ning seda osaliselt teiste maade arvel. Loobutagu siinkohal üksikasjalisest täiendavast loetelust ning mainitagu vaid üksikuid näiteid. Nii võinuks tuua Madalmaade kunsti kirjeldusse sealse teeneka maastikumaalija Coninxloo nimi, samuti oleks üldarengu seisukohalt tõhusalt selgust toonud Nürnbergi väikemeistrid, — viimased on ju eriti iseloomustavad tookordsele Saksamaa kunstielule, mis formaadi kõrval oli ka sisuliselt ääretult väike. Muidu täielikus moodsa kunsti meistrite nimistus oleks tahtnud leida ka Norra silmapaistvat freskomaalijate triod (Axel Revold, Per Krogh ja Alf Rolfsen), kellede looming kuulub põhjamaade moodsa kunsti tähelepanuväärivate saavutiste hulka. Selliseid nõudeid toob esile autori enda täpsus üksikute kunstiperioodide kirjeldamisel, nagu ka tema hea kontakt uuemate uurimustega prantsuse kunsti osas: alles hiljuti avastatud vennad Le Nain'idele ligidalseisev meister Georges de La Tour on leidnud Vaga raamatus mainimist — asjata võib seda otsida teisist tarvitusel olevaist käsiraamatuist.

Sellise ulatusliku sammu astumisel on üsna loomulik, et tuleb väikesi komistusi faktide esitamisel. Nii näiteks öeldakse, et Ravenna ortodokside baptisteeriumis on mosaiigid koondatud vaid kuplile. Tõelikult on see küll nii ariiaanlaste baptisteeriumis, — esimeses aga on ka seinad kaunistatud rikkalikude mosaiikidega. Samas linnas asuvad Galla Placidia mauseumi ja San Vitalet märgitakse tänapäeval jumalakodadena teenivaina, — viimasel ajal need aga moodustavad sealse muuseumi ühe osa. Rooma Santa Maria Maggiore kiriku ehitamisajana antakse VII sajand, tõenäolikkult ehitati kirikust suur osa aga juba IV sajandil, nagu tõendavad ka osalt sellest ajast säilinud mosaiigid. Veneetsia doodžide palee dateeritakse XV sajandisse. Ka siin võinuks dateerimist veidi täpsustada, kuna ulatuslikud osad pärinevad XIV sajandist.

dist. Kuid nende vähemate eksimuste kõrval leidub dateerimisküsimustes ka uut pakkuvat, vanu seisukohti korrigeerivat. On mõeldud esijoones kuulsat Speier-Mainz-Wormsi võlvimisprobleemi. Nendest Speieri ja Mainzi võlve dateeritakse XII sajandi lõppu. See on juba kaua olnud üheks teravamaks vaidlusobjektiks, ning üldise võlvimisarengu seisukohalt tohiks olla Vaga seisukoht tõenäolilik. Need aga, kes siin loevad vaid üldsõnalist vana seisukoha eitamist ja selle kõrval satuvad pikkadele vastasseisukoha põhjendustele saksa kunstiajaloolises kirjanduses, võivad hakata kahtlema motiveerimata andmeis. Pealegi pole käesolevas teoses täpsalt edasi antud vastasrõõm. Klambrites on öeldud, et Speieri ja Mainzi võlve dateeritakse 12. sajandi algusesse, — tegelikult on aga uuem saksa uurimus jäänud vankumatult seisukohale, mida kaitseb sealne praegune juhtiv kunstiajaloolane Pinder, et Speieri võlvid pärinevad koguni XI sajandi keskelt. Arengut katsutakse ühendusse viia Normandia esimeste võlvidega, eriti Caen'is, kus osa kirikute võlve pärineb sellest ajast. Probleem on akuutne ja selle suuremat kajastust oleks tahtnud näha ka „Üldises kunstiajaloo“, mille kuj autoriteetse allika poole pöörduakse mitmesuguste küsimustega.

Kunstiteoste asukohast ja seisukorrast on autor eriti täpselt informeeritud Venemaa osas, mis ka oluline, kuna teatavasti just viimasel ajal on seal toimunud olulisi müüke ja ümberpaigutusi. Vähemaid väärtusi selles osas on teiste maade suhtes. Nii näiteks ei asu Giorgione „Äike“ mitte enam Veneetsia Palazzo Giovanellis, vaid sealse Akadeemia muuseumis. Ka Rodini loodud V. Hugo monument ei seisa enam Palais Royali aias. Oleks sobinud raamatu hea ajakontaktiga, kui mainimist oleks leidnud viimastel aastatel ameeriklaste poolt vabastatud mosaiigid Konstantinoopoli Hagia Sofias, mis kõikjal kunstimaailmas on leidnud suurt tähelepanu. Ka mõni aasta tagasi tehtud sensatsiooniline Passenheimi leid oleks väärinud mainimist.

Teose kandvamateks osadeks jäävad Itaalia ja Prantsusmaa kunsti käsitlevad peatükid. Eriti värskelt on edasi antud prantsuse kunsti arengkäik, — ilmselt on see olnud autorile üks südamelähedasemaid probleeme. Materjali esitamise kindluse kõrval avaldub see ka jutustusstiilis, mis on selles osas peagu täiesti vaba teisel esinevatest stereotüüpsetest lausemoodustistest. Selistest osadest mainitagu eeskätt prantsuse klassitsismi tabavat ja selget ülevaadet ning samas osavalt edasiantud järgnevate suundade võitlust ja läbilõõmist. Asjatundlikule stiili-iseloomustusele seltsib ka üksikute meistrite isiksuse lühisõnaline, kuid selge karakteristika. Üheks paremaks näiteks on realist Courbet' isiku ja loomingu kirjeldamine; kuid sama tabavalt on käsitletud Cézanne'i kunsti. Ei saa nimetamata jätta ka seda oskust, millega on autor kujutanud prantsuse 19. sajandi skulptuuri arengut, siin on hüljatud vahete-vahel liigselt domineeriv käsiraamatu stiil ja materjali serveerimine on tihedalt seotud analüüsi ja sünteesiga.

Täiesti eriseisukoha võtab teoses Eesti uuema kunsti vaatlus. Üldise osaga võrreldes on siin tegemist olnud teissuguste raskustega. Saavutistest suur osa kuulub veel tänapäeva ja otsuste langetamine nõuab seepärast suurt ettevaatust. Seda ongi märgata selle osa ainekäsitlusel: vastandina üldosas avaldatud isiklikest sümpaatiaist ja veendeist juhitud hinnanguile on siin tagasi tõmbunud liigsesse asjalikkusesse, mis aga pole andnud soovitud tagajärgi. Kohati on küll üksikute kunstnike puhul antud küllaldaselt iseloomustav hinnang, samas aga on äärmiselt registreerivalt meie juhtivaid kunstnikke toodud samaväärselt vähem suunaandjatega ehk koguni meistritega, kellel pole peagu mingit osatähtsust tänapäeva kunstilme kujundamisel. Laiematele hulkadele oleks siiski vajalik olnud ka selles osas anda kindel hinnang nende saavutiste alusel, mis antud ajapunktis tulevad arvesse. Siingi oleks vajalik olnud kunstikasvatuse juhtiv printsip. Need mõtted kerkisid Eesti uuema maalikunsti osa lugedes, — veelgi vähem on teoses seisukohavõttu nooremate skulptorite ja nende poolt arendatud suundade kohta.

Raamatu väärtust aitavad tõsta rikkalikud ja asjatundlikult valitud pildid. Kohati muidugi võib tekkida lahkavaimisi valiku üle, selle põh-

justajaks on aga autori isikupärastest veendumustest kantud põhimõte, mitte juhuslikkus. Märkimist vääriwad vahest küll mõningad valikuseäraldused Eesti uuema kunsti osas. Nii oleks tahtnud kindlasti näha mõnd Konrad Mäe pilti värvilises reproduktioonis, mis iseloomustaks meie maastikumaali rohkem kui Janseni pilt. Mugasto puulõigetest toodud näide ei anna kuigi head iseloomustust tema loomingu, ka K. Raualt võinuks olla mõni tabavam joonis. Arhitektuuri näite ebaõnnestusel ei lasu vastutus ainult autoril. Pildid ja tekst on üldiselt hästi seotud, alltekstides leidub vaid üks mainimisväärne eksitus: joon. 667-ndal antud Rembrandt'i pilt on nimetatud „Susanna suplemas“, — tõelikult on seal aga kujutatud Bathsebat, nagu tõendab ka atribuut — kiri. Kahjuks viib halb tekstipaber palju piltide nüansse kaduma. Selles osas ei saa jätta tegemata etteheiteid kirjastusele: väike hinna tõstmine parema paberi arvel vaevalt oleks märgatavalt vähendanud raamatu minekut, selle eest aga oleks teos saanud märksa kultuursema ilme.

Suur osa loetletud vääratustest tuleb kahtlemata kirjutada raamatu lühidale valmimisajale. Kui ainult täpsemalt mõelda ulatuslikule materjalile, millega on autoril tegemist tulnud teha ja seda ümber korraldada vastavalt meie oludele, tuleb tõsiselt hinnata tööindu, mis võimaldas V. Vagal antud ülesandega nii kiirelt hakkama saada. Kahtlemata oleks kujunenud nii mõndagi raamatus teisiti, kui selle valmimiseks oleks antud pikem aeg; siis oleks võinud ka loota rohkem sünteesi, kui seda ruttamine on võimaldanud.

Vaatamata eespoolmainitud vähematele ebatasasustele prantsuse ja saksa kunsti suhete osas, on just orientatsiooniküsimuses Vaga teos pöördelise tähtsusega, märkides seisukohtade revideerimise julget ja otsustavat algust. Ja kui lõpuks tagasi vaadata neile sihtidele, mis on raamatu kirjutajalt püstitatud eessõnas, siis tuleb selleski punktis hindavalt tunnustada saavutisi: „Üldine kunstiajalugu“ on ja jääb üheks meie kunstiajaloolise kirjanduse põhiliseks teoseks, mis ühtaegu rahuldab nii asjatundjaid kui ka laiemat lugejaskonda.

ARM. TUULSE

Ajakirja käesoleva numbril hilinevate artiklite põhjal on teostatud mitmesuguste toimetuste mitmeolenevaist asjaoludest. Selle numbril viibimist palutakse teinud ja lugejaid lahkesti vabandada. Järgneva kahe numbril ilmumine toimub jälle õigeaegselt.

TÄHELEPANUKS VILISTLASTELIJAJALE

ÜVL-i juhatus ja ajakirja talitus palub tungivalt rufata ajakirja tellimisrahade tasumisega. Raha maksmiseks kasutatagu meie posti jooksvat arvet, Tallinnas ja Tartus on võimalik maksta ka meie kasseerijajale.

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: **Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,**
tegev- ja vastutav toimetaja **Jaan Ots.**

Talitus avatud kella 11—14 Toimetaja kõnetund kella 13—14.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 1. nov. 1939.

R. M.

*Küired, täpsed ja
asjalikud on „Uus Eesti”
teated!*

LUGEDES IGA PÄEV „UUS EESTI”
UUDISEID JA KIRJUTISI NING
JÄLGIDES ROHKEID PILTE OLETE
ALATI TEADLIK MAAILMA SÜND-
MUSIST

TELLIDES ON „UUS EESTI” LUGEJALE KÕIGE ODAVAM